

ISBN 978-86-7587-073-9

Александар Крел

Ми смо Немци

Етнички идентитет припадника немачке националне
мањине у Војводини на почетку 21. века

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

SPECIAL EDITIONS
Volume 80

Aleksandar Krel

We Are Germans

The ethnic identity of members of the German national
minority in Vojvodina at the beginning of the twenty-first
century

Editor
Dragana Radojčić

BELGRADE 2014

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
Књига 80

Александар Крел

Ми смо Немци

Етнички идентитет припадника немачке националне
мањине у Војводини на почетку 21. века

Уредник
Драгана Радојичић

БЕОГРАД 2014

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михајлова 36/IV, Београд, тел. 011 26 36 804
eisanu@ei.sanu.ac.rs, www.etno-institut.co.rs

За издавача:
Драгана Радојичић

Рецензенти:
проф. др Саша Недељковић
др Младена Прелић

Секретар редакције:
Марија Ђокић

Лектор:
Биљана Сикимић

Превод на енглески:
Марина Адамовић Куленовић

Техничка припрема и штампа:
Академска издања
Београд

Тираж
500 примерака

Књига је резултат рада на пројекту: *Мултиетничитет, мултикултурализам, миграције – савремени процеси*, број 177027, финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Штампање публикације финансирано је из средстава Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

*Stefanu i Mariani Krel (rođenoj Müller)
i njihovoj deci:
Gustavu, Katarini, Ani i Jozefu*

Садржај

САДРЖАЈ	7
ПРЕДГОВОР	11
УВОД	13
ОДРЕЂЕЊЕ ОСНОВНИХ ПОЈМОВА: ЕТНИЧКИ ИДЕНТИТЕТ И НАЦИОНАЛНА МАЊИНА	21
Етнички идентитет	21
Национална мањина	31
1. ИСТОРИЈСКИ И ДРУШТВЕНИ КОНТЕКСТ ПРОБЛЕМА ЕТНИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА ПРИПАДНИКА НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У ВОЈВОДИНИ	35
1.1. НАСЕЉАВАЊЕ НЕМАЦА НА ПРОСТОРУ ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ: КОЛОНИЗАЦИЈА ЈУЖНЕ УГАРСКЕ	35
1.2. ФОРМИРАЊЕ НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца	46
1.3. ВРЕМЕ ИНСТИТУЦИОНАЛНОГ РАЗВОЈА: НЕМАЧКА НАЦИОНАЛНА МАЊИНА У Краљевини СХС/Југославији ИЗМЕЂУ Првог и Другог СВЕТСКОГ РАТА	55
Швапско-немачки културни савез или Културбунд (Schwäbisch-deutsch Kulturbund)	59
Странка Немаца (Partei der Deutschen im Königreich der SHS)	70
Школство немачке националне мањине у Краљевини СХС/Југославији	79
Штампа и издавачка делатност немачке националне мањине у Краљевини СХС/Југославији	88
1.4. ПОЛОЖАЈ НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У Краљевини СХС/Југославији У СВЕТЛУ	

политичких односа Краљевине СХС/Југославије и Немачке	97
1.5. ВРЕМЕ СУКОБА: НЕМАЧКА НАЦИОНАЛНА МАШИНА НА ПРОСТОРУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ	103
1.6. ВРЕМЕ ПРОГОНА, КОЛЕКТИВНЕ КРИВИЦЕ И ОДМАЗДЕ: НЕМЦИ У ЈУГОСЛАВИЈИ НАКОН ОКОНЧАЊА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА, ЈЕСЕН 1944—ПРОЛЕЋЕ 1948. ГОДИНЕ	117
1.7. ВРЕМЕ НЕСТАНКА: НЕМЦИ У ВОЈВОДИНИ ОД РАСФОРМИРАЊА ЛОГОРА ДО ШЕЗДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА	136
1.8. <i>БИЛИ БИСМО И КИНЕЗИ, САМО ДА НАС ОСТАВЕ НА МИРУ:</i> ЕТНИЧКА МИМИКРИЈА НЕМАЦА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ	141
2. ПРОЦЕС РЕКОНСТРУКЦИЈЕ И РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ ЕТНИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА НЕМАЦА У ВОЈВОДИНИ	153
2.1. Од изласка из „ЕТНИЧКЕ ХИБЕРНАЦИЈЕ“ ДО ЕТНИЧКЕ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ	153
2.2. Од формирања удружења „DIE DONAU“ ДО КОНСТИТУИСАЊА НАЦИОНАЛНОГ САВЕТА НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАШИНЕ У ВОЈВОДИНИ: УДРУЖЕЊА И ИНСТИТУЦИЈЕ	156
2.3. ОСНИВАЊЕ И ДЕЛОВАЊЕ УДРУЖЕЊА „НЕМАЧКИ НАРОДНИ САВЕЗ“ (DEUTSCHER VOLKSVERBAND) ИЗ СУБОТИЦЕ	159
2.4. ОСНИВАЊЕ И ДЕЛОВАЊЕ „НЕМАЧКОГ УДРУЖЕЊА ЗА ДОБРОСУСЕДСКЕ ОДНОСЕ KARLOWITZ“ ИЗ СРЕМСКИХ КАРЛОВАЦА	177
2.5. ОСНИВАЊЕ И ДЕЛОВАЊЕ „ХУМАНИТАРНОГ УДРУЖЕЊА НЕМАЦА ГЕРХАРД СОМБОР“	189
2.6. ОСНИВАЊЕ И ДЕЛОВАЊЕ УДРУЖЕЊА „АДАМ БЕРЕНЦ“ ИЗ АПАТИНА	206
2.7. ОСНИВАЊЕ И ДЕЛОВАЊЕ КАНЦЕЛАРИЈЕ КООРДИНАЦИОНОГ БИРОА ИНСТИТУТА ЗА ОДНОСЕ СА	

ИНОСТРАНСТВОМ (INSTITUT FÜR AUSLANDSBEZIEHUNGEN – IFA) _____	215
2.8. ОСНИВАЊЕ И НАДЛЕЖНОСТИ НАЦИОНАЛНОГ САВЕТА НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У ВОЈВОДИНИ _____	221
3. <i>МИ СМО НЕМЦИ</i> : ЕТНИЧКИ ИДЕНТИТЕТ ПРИПАДНИКА НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У ВОЈВОДИНИ _____	227
3.1. <i>ЈА САМ НЕМАЦ</i> : САМОИДЕНТИФИКАЦИЈА И КРИТЕРИЈУМИ ПРИПАДНОСТИ НЕМЦИМА У ВОЈВОДИНИ _____	227
3.2. ПРОЦЕС УСВАЈАЊА ЕТНИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА НЕМАЦА У ВОЈВОДИНИ УНУТАР ПОРОДИЦЕ, УДРУЖЕЊА И ЦРКВЕ _____	234
3.3. ЕТНИЧКИ ИДЕНТИТЕТ И АУТОБИОГРАФИЈА: ДВЕ ЖИВОТНЕ ПРИЧЕ ВОЈВОЂАНСКИХ НЕМАЦА _____	238
3.3.1. Моја три почетка _____	238
3.3.2. Како сам заволео мињоне _____	256
3.4. ЕТНИЧКА ДИСТАНЦА/ВЕЗАНОСТ (БЛИСКОСТ) ВОЈВОЂАНСКИХ НЕМАЦА ПРЕМА ПРИПАДНИЦИМА ДРУГИХ ЕТНИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА ИЗ ОКРУЖЕЊА _____	276
3.5. КЉУЧНИ СИМБОЛИ ЕТНИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА ВОЈВОЂАНСКИХ НЕМАЦА: НЕМАЧКИ ЈЕЗИК И ИЗБОР И УПОТРЕБА ЛИЧНИХ ИМЕНА _____	286
3.5.1. Говорите ли немачки ? Употреба немачког језика као симбола етничког идентитета војвођанских Немаца _____	286
3.5.2. Име и знак: лично име као симбол етничког идентитета војвођанских Немаца _____	301
ЗАКЉУЧАК _____	311
ЛИТЕРАТУРА _____	319
WE ARE GERMANS (<i>Summary</i>) _____	333
О АУТОРУ _____	341

Предговор

Ова монографија настала је као резултат рада на пројекту *Мултиетницитет, мултикултурализам, миграције – савремени процеси*, број 177027, финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Она представља прерађени текст докторске дисертације *Етнички идентитет Немаца у Војводини*, одбрањене 1.06.2011. године на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду. Овом приликом желим да изразим захвалност свом ментору, професору др Бранку Ћупурдији, као и члановима комисије, мојим колегама, који се дужи низ година баве проблематиком етничког идентитета – професору Саши Недељковићу и др Младени Прелић, за мудро усмеравање у овом истраживачком подухвату и за корисне савете који су допринели настанку ове књиге.

Својим колегама и пријатељима из Етнографског института САНУ, установе у којој радим и на чијем челу се налази професор др Драгана Радојичић, изражавам захвалност за разумевање и подршку у раду, искрене колегијалне, пријатељске и другарске односе. Посебно се захваљујем колегиницама мр Мирослави Малешевић и др Мирослави Лукић Крстановић које су у више наврата прочитале рукопис и својим сугестијама, коментарима и питањима допринела његовом уобличавању. Поред научне и стручне помоћи пружене у настанку овог текста, њима дугујем неизмерну захвалност због топле и искрене подршке којом су ми улиле снагу и решеност да довршим писање.

Желим да изразим захвалност колегиници др Биљани Сикимић из Балканолошког института САНУ за корисне

примедбе које су помогле унапређивање квалитета овога текста и за обављене послове лектуре и коректуре.

Неизмерну захвалност дугујем господину Георгу Гутвајну (Georg Gutwein) из Суботице, који ми је својим личним ангажовањем помогао приликом обављања теренског истраживања и омогућио да ступим у контакт са највећим бројем испитаника у суботичкој средини. Захваљујем се и својим испитаницима који су учествовали у истраживању на коме се темељи ова књига.

Највећу захвалност дугујем својим родитељима и суну Катарини на разумевању, стрпљењу и пруженој љубави.

У Београду,
16. фебруара 2014.

Увод

Распон истраживачких тема из области етнологије, а последње две деценије и социјалне антропологије, током шест деценија рада Етнографског института САНУ, установе у којој радим, био је прилично широк.¹ Један део истраживача ове научне институције средином седамдесетих година 20. века почео је да своја истраживања усмерава ка проучавању етничких мањина и етничких група у тадашњој СФРЈ – тачније у њеној конститутивној републици Србији. Резултати њихових истраживачких напора представљени су у бројним радовима који су објављивани у значајним научним публикацијама у земљи и иностранству. Посебну вредност и праву ризницу података о етничком и културном идентитету етничких мањина са овог простора чине бројне монографије написане од стране мојих колега – претходника.² Упоредо са тим, зачињу се идеје о потоњим истраживањима српске мањине у суседним земљама и исељеништву.³ Ова истраживања, спроведена осамдесетих и

¹ Видети: М. Прелић, *Првих шездесет година Етнографског института САНУ (1947–2007) – осврт на пређени пут*, у: *Слике културе некад и сад*, уредник: Зорица Дивац, Етнографски институт САНУ, 24, 2008, Београд, 9–25.

² О етнолошким истраживањима етничког идентитета из домена рада Етнографског института САНУ опширније видети у: Д. Радојичић, *Етнолошка истраживања мањина у Србији*, Пројекти Етнографског института, у: *Положај националних мањина у Србији*, САНУ, уредник: Војислав Становчић, Научни скупови, књига XX, Одељење друштвених наука, књига 30, Међуодељенски одбор за проучавање националних мањина и људских права, Београд, 2007, 393–400.

³ Идејни и покретачки импулс овим истраживањима дали су тадашњи директор Етнографског института САНУ, проф. др Петар Влаховић и др Душан Дрљача, који је у то време своју научну делатност обављао као истраживач института.

деведесетих година 20. века међу српским исељеницима у Сједињеним Америчким Државама, Канади и Мађарској,⁴ означила су промену парадигме у испитивању етничких феномена међу сарадницима Етнографског института, јер аутори одбацују дотадашњи приступ по коме се етнички идентитет посматране заједнице сагледавао „кроз призму објективно постојећег етноса или етничке групе“⁵ већ инсистирају на његовом посматрању „кроз призму контекстуализованих субјективних процеса етничких идентификација и симболизација“.⁶ Деведесетих година 20. века, у недостатку материјалних средстава, обустављена су истраживања међу Србима у дијаспори. Међутим, и поред тога, у то време младој сарадници Етнографског института, Гордани Благојевић, пошло је за руком да у јесен 2000. године успешно обави теренско истраживање међу Србима у Калифорнији и да резултате које је тада прикупила представи у истоименој монографији.⁷ Недуго затим, Гордана Благојевић је спровела ново истраживање међу Србима у дијаспори; овога пута, она је у центар свог истраживачког интересовања поставила

⁴ Реч је о истраживањима етничког идентитета Срба у дијаспори, која су спровеле сараднице Етнографског института САНУ, Мирослава Лукић Крстановић, Мирјана Павловић и Младена Прелић. Види: М. Павловић, *Срби у Чикагу, Проблеми етничког идентитета*, Посебна издања ЕИ САНУ 32, Београд, 1990; иста, *Срби у Темишвару*, Посебна издања ЕИ САНУ 78, Београд, 2012; М. Лукић Крстановић, *Срби у Канади, Живот и симболи идентитета*, Посебна издања ЕИ САНУ 36, Београд, 1992; М. Прелић, *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века*, Издан, Будимпешта, 1995; иста, *(Н)и овде (н)и тамо, етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, Посебна издања ЕИ САНУ 64, Београд, 2008.

⁵ М. Прелић, *Првих шездесет година Етнографског института САНУ (1947–2007) – осврт на пређени пут*, 19.

⁶ Исто, 19.

⁷ Види: Г. Благојевић, *Срби у Калифорнији, Обредно-религијска пракса и етничитет верника српских православних парохија у Калифорнији*, Посебна издања ЕИ САНУ 54, Београд, 2005.

етнички идентитет српских исељеника у Грчкој, у граду Солуну.⁸

На основу овог кратког прегледа досадашњих истраживања етничког идентитета обављених од стране сарадника Етнографског института САНУ јасно је да испитивања етничитета заузимају значајно место у научном опусу ове установе. Дуга и плодносна традиција истраживања етничког идентитета у Етнографском институту САНУ у значајној мери ме је определила да се и сам окушам у једном таквом подухвату – истраживању етничког идентитета једне од бројних националних мањина које живе у Војводини на самом почетку 21. века – етничког идентитета Немаца у Војводини. Наравно, на доношење овакве одлуке утицало је још неколико битних разлога. Неки од њих за мене су представљали научни изазов, док се за друге може рећи да се могу подвести под категорију личног избора.

Упркос чињеници да се у делу научне јавности могу чути коментари о томе да је етнолошко и/или антрополошко истраживање етничитета превазиђено, јер је о томе до сада све речено или пак, у политичким круговима у којима преовлађује мишљење да је етнички идентитет – у ери опште глобализације – застарела ствар, држим да питање етничког идентитета у Србији не само што не губи на значају, већ представља један од битних показатеља промена.

Наиме, општа друштвена криза – обележена екстремним економским, политичким условима и на врхунцу – ратним сукобима, каква је владала на територији бивше СФРЈ деведесетих година 20. века, у директној је вези са трансформацијом етничких идентитета свих њених некада „братских народа и народности“. Проблематика етничког

⁸ Резултати поменутог истраживања представљени су у: Г. Благојевић, *Срби у Солуну у првој половини 20. века. О религијској припадности и етничком идентитету*, System Intelligence Products и Етнографски институт САНУ, Београд, 2012.

идентитета посебно се актуелизује у условима какви су данас присутни у свим новоформираним државама – наследницама некадашње СФРЈ – када је, након стишавања етничког набоја и сплашњавања националне еуфорије, у њима дошло до демократизације друштва и евроинтеграцијских процеса.

Осим тога, у актуелним друштвеним условима потенцира се и међусобни однос општег и локалног идентитета припадника мањинских заједница, у коме – посебно у северној српској покрајини Војводини – етнички идентитет може играти значајну улогу. Дакле, простор на коме се налазимо и опште прилике које у њему владају, представљају повољну „лабораторију“ у којој истраживач – у овом случају етнолог и/или социјални антрополог – анализом етничког идентитета, односно његовим читањем у новом кључу може доћи до битних сазнања о историјским, политичким, економским и културним одликама испитиване заједнице.

За истраживање етничког идентитета Немаца – једне од националних мањина у Србији – определио сам се и због тога што је питање националних мањина једно од најкомплекснијих питања у савременом свету. Њихово постојање, њихове одлике и проблеми, без обзира да ли се посматрају кроз синхронијски или дијахронијски пресек, могу се анализирати једино у ширем политичком, економском и културном контексту. Због тога је потпуније сагледавање етничког идентитета неке заједнице неодвојиво од историјског, политичког, културног и економског контекста у коме се она налази – што за истраживача представља додатни мотив за рад. Осим тога, још један фактор који ме је учврстио у намери да своје истраживање спроведем међу припадницима једне националне мањине јесте чињеница да у Србији чак једну трећину од укупног броја њених становника чине припадници националних мањина, а да истраживања етничког идентитета њених припадника нису честа.

Последњих година, од како се бавим овом темом, често сам био суочен са питањем које су ми постављале

колеге и пријатељи: *Зашто истражујеш баш Немце?* Покушавајући да одговорим на ово питање, одговарао сам заправо самом себи. Схватио сам да сам се лако определио за ово истраживање, а да разлога за то има више.

Војвођански Немци, након окончања Другог светског рата, у СФРЈ, али и СРЈ и Државној заједници Србији и Црној Гори никада нису били предмет професионалног етнолошког и социјално-антрополошког истраживања. О њиховој историји до сада је написан и објављен извештај број научних радова и монографија,⁹ али до сада ни један домаћи етнолог / социјални антрополог није спровео истраживање везано за етнички идентитет припадника ове националне мањине. Управо недостатак теоријски и методолошки утемељеног етнолошког и/или антрополошког истраживања Немаца у Војводини, отворио ми је пут и учврстио ме у намери да се посветим испитивању њиховог етничког идентитета у првим деценијама 21. века.

Уз горе наведене, додао бих још један битан разлог који је у основи личне природе. С обзиром да моје презиме одудара од уобичајеног регистра презимена карактеристичних за ово поднебље, од најранијег детињства био сам приморан да га, у најразличитијим ситуацијама, посебно у контакту са администрацијом, небројано пута понављам. Неспоразуми настали у тим ситуацијама, узроковани нес-

⁹ Будући да је списак литературе о историји немачке националне мањине у Војводини подужи, овом приликом указујем на неколико монографија које садрже најзначајније податке везане за живот Немаца на овим просторима и сву релевантну литературу о овој проблематици. Видети: Z. Janjetović, *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*, Institute for Recent History of Serbia, Belgrade, 2000; Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2005; Z. Janjetović, *Nemci u Jugoslaviji*, Studije i monografije, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2009.

претним и нетачним интерпретацијама мог породичног имена, постали су саставни део прича којима ефектно увесељавам своје пријатеље.

Уз све то, с обзиром да моје презиме потиче из немачког језика, од малена сам често био у ситуацији да објашњавам своје етничко порекло. То је био додатни мотив да се посветим истраживању припадника ове националне мањине, који су се и сами, врло вероватно, нашли у сличним ситуацијама небојено пута.

У овом раду етничком идентитету приступам као појму који се не односи на објективно стање него на субјективни симболички процес разграничавања двеју различитих етничких група, *нас* и *других*, односно на начин који се обично карактерише као *бартовски* (према норвешком антропологу Фредерику Барту). Приступ подразумева да етнички идентитет зависи од историјских прилика и друштвеног контекста, карактеристичних за тренутак у коме се посматра. Због тога је у истраживању посебна пажња поклоњена употреби симбола и откривању њиховог смисла и значења која им придају сами чланови изучаване заједнице.

Овим истраживањем настојао сам да прикажем различите модалитете којима су припадници немачке националне мањине у Војводини дефинисали и испољавали или прикривали сопствени етнички идентитет у зависности од избора идентитетске стратегије,¹⁰ чији је избор био условљен актуелним друштвеним, економским и политичким тренутком. Оно узима у обзир не само објективне социјалне и демографске карактеристике посматране групе, већ и

¹⁰ Под стратегијом подразумевам сваку свесну и намерну активност чији је циљ одржање етничког идентитета. О појму стратегије у друштвеним наукама видети: R. Scruton, *A Dictionary of Political Thought*, Pan Books, London, 1983, 450; S. Naumović, *The Cultural Affirmation Strategy, Identity Symbols and the Change of Ritual Practice in South Banat*, у: *Etnološki pregled/Ethnological Review*, vol. 26, Beograd, 1990.

историјске оквири у којима група живи, а који вишеструко утичу како на њен општи положај у друштву, тако и на модалитете изражавања етничког идентитета. У том погледу посебно се издвајају три историјска периода који су општим друштвеним приликама битно утицала на модификацију етничког идентитета немачке заједнице. Први је период након окончања Другог светског рата, други је обележио деведесете године прошлог века када је дошло до распада авнојевске Југославије, а трећи је наступио након 5. октобра 2000. и окончања владавине Слободана Милошевића.

Када сам, припремајући се за спровођење теренског истраживања, обавио прелиминарне контакте са челницима појединих немачких удружења уочио сам велику дозу њиховог неповерења према намери да боравим у њиховој средини и да том приликом обавим интервјуе и анкетирам изван број њихових чланова. Након подужег убеђивања, уз детаљно појашњавање циљева мог истраживања, председници четири удружења дали су сагласност за учешће својих чланова у њему.

Теренско истраживање обухватило је немачку популацију у четири насеља: Апатин, Сомбор, Суботица и Сремски Карловци, у периоду од 2004–2007. године. Основни део теренског истраживања представљају интервјуи са 35 чланова локалних немачких удружења, оба пола, различитих година и степена образовања, при чему су у узорку бројчано заступљенији активни припадници ових заједница. Истраживање је било квалитативног карактера, али сам прибегао и квантификацији појединих одговора у циљу постизања јасније прегледности резултата.

Разговор са 25 саговорника био је усмерен на одређени број детаљно обрађених тема (самоидентификација, критеријуми припадности групи, породично порекло, избор брачног друга и склапање брака, етнички идентитет деце, употреба немачког језика, употреба и избор личних имена, учешће у раду локалних немачких удружења, концен-

трични идентитети, етничка блискост и/или дистанца, итд.). Са десет саговорника обављен је отворени интервју чију основу чини интерпретација њихове животне приче са акцентом на искуство припадника немачке мањине у Војводини. Поред тога, 85 испитаника – чланова локалних немачких удружења, попунило је моју анкету о етницитету војвођанских Немаца. Претходно остављени упитници, захваљујући љубазности појединих активиста, дељени су на редовним састанцима члановима са којима нисам имао могућности лично да обавим интервју. Затим су на неком од следећих састанака прикупљани попуњени упитници са одговорима на питања и потом достављани мени. Истраживање је подразумевало и праћење рада институција, у првом реду локалних немачких удружења.

Због чешћег присуства у неким срединама током истраживања, делом и због мог порекла које открива презиме које носим, један број учесника истраживања показао је извесну дозу емпатије и помогао ми да дођем у контакт са што је могуће већим бројем потенцијалних испитаника. Упркос томе, до краја свог теренског истраживања задржао сам одређен степен дистанце према свим испитаницима подједнако, свестан своје улоге истраживача која ме обавезује на објективно тумачење искустава саговорника.

Одређење основних појмова: етнички идентитет и национална мањина

Етнички идентитет

Појам *етнички идентитет* настао је спајањем појмова *етнос* и *идентитет*, што захтева да се у његово објашњење укључи и разматрање оба ова појма.¹¹

Појам идентитета ушао је у друштвене науке из логике и математике, али са измењеном концепцијом у односу на ону коју је имао у њима. Испрва је био употребљаван у психоаналитичкој теорији, а данас се у друштвеним наукама користи да означи позитивно вредновану социо-психолошку конструкцију, тачније самосвест јединке или групе о њеним карактеристичним својствима коју она стиче кроз друштвене и културне процесе.¹² Њега краси својство да успоставља разлику на релацији *ја – ми – други*, а чак и у случајевима када упућује на сличност, овај појам истовремено упућује на различитост, јер да би битна својства једне групе била препозната, она се могу одредити и као таква посматрати само у односу на другу групу, што упућује на закључак да се идентитет формира у опозиционом процесу.¹³

Због опште потребе људи да природу својих односа уређују на основу тога да ли се међусобно поистовећују и идентификују или се разликују, друштвени идентитет је

¹¹ У овом раду појмове етнички идентитет и етницитет сматрам синонимима.

¹² М. Прелић, *(Н)и овде (н)и тамо, етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, 25.

¹³ А. Dundes, *Defining Identity through Folklore* (Abstract), *Journal of Folklore Research*, vol. 21, 2–3, May – December, Indiana University Folklore Institute 1984, 149–150. Наведено према Прелић, исто, 25.

постао један од кључних појмова друштвених наука. Од шездесетих година прошлог века постаје посебан предмет научних истраживања која су била подстакнута формирањем све већег броја покрета за друштвено и политичко признавање маргинализованих група и тада почиње да улази и у свакодневну употребу.¹⁴

Идентитет је у исто време и индивидуални и колективни феномен. Он у исти мах представља и процес и систем који обухвата преузимање нових елемената, али и очување старих саставних елемената, а у зависности од контекста поједини елементи могу губити или добијати на значају, при чему је његова природа динамична са израженом тежњом за постизање уравнотежености.¹⁵

Данас разликујемо више различитих колективних идентитета: полни, генерацијски, социјални, професионални, локални, политички, етнички,¹⁶ али се сам концепт идентитета проблематизује на сасвим нов начин, јер се посматра као променљив систем који је подложен утицају бројних фактора. У савременом научном приступу идентитету акценат је на проучавању његових политичких, историјских, контекстуалних, динамичних, слојевитих и противречних карактеристика, а радови теоретичара постструктуралне и постмодернистичке оријентације усмерени су на његову релативизацију.¹⁷

Појам *етнички идентитет* стоји у тесној вези са појмовима *етнос*, *етницитет*, *етничка група*, *етничке мањине*, као и: *асимилација*, *резистенција*, *етничка дистанца*,

¹⁴ М. Прелић, нав. дело, 25.

¹⁵ Б. Стојковић, *Европски културни идентитет*, 24.

¹⁶ С. Мајсторовић, *У трагању за идентитетом*, Београд, 1979, 219.

¹⁷ М. Прелић, *(Н)и овде (н)и тамо, етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, 26–27.

етничке границе,¹⁸ па њихову међусобну повезаност треба искористити у покушају његовог тумачења.

Термин *етнос* потиче из грчког језика и у најширем смислу означава групу јединки исте врсте.¹⁹ У Централној и Источној Европи, са развојем етнологије као националне науке, добио је посебан значај. Старија схватања *етноса* заступала су становиште да је реч о аисторичном и непроменљивом феномену, а било је потребно доста времена да овај појам, заједно са појмовима *етничка група* и *етницитет* постане предмет проучавања културне и социјалне антропологије.²⁰ У научној литератури појам *етничка група* се до шездесетих година 20. века користио да би означио популације које се у великој мери биолошки одржавају, имају заједничке културне вредности, представљају простор комуникације и интеракције, састоје се од чланова који себе идентификују, а и од стране других бивају идентификовани као категорија коју је могуће разликовати од осталих категорија истог реда.²¹ Проучавање етничких феномена у то време сводило се на маркирање и набрајање објективних категорија културе на основу којих се једна група разликује од других, а то су: језик, територија, обичаји, религија, политичка организација.²²

¹⁸ Е. Petrović, *Etnički identitet kao element teorije o etnosu*, Etnoantropološki problemi, 3, Beograd, 1988, 7.

¹⁹ Више о схватању појма етноса у културној и/или социјалној антропологији видети у: О. Supek, *Etnos u etnologiji i kulturnoj antropologiji*, *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije*, Ljubljana, 1988, 29–60.

²⁰ М. Прелић, нав. дело, 7.

²¹ F. Bart, *Etničke grupe i njihove granice*, у: F. Putinja i Ž. Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, 215–216.

²² Е. Petrović, *Etnički identitet kao element teorije o etnosu*, 7; A. D. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd, Biblioteka XX vek, 1998, 38.

Праву прекретницу у проучавању етничке проблематике у социјалној и културној антропологији означио је рад Фредерика Барта, који је своје тезе објавио у уводу зборника „Етничке групе и границе – Друштвена организација културних разлика“ објављеног 1969. године.²³ Основно полазиште Ф. Барта у приступу етничким феноменима чини идеја да етничку групу активно формирају њени чланови на основу својих субјективних уверења да јој припадају.²⁴ Основу за формирање неке етничке групе не чини садржај њене културе, него способност саме групе да симболичким средствима одреди сопствене границе према групама из сопственог окружења. Барт заступа становиште да се границе неке етничке групе не поклапају нужно са њеним културним границама, као и да је могуће да их елементи културе и појединци прелазе не доводећи у питање њихово постојање.²⁵ Он сматра да етничка група у процесу разграничења према другим групама употребљава одређене симболе које сматра значајним у датом моменту, а њихов избор мења се у зависности од потреба и контекста, што групу не чини непроменљивом социјалном, културном и језичком категоријом, већ се она налази у непрекидном процесу промене.²⁶ Примена Бартових концепција етницитета у комплексним модерним друштвима донела је бројне антрополошке радове, али је указала и на неке од њених слабости. На првом месту, Барт је посматрао етничке групе као групе у међусобној интеракцији,

²³ F. Barth, *Introduction in: Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*, ed. F. Barth, Little and Brown, Boston, 1969. Уводни текст Ф. Барта преведен је у прилогу књиге *Теорије о етницитету*, ур. F. Путинја, Ж. Стреф-Фенар, Библиотека XX век, Београд, 1997.

²⁴ F. Barth, *Introduction in: Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*, 13–14.

²⁵ Исто, 9–10.

²⁶ Исто; видети и D. Rihtman-Auguštin, *Etnos kao proces*, Zbornik 1. kongresa jugoslovenskih etnologov in folkloristov, Rogaška slatina 5–9.10. 1983, Ljubljana, 806–812.

потпуно превиђајући могућност јављања конфликта и сукоба међу њима, тако да његова концепција није релевантна да тумачи појаву бројних сукоба између етничких група; занемарио је културну традицију и објективне садржаје културе, без којих није могуће спознати субјективне процесе разграничења међу етничким групама; на послетку – његова теорија не доприноси објашњавању национализма и његовог односа према етницитету, јер јој недостаје општа слика која би приказала све релевантне односе које граде различите групе у данашњем модерном друштву, од непризнатих етничких група, преко етничких мањина лишених сопствених политичких институција и етнички организованих политичких заједница до суверених нација.²⁷

Без обзира на чињеницу да је написан и објављен огроман број научних монографија и радова који се баве етничким феноменима и данас је евидентан недостатак њихових прецизних дефиниција, као и одсуство консензуса око употребе и схватања појмова и терминологије коришћене приликом њихове дескрипције и анализе. Аутори књиге „Теорије о етницитету“, Ф. Путиња и Ж. Стреф-Фенар, изложили су преглед савременог стања расправа о етничкој проблематици, сврставајући их у шест основних приступа:

- 1) примордијалистички;
- 2) социо-биолошки;
- 3) инструменталистички и мобилизаторски;
- 4) неомарксистички;
- 5) неокултуралистички;
- 6) интеракционистички.²⁸

На крају свог прегледа различитих приступа етницитету Ф. Путиња и Ж. Стреф-Фенар изnose став да је међу научницима који се баве етничким феноменима, у

²⁷ О. Supek, *Etnos u etnologiji i kulturnoj antropologiji*, 47–48.

²⁸ Видети: F. Putinja, Ž. Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, 97–136.

новије време преовладао став формиран на основу заједничке критике примордијализма, да се етнички идентитет посматра као релациони и динамички појам.²⁹ Новија антрополошка истраживања посвећују пуну пажњу значају и смислу које осећање етничке припадности има за саме актере, јер се у њима разматрају и тумаче ставови, идеје, осећања, историјско памћење припадника карактеристични за припаднике етничких заједница у којима се обавља истраживање.

У истраживању чији се резултати презентирају у овој књизи, полазим од тога да је етнички идентитет, као и сви остали облици колективног идентитета, резултат социокултурне конструкције.³⁰ Он се образује, и од стране великог броја људи доживљава као есенцијалан и примордијалан феномен, односно почива на идеји о органској повезаности крвних сродника, али се заправо етничка припадност гради и одржава у људском уму као представа о колективном деловању чланова одређене групе (заједнице) у циљу очувања њихових заједничких интереса, односно њиховог заједништва.³¹

У овом раду *етничкој групи* приступам као симболичкој заједници. У том смислу користан је концепт *зами-*

²⁹ Исто, 137–139.

³⁰ Сличну операционализацију појма етнички идентитет као што је примењена у овој књизи предлаже ауторка М. Прелић у својој књизи *(Н)и овде (н)и тамо, етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, 18–44.

³¹ Р. Ценкинс је приметио да Вебер сугерише да је веровање у заједничке претке пре последица колективног политичког деловања него његов узрок. „Људи почињу да доживљавају како припадају скупа – како имају заједничко порекло – зато што скупа делају ... Остваривање колективних интереса, међутим, подстиче етничку идентификацију.“ R. Dženkins, *Etnicitet u novom ključu: Argumenti i ispitivanja*, Beograd, XX vek, 2001, 20.

иљене заједнице Бенедикта Андерсона.³² На основу овог концепта етничка група се може означити као *замишљена заједница* чланова међусобно повезаних веровањем у заједничко порекло, и на основу тога културу и историју, при чему је, како је још Макс Вебер запазио, нагласак на *веровању*, које не мора нужно бити објективно.³³ Ентони Смит сматра да веровање у заједничко порекло чини окосницу смисла групног јединства, те да су на њему засноване све представе о заједничким суштинским и непроменљивим особинама групе, на основу којих се она разликује од других заједница.³⁴ Према томе, прихватам становиште по коме група није етничка сама по себи, већ своју етничност ствара „кроз однос са другим заједницама, кроз процес идентификације њених припадника и манифестовање њиховог идентитета у друштвеној пракси“.³⁵

³² B. Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica, Razmatranja o poreklu i širenju nacionalizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1990, 17–18.

³³ М. Вебер је први аутор који је етничку групу дефинисао на основу субјективног веровања у заједничко порекло њених чланова. Он сматра да етничитет потиче и црпи снагу из непрекидног произвођења, одржавања и продубљивања разлика међу групама. Оне имају субјективни карактер, неодвојив од значења која им појединци приписују у својим друштвеним односима, а њиховим непрекидним супротстављањем образују се етничке границе. Види: М. Вебер, *Привреда и друштво I*, Просвета, Београд, 1976, 323.

³⁴ A. D. Smith, *The Ethnic Revival*, Cambridge University Press, 1981, 65.

³⁵ Како С. Недељковић примећује, етничка идентификација јесте двосмеран процес који поседује два аспекта: први који се означава као *унутрашња* и други којим се одређује *спољашња* дефиниција групе. Први је усмерен на унутрашњу хомогенизацију групе, а други на потребу за њеним спољашњим разграничењем и дистанцирањем. Оба аспекта међусобно су тесно повезана и утичу на креирање наше свести о нама и другима. Свака заједница гради свој идентитет класификујући и систематизујући друге заједнице исте врсте на два начина. Први, дигитални, када постоји свест да смо различити у односу на све друге и да сви други спадају у исту групу, и други, аналогни, када се други вреднују и упоређују, па се на основу њихове разлике неки од њих

У комуникацији која се одвија између етничких група, посебно приликом њихове конкуренције или сукоба, јаче се испољава њихова диференцијација, а она је посебно изражена приликом миграција и/или ратних сукоба. Разграничавање група постиже се употребом етничких симбола/маркера.³⁶ Такође, етничко заједништво неке групе, посматрано кроз историју, није увек истог интензитета, па етничке везе, у складу са потребама саме групе или као резултат деловања окружења могу бити мобилисане или демобилисане.

Управо због тога сматрам да историјски и политички фактори играју изузетно важну улогу у настанку, преобликовању или нестанку етничког идентитета неке групе. Према томе, етнички идентитет јесте вишефункционалан,

доживљавају као ближи, а други као даљи у односу на нас. S. Nedeljković, *Čast, krv i suze. Ogledi iz antropologije etniciteta i nacionalizma*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Zlatni zmaj, Beograd, 2006, 28.

³⁶ Сваки облик друштвеног идентитета, па и етнички састоји се од знакова и симбола. (E. Lič, *Kultura i komunikacija*, XX век, Beograd, 1983, 21.) Они представљају видљиве карактеристике једне групе за које се верује да означавају заједништво њених чланова и чије их наглашавање истовремено одваја од осталих етничких група. Символи етничког идентитета најчешће су субјективна категорија која функционише на основу одређених конвенција и која има специфичан значај за саме припаднике групе која их употребљава. Након што су успостављени тешко се губе, али су подложни променама. Временом се могу прилагођавати, повремено нестати или се поново реактивирати, тако да за обележавање симболичких граница не морају увек бити употребљавани исти симболи. Етнички симболи који се најчешће користе су: језик, лична имена, одећа, обреди и веровања, музика, храна, и тада асоцирају на припадност неком народу или нацији, као означени и означавајући индикатори етничких посебности. Види: E. Petrović, *Etnički identitet kao element teorije o etnosu*, 10; M. Лукић Крстановић, *Срби у Канади – живот и симбол идентитета*, 23; M. Павловић, *Различитост и заједнички идентитет – Срби у Чикагу*, ГЕИ САНУ, XLVII, Београд, 1998, 91; Г. Благојевић, *Срби у Калифорнији*, 71.

односно има способност да делује у различитим друштвеним условима и да се као такав трансформише у зависности од њих. Због тога га посматрам као феномен подложен променама и редефинисању.

Истраживање етничког идентитета могуће је обавити на различите начине, непосредно (аскрипцијом или само-изјашњавањем) и посредно (дескрипцијом, односно анализом етничких манифестација, како ставова тако и друштвене праксе, тачније анализом идентификације у ужем смислу, али и анализом партиципације у друштвеном животу).³⁷ Оно се може базирати на посматрању и испитивању објективних идентитетских параметара попут језика, рели-гије и обичаја, али и на анализи субјективних доживљаја које сами припадници заједнице придају својим етничким симболима и друштвеној пракси, али се може базирати и на испитивању институционалног нивоа етничког идентитета (удружења и званичних организација, њихових програма и пројеката, медија и сл.).³⁸

Етнички идентитет јесте феномен који поседује различите аспекте: етничке стереотипе, етничку дистанцу, етничку везаност (блискост) а сваки од његових појединачних аспеката може бити постављен у фокус истраживања. Етничким стереотипима означавају се круте и веома поједностављене представе о некој етничкој заједници (повезани су са етничком дистанцом и етничком везаношћу, односно блискошћу). Они се у стручној литератури углавном везују за когнитивну компоненту односа према другим групама који одишу снажним емоционалним набојем, што их чини тешко променљивим.³⁹ Етничка дистанца је степен психолошке

³⁷ S. Nedeljković, *Čast, krv i suze. Ogledi iz antropologije etniciteta i nacionalizma*, 29.

³⁸ Исти, 29.

³⁹ Види: N. Rot, *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavnna sredstva, Beograd, 1989, 392.

блискости која се изражава као спремност појединаца и група да се у оквиру својих социјалних односа приближе другим појединцима и групама.⁴⁰ Под националном везаношћу социјална психологија подразумева системе међусобно повезаних ставова у којима до изражаја долази однос појединца према властитој нацији, сопственој националној држави и територији, својој националној култури, језику и историји, националним вредностима и симболима, затим према другим народима, као и према националној диференцијацији као социјалној појави.⁴¹

Приликом истраживања етничких феномена неопходно је да се посебна пажња обрати на појединца – његовог носиоца и актера, који је у складу са конструкционистичким и инструменталистичким приступима све способнији да сопствени етницитет објективизује, проблематизује и операционализује, што потврђује да је његов етнички идентитет рационално изабрана стратегија која зависи од ситуације и који представља резултат конвенције у датом тренутку.⁴²

Због своје сложености, јер је реч о феномену који је „вечит и сталан“,⁴³ мада истовремено историјски променљив и процесуалан, истраживање етничког идентитета изискује формирање што је могуће ширег друштвено-историјског

⁴⁰ Videti: Z. Golubović, B. Kuzmanović, M. Vasović, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd, 1995, 191.

⁴¹ O različitim oblicima nacionalne vezanosti i skalama koje se u socijalnoj psihologiji koriste za njeno istraživanje videti: N. Rot i N. Havelka, *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*, Institut za psihologiju – Institut društvenih nauka, Beograd, 1973.

⁴² S. Nedeljković, *Čast, krv i suze. Ogledi iz antropologije etniciteta i nacionalizma*, 27.

⁴³ Етницитет је вечит јер представља темељну чињеницу, увек подложну активирању и мобилизовању, а контингентан је јер су услови и облици његовог јављања условљени историјским околностима. F. Putinja, Ž. Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, 157.

контекста у коме ће бити разматран значај који он има за појединце и утврђивани начини на које се манифестује у конкретним ситуацијама.

Национална мањина

Узимајући у обзир да етничка група чији се идентитет у овом раду разматра, а реч је о Немцима у Аутономној Покрајини Војводини (северном делу Републике Србије) која од 16. децембра 2007. године ужива статус националне мањине сматрам да је потребно да се поближе објасни и тај појам.

Појам *национална мањина* из области права и политике ушао је у сферу социјалне антропологије, али чак и у њима не постоји његова јединствена дефиниција, него се упоредо са њим у међународним правним актима употребљавају термини *етничка*, *језичка* и *културна мањина*. Између појмова *етничка група* и *мањина* постоји чврста повезаност, а утврђивање њихових статуса може се вршити на основу два различита критеријума: политичком и етнологском/антрополошком. На основу политичког критеријума, под појмом *мањина* подразумевају се мањинске заједнице у датом друштву које имају своју матичну државу (матицу) – у којој је њихова заједница већинска.⁴⁴ Посматрано из етнологског/антрополошког угла, појам *мањина* означава сваку заједницу која показује одређену културну посебност, а мањинама се сматрају све заједнице које немају своју матичну државу и које могу бити настањене у једној или неколико држава и у свима њима бити мањинске (Роми, Баски, Лапонци).⁴⁵

⁴⁴ S. Nedeljković, *Čast, krv i suze. Ogledi iz antropologije etniciteta i nacionalizma*, 31.

⁴⁵ Исти, 31.

Мањине се могу означити као групе које живе у оквиру већег политичког друштва, чији се припадници у физичком и/или културном погледу разликују од осталих припадника у том друштву/држави и који су у различитом облику изложени неједнаком и неправедном третману од стране неке друге групе или више њих.⁴⁶

Иако се покушаји решавања мањинског питања срећу још у античком периоду⁴⁷ настојања да се заштите верска права мањинских заједница по окончању верских ратова у Европи – Аугсбуршки уговор (1555) којим је протестантима дозвољено исповедање вере и Вестфалски мировни уговор (1648) – сматрају се првим облицима заштите мањинских права.⁴⁸

Међутим, о правим почецима међународно-правног регулисања овог питања може се говорити тек од почетка 20. века, када је дошло до распада мултиетничких империја и формирања националних држава. Париски мировни уговор, којим је стављена тачка на Први светски рат и, у то време новоформирана, Лига народа, заслужни су чиниоци због којих се појам *национална мањина* нашао у законодавству. Међународни уговори потписани у то време предвиђали су да се поражене државе у рату обавезују на поштовање права припадника мањина као појединаца. Парадоксално, у њима мањинске заједнице нису третиране као субјекти заштите, већ само њихови припадници, а њихова вредност додатно је

⁴⁶ R. Schermerhorn, *Ethnicity and Minority Groups*, in: J. Hutchinson/A.D. Smith (eds.), *Ethnicity*, Oxford University Press, 17–18.

⁴⁷ S. Nedeljković, *Čast, krv i suze. Ogledi iz antropologije etniciteta i nacionalizma*, 31.

⁴⁸ М. Милојевић, *Уједињене нације и заштита мањина*, у: Положај мањина у Савезној Републици Југославији: зборник радова са научног скупа одржаног 11, 12, 13. јануара 1995, ур. М. Мацура и В. Становић, Научни скупови, књига LXXXIV, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 19, Београд, 1996, 499.

умањена чињеницом да су од обавезе њиховог потписивања биле изузете државе које су из овог рата изашле као победнице.

Убрзо по окончању Првог светског рата, упоредо са конституисањем националних држава, мањине се посматрају као потенцијални извор нестабилности, а међудржавни односи суседних држава често су били оптерећени питањем (не)поштовања њихових права.

Злочини почињени у Другом светском рату поново су пажњу међународне заједнице усмерили на питање заштите мањинских права, па је њена брига у тим годинама концентрисана на заштиту појединаца, њихових права и достојанства, док је заштита колективних права остала у другом плану.

Осветљавањем нових проблема у оквиру мањинског питања (односи мањинског или етничког идентитета према регионалној или територијалној припадности; однос између етничке систематизације и религијске и језичке систематизације; однос између аутохтоних и имиграната, као и проблем стварања етничких група путем етнизације) отвара се нови поглед на улогу коју мањине имају у савременом друштву. Нови приступ мањинском питању, деведесетих година прошлог века, потврђен је активнијим укључивањем међународне заједнице у његово решавање, када је дошло до усвајања неколико важних докумената намењених регулисању положаја мањина. Савет Европе је 1992. године усвојио *Европску повељу за регионалне и мањинске језике*, а Централноевропска иницијатива је 1994. године донела *ЦЕИ инструмент за заштиту права мањина*, да би Савет Европе 1998. усвојио *Оквирну конвенцију за заштиту права мањина*.⁴⁹

⁴⁹ Ch. Promitzer, *Small is beautiful: The issue of "hidden minorities" in Central Europe and the Balkans*, in: Ch. Promitzer, K. J. Hermanik, E.

У последње време, појмом мањине, у друштвеним и хуманистичким наукама, означавају се све маргиналне, друштвено подређене групе, лишене друштвене и политичке моћи, без обзира на њихову бројност. У њима се углавном користи термин *етничка мањина*, под којим се подразумева свака група која је бројчано инфериорна у односу на осталу популацију у држави и/или друштву, која политички није доминантна и која се репродукује као етничка категорија.⁵⁰

Појам *национална мањина* користи се у правно-политичкој сфери, а узимајући у обзир да не постоји његова општеприхваћена дефиниција, као и да Немци у Србији имају статус националне мањине, што у знатној мери одређује њихове идентитетске концепте и стратегије, у овом раду под овим појмом подразумевам грађане једне државе који неку другу државу сматрају за матичну, који су у држави чији су грађани у недоминантном положају и који се репродукују као етничка категорија.⁵¹

Staudinger (eds.), (Hidden) Minorities. Language and Identity between Central Europe and the Balkans, LIT: Münster, 2009.

⁵⁰ H. T. Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, ur. Ivan Čolović, 2004, 210.

⁵¹ У овом раду прихватам и користим разлику у одређењу појмова *етничка мањина* и *национална мањина* на идентичан начин како је формулисан код М. Прелић за потребе истраживања српске заједнице у Мађарској. Док Ериксонова дефиниција *етничке мањине* подразумева постојање симболичке заједнице у којој њени чланови поседују свест о различитости коју настоје да очувају и пренесу следећим генерацијама, појам *националне мањине* чланове те заједнице посматра као грађане државе, који поред своје домицилне имају и државу коју сматрају матичном.

1. Историјски и друштвени контекст проблема етничког идентитета припадника немачке националне мањине у Војводини

1.1. Насељавање Немаца на простору данашње Војводине: колонизација јужне Угарске

Досељавање Немаца на простор данашње Војводине,⁵² која је због богатства водом, шумама, и обрадивим

⁵² Војводина представља северну покрајину републике Србије која је, у географском смислу одвојена од њених осталих делова токовима река Саве и Дунава. Реч је о изразито равничарској области у којој и данас доминантне привредне гране чине пољопривреда и сточарство. Војводина се на северу граничи са Републиком Мађарском, на западу са Републиком Хрватском, а на истоку са Републиком Румунијом. Њен главни град је Нови Сад, а чине је три географско-историјске целине: већи део Срема, Банат и Бачка. У новом веку, на простору данашње Војводине административне јединице представљале су Бачко-бодрошка, Тронталска, Сремска и део Тамишке жупаније, чији су јужни делови припадали Војној граници. У историјском, географском и економском смислу целину је представљала шира област од данашње Војводине, која се простирала на већ поменуте жупаније као и на комплетну Тамишку и Крашевско-северинску жупанију. У Мађарској је ова област позната као *Temesköz*, а ограничена је са севера реком Мориш, са запада реком Тисом, са југа Дунавом, а са истока југозападним обронцима Карпата. Термин *Српска Војводина* први пут је званично употребљен на Мајској скупштини, одржаној 13. маја 1848. године у Сремским Карловцима. Већ наредне године бечки двор је основао *Војводство Србију и Тамишки Банат*, у чијем саставу су се налазили делови данашњег Баната, Бачке и Срема. Та територијална јединица укинута је 1860. године, а назив Војводина није био у употреби све до завршетка Другог светског рата. У периоду између два светска рата област се налазила у саставу Дунавске бановине. Види: М. Босић, *Досељавање Срба у Војводину*, Етнолошке свеске 11, часопис

површинама, те погодне климе и повољног стратешког положаја одувек била позорница миграторних кретања, подстакнуто је једним од највећих колонизационих подухвата у Европи. Реч је о хабзбуршкој колонизацији јужног дела Угарске која се, у неколико главних етапа, одвијала у 18. и 19. веку. У колонизацији јужне Угарске учествовали су бројни народи, а колонисти су у њој добијали различите улоге, у складу са сопственим економским, културним и технолошким достигнућима које су понели из својих средина.

Овај грандиозни пројекат аустријске царевине, којим је јужна Угарска насељавана бројним колонистима различите етничке припадности, имао је првенствено економско-војну⁵³ и политичку димензију. Једна од најзначајнијих последица колонизације, уз привредно и културно оснажење јужне Угарске – које је свакако представљало њен примарни циљ, огледа у стварању својеврсног *melting-pot-a*, у коме су немачки досељеници послужили као везивна компонента несвакидашњег етничког и културног мозаика.⁵⁴ Последице овог пројекта, спровођеног у циљу економског и војног јачања јужног дела Монархије, уочљиве су и данас у њеној етничкој структури, јер она представља један од најизразитијих мултинационалних, мултирелигијских и вишејезичних региона Европе, у коме егзистира више од 20 различитих етничких заједница.⁵⁵

Етнолошког друштва Србије, Београд, 1990, 45; 3. Ђере, *Скица за промене етничког састава становништва на тлу данашње Војводине 1526–1910. године*, 106.

⁵³ A. Damman, *Die Deutsche Landwirtschaft im Banat und Batschka*, Novi Sad, 1931, 10.

⁵⁴ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva, Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2005, 48.

⁵⁵ Videti: B. Jankulov, *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*, Matica srpska, posebna izdanja, Novi Sad, 1961.

После победе над Турцима у Великом бечком рату (1683–1699) хабсбуршки двор је своју управу проширио на новоосвојене територије: централну Угарску, Славонију, део Срема, Бачку, Барању, део Баната, Партиум и Трансилванију. Њима је, у каснијим ратовима вођеним против Отоманске империје, придодат остатак Срема, већи део Баната и северна Србија. У свим случајевима ситуација је била слична. Територије опустошене ратом требало је изнова населити, јер се муслиманско становништво из њих повукло, а хришћанско, које се углавном бавило номадским сточарством, било је малобројно и расуто.⁵⁶

Имајући у виду такву ситуацију, хабсбуршки двор је још током војних дејстава правио планове за насељавање територија за које се борио у циљу њиховог значајног демографског и привредног опоравка, па је још 1688. године оформио Комисију задужену за планирање и спровођење колонизације. Комисија је предложила масовно насељавање Немаца у јужну Угарску у настојању да се германизацијом тог простора смањи утицај мађарског племства и ојача политички и војни утицај Хабсбуршке монархије у том региону.⁵⁷ У настојању да се додатно појача економски опоравак новоослобођених територија, ради бољег промета робе са Турцима, 1718. године потписан је споразум о слободној пловидби рекама Савом и Дунавом, које су у то време чиниле природну границу између две царевине.⁵⁸

Најзначајније етапе колонизације јужне Угарске одвијале су се током 17. и 18. века, када су бројни сељаци, занатлије, војни ветерани и чиновници из тадашњих нема-

⁵⁶ Ф. Ш. Енгел, *Опис краљевине Славоније и војводства Срема*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 19, св. 2, 1971, Нови Сад, 309.

⁵⁷ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 39–40.

⁵⁸ Ingomar Senz, *Die Donauschwaben*, Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat, Band 5, Langen Müller, 1994, 25.

чких држава-кнежевина, привучени обећаним олакшицама, кренули пут Панонске низије. Она је током 19. века била допуњена унутрашњом колонизацијом, односно прераспоређивањем дела колонизованог становништва. Њене главне етапе, које се у историографској литератури деле према владарима под којима је колонизација спровођена (иако је они сами, с изузетком Јосифа II, углавном нису планирали),⁵⁹ јесу:

- А) *Колонизација за време владавине Карла VI* (позната и као Мерсијева колонизација) од 1722. до 1726. године;
- Б) *Терезијанска колонизација*, коју чине три велика таласа, од 1740. до 1780. године;
- В) *Јозефијанско-леополдинска колонизација*, од 1780. до 1790. године.⁶⁰

Током владавине Карла VI отпочело је насељавање Немаца на простору јужне Угарске. Прва група насељеника, коју су чинили војни ветерани, чиновници и занатлије, пристигла је из данашње југозападне Немачке 1712. године, да би недуго затим пристигла већа група колониста 1716–1718. године.⁶¹ У првој половини 18. века Немци су се населили у Осијеку, Вуковару и Вировитици, да би се тек шест или седам деценија доцније населили углавном у мањим сеоским срединама те области.⁶² Немачко насељавање Баната почиње у периоду од 1717–1719. године, када овамо долазе рудари, сељаци и занатлије из Чешке, Крањске, Шлезије, са горњег Дунава и средње Рајне, да би се већ 1723. и 1724. године веће групе Немаца настаниле у Белој Цркви, Вршцу и

⁵⁹ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 41.

⁶⁰ Videti: B. Jankulov, *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*.

⁶¹ S. Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München, 1967, 21.

⁶² N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu 1919–1941*, Novi Sad, 1975, 12.

Бечкерек (данашњем Зрењанину).⁶³ У првом таласу колонизације у западном Банату је насељено између 10.000 и 12.000 немачких колониста, најчешће у српска насеља или тик уз њих.⁶⁴

Колонисти у Банату, међу којима је било и Италијана и Шпанаца насељених ради развоја свиларске индустрије, имали су огромних потешкоћа са адаптацијом на климу. Десетковани болестима⁶⁵ и под притиском Турака у време рата 1717–1739. године, немачки колонисти се повлаче из јужног Баната, с изузетком већих насеља.⁶⁶

Будући да су се у Бачкој налазили поседи угарских феудалаца, у њој све до 1749. године није било већих досељавања Немаца.⁶⁷

У првој етапи колонизације, у Срему су Немци насељени свега у неколико места. Основано је насеље Schwäbendorf (саставни део данашњих Сремских Карловаца), у оквиру настојања аустријских власти да насељавањем немачког становништва, превасходно војних ветрана и занатлија, осигура контролу над веома важним путним правцем који од Беча води преко Будимпеште, Новог Сада и Земуна

⁶³ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 41.

⁶⁴ Овакав распоред насељавања Немаца тумачи се настојањем аустријских власти да колонисте Србе, који су се бавили сточарством, приволе да се баве земљорадњом. Међутим, првобитна идеја није уродила плодом већ је дошло до сукоба око земљишта тако да су Немци често истискивали српске сточаре. Оваква ситуација је извесним српским политичарима, у знатно каснијем периоду, послужила као објашњење за политичке сукобе Немаца и Срба. Исти, 42.

⁶⁵ B. Jankulov, *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*, 8.

⁶⁶ F. Milleker, *Die erste organisierte deutsche Kolonisation des Banats unter Mercy 1722–1726*, Vršac, 1923, 8–9.

⁶⁷ B. Jankulov, *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*, 45.

до Београда, односно ка турској граници.⁶⁸ Заслуге за колонизацију Немаца у Земун, приписују се грофу Шенборну (Schönborn), који их је ту настанио из области средње Рајне.⁶⁹ Прве Немце у Руми населио је гроф Пејаковић, што представља прве кораке у формирању, како се касније испоставило, њиховог најзначајнијег демографског, културног и привредног центра у Срему.⁷⁰

Друга етапа колонизације (1740–1780), која се одвијала у време владавине Марије Терезије, сматра се њеним најдужим и најзначајнијим раздобљем. Прилагођена војној, политичкој и економској ситуацији у којој се налазила монархија, вршена је без значајнијег одступања од установљених смерница утврђених још у време владавине Карла IV. Разлог за њено покретање лежи у настојању Хабсбуршке монархије да додатно ојача сопствену привреду и на тај начин обезбеди преко потребне ресурсе за успешно вођење ратова. Стога је бечки двор и у том периоду наставио са насељавањем немачких сељака, које је због њихове високе продуктивности и лојалности властима сматрао најпогоднијим становништвом за насељавање јужне Угарске.⁷¹

Ранотерезијанска колонизација (1740–1749) није дала очекиване резултате, што није представљало велико изненађење будући да није била велика по свом обиму. Ратови у којима је учествовала Хабсбуршка монархија у средњој и западној Европи изискивали су додатне материјалне ресурсе

⁶⁸ S. A. Seder, *Prvoj smrt, drugoj patnja, trećoj hleb*, Sremski Karlovci, 2002, 42.

⁶⁹ М. Šenoa, *Doseljavanje tuđinaca u Srijem*, Rad JAZU, knj. 201, razredi historičko-filološki i filozofičko-juridički, Zagreb, 1914, 4.

⁷⁰ Herman Haller, Karl Bischof, *Zur Entstehung der deutschen Stadt Ruma im Rahmen des Syrmien-Deutschtums*, Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung, IV, 2, 1940, 295–297, преузето из: Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 42.

⁷¹ Видети: Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 43.

и условили образовање нове економске базе монархије, попут оне каква је била Банат током аустро-турских ратова. Развојачење потиске и поморишке границе, одакле су се Срби иселили, подстакло је колонизацију Бачке,⁷² а потреба за њеним убрзаним привредним опоравком условила је спровођење средње-терезијанске колонизације (1749–1772).⁷³

Немачки колонисти, вични земљорадњи и занатству, из својих завичаја у нову средину пренели су друштвено-економски и модел културних односа који се налазио у прелазној фази из позног феудализма ка капитализму,⁷⁴ што је уз њихова технолошка знања и познавање напредних пољопривредних техника омогућило економско уздизање Бачке, а њих учинило предводницима и узорима њеног привредног опоравка.⁷⁵ Међутим, и поред евидентног успеха и ова етапа колонизације није прошла без бројних проблема.⁷⁶

⁷² N. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918–1941*, Novi Sad, 1968, 17.

⁷³ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 43–44.

⁷⁴ A. Lebl, *Socijalno-istorijski aspekti etničkog pluralizma u Vojvodini*, Etnološki pregled IV, Beograd, 1962, 22–31.

⁷⁵ Z. Janjetović, *Švabe u Vojvodini*, у: Биљана Сикимић (ур.), *Скривене мањине на Балкану*, Балканолошки институт, Посебна издања 82, Београд, 2004, 123.

⁷⁶ За колонизацију Бачке створена су два противречна плана. Аутор првог био је гроф Антал Грашалкович (Grassalkovich), председник Угарске коморе, а други је дело барона Антона Котмана (Cothmann), председника Импопулационе комисије Угарске коморе. Антал Грашалкович се као Мађар и бачки земљопоседник залагао за постепену и мању колонизацију која би постепено Угарску од сточарства привела земљорадњи, при чему би се земљорадња развијала у Потисју и Подунављу, а сточарство у њеном унутрашњем делу. С обзиром да је план креирао водећи рачуне о мађарским интересима, односно у настојању да Бачкој врати мађарско обележје, заговарао је првенствено колонизацију Мађара и Словака, па тек у другом реду Немаца и насељеника других националности. За разлику од њега,

Објављивање колонизационог патента из 1763. године, означава период у коме Марија Терезија, по окончању Седмогодишњег рата, изнова усмерава талас колонизације ка Банату. Овим актом, сељацима из немачких земаља који ће учествовати у колонизацији обећано је шест година поштеде од пореза, док се занатлијама нуди десетогодишњи период у коме ће бити ослобођени од њега.⁷⁷

У наредном периоду у Банат се уселило неколико хиљада насељеника из југозападних и западних немачких кнежевина, а један део њих се уселио у Војну границу.⁷⁸

Током познотерезијанске колонизације (1772–1780) наставила се колонизација Угарске у складу са доктрином да би Аустрија требало да буде индустријска земља, а да Угарска остане аграрна. У складу са таквим приступом, током 1772. године ступио је на снагу нови Импопулациони патент, који је предвиђао долазак нових колониста из Шлезеије, Чешке и Моравске, Алзаса и Лотарингије, међу којима је било и Француза, и њихово насељавање у српска и румунска села.⁷⁹

Јозефијанско-леополдинска фаза колонизације представља њену трећу и последњу етапу. Јосиф II, по коме је

Котман се залагао за ширу земљорадничку колонизацију која је имала за циљ да екстензивни тип сточарства замени интензивним, при чему би он био допунско занимање земљорадника. Његов план се заснивао на строгој концепцији која је обухватала све, од премеравања земљишта до опранизације живота у насељима. Видети: Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 44–45.

⁷⁷ Овакав приступ је требало да доведе до растеређења државног буџета од пензија за официре и ветеране, а колонизација је вршена тако што је коморска земља изнајмљена богатим предузимачима који су били у обавези да је населе. Исти, 45.

⁷⁸ Видети: F. Milleker, *Geschichte der Banater Militärgrenze 1764–1873*, Рапчево, 1925, 41–42; исти, *Die Besiedlung der Banater Militärgrenze*, Бела Црква, 1926, 5.

⁷⁹ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 46.

добила име, увео је прераспоређивање земље према величини породице и прочистио администрацију од корумпираних чиновника. Ове новине требало је да омогуће лакше убирање пореза. Осим тога, након доношења патента о верској толеранцији 1781. године, постао је први аустријски владар који је дозволио насељавање протестаната на новим територијама. Јосиф II поклањао је знатно већу пажњу избору колониста и изградњи већих и квалитетнијих насеља него што је био случај у претходним етапама колонизације.⁸⁰

Неуспешан рат са Турском (1788–1790) био је подстицај за додатно насељавање Баната. Након њега се указала потреба за ојачавањем границе према Отоманској империји, па је на потезу између Ковина и Сакула изграђено девет нових села, чиме је скоро удвостручен број пограничних насеља. У том периоду, досељавањем Немаца из југозападне Немачке, Швајцарске, Алзаса и Лотарингије, подигнут је евангелистички Францфелд. Његово оснивање је означило почетак краткотрајне леополдијанске колонизације која је убрзо окончана услед брзе смрти владара,⁸¹ а настављена је под новим владарем Францом II.

Вихор рата изазван сукобима са Наполеоном усмерио је немачке, али и избеглице других етничких припадности ка јужној Угарској, односно ка Банату. Због њиховог досељавања у неколико банатских насеља дошло је до незадовољства староседелаца које је резултирало побунама на етничким основама. Међутим, не обазирјући се на те догађаје, аустријске власти су наставиле са јачањем Војне границе која је поднела велики терет борбе против Наполеона, насељавајући је не само немачким, већ и мађарским, словачким и румунским становништвом, без обзира на њихово верско опредељење.⁸²

⁸⁰ Исти, 47.

⁸¹ Исти, 48.

⁸² Исто.

Током 19. века дошло је до унутрашње колонизације Немаца у Бачкој, када се из пренасељених села део становништва исељавао у насеља која су имала мањак становника или су оснивана нова сеоска насеља.⁸³ У Банату је током првих деценија 19. века још било насељавања немачког становништва од стране угарског племства, али оно ни изблиза својим обимом није било једнако претходним насељавањима вршеним током 18. века. Током 19. века дошло је до масовније миграције немачких и мађарских сељака у Хрватску и Славонију. Постоје два основна узрока ове унутрашње миграције, у којој се део колонизованог становништва, пре свега из Баната и Бачке, преместио у Славонију. Сељаштво је након револуције 1848. године ослобођено феудалних стега и постало покретно. У исто време, у Хрватској и Славонији, услед привредне кризе изазване преласком са феудалног на капиталистички начин производње и потешкоћама бивших граничара да се прилагоде цивилном начину живота и привређивању, долази до економске кризе. Презадужени сељаци продају своју земљу, а немачки и мађарски сељаци из Бачке и Баната продају своја имања и за добијени новац купују већа у Хрватској и Славонији.⁸⁴ Процес колонизације Немаца у јужну Угарску окончан је у другој половини 19. века.⁸⁵

Колонизација јужне Угарске, која се одвијала готово током два века, представља веома комплексан процес у коме се међусобно преплитало и сукобљавало много различитих интереса, фактора и појава што отежава њено објективно сагледавање. Кроз историографску литературу провејавају једностране тврдње у којима се износе ставови о томе да је нека од етничких група која је учествовала у колонизацији фаворизирана у односу на остале или на староседеоце; овакве

⁸³ Исти, 51.

⁸⁴ Исти, 53.

⁸⁵ Исто.

тврдње занемарују различите факторе који су усмеравали колонизацију.⁸⁶ Сразмено велики број колонизованих Немаца тумачи се вишком становништва у њиховом завичају, привредним квалитетом који су поседовали и политичким интересима Аустрије.

Колонизација није увек била вођена из једног центра, нити су све интересне стране које су учествовале у њеном спровођењу имале једнаке циљеве. Наиме, масовно насељавање Немаца на поменутом простору, осмишљено, организовано и спроведено по замисли бечког двора, требало је да испуни неколико, у основи различитих задатака. Један од примарних циљева овог замашног подухвата, према замисли његових планера, био је остваривање убрзаног привредног опоравка подручја јужне Угарске и средњег тока Дунава – крајева ослобођених од Турака. Према њиховој замисли, масовна колонизација Немаца на том простору требало је да ослаби локалну власт мађарског племства, јер су колонисти били непосредно потчињени бечком двору и његовим органима, односно Ратном савету и Комори. По њима, насељавање већег броја немађарских и несловенских колониста (међу којима су бројчано доминирали насељеници из различитих делова данашње Немачке и Аустрије) у јужној Угарској и уз средњи ток Дунава, требало је да отежа и успори репатријацију Мађара на том простору. Осим тога, планери ове колонизације рачунали су да ће њоме образовати снажан „етнички клин“ у којем ће доминирати немачки колонисти, а који ће стајати између Мађара и словенског становништва – Срба и Хрвата на поменутом простору.⁸⁷

Из наведених разлога, чак и у оним моментима када је изгледало да у појединим фазама њеног спровођења

⁸⁶ Видети: Вера Милутиновић, *Срби и Немци у Војводини*, Етнолошки преглед, 4, Београд, 1962, 36.

⁸⁷ М. Bukvić, *Apatin kroz vekove*, Kulturno-prosvetna zajednica – Apatin, Apatin, 1969, 25.

преовладавају интереси мађарског племства или земљопоседника или њихове националистичке аспирације, крајња физиономија колонизације била је обликована према економским и политичким интересима аустријске царевине.⁸⁸

Колонизација јужне Угарске оставила је посебан траг на простору данашње Војводине, њене су последице приметне и данас, два века након њеног окончања. Једна од њених најупечатљивијих последица јесте шаролик етнички састав Војводине, који се веома дуго рефлектовао на професионалну и структуру земљишних поседа и који је допринео образовању специфичног начина живота.

Колонизација јужне Угарске, спровођена од стране Хабсбурговаца током 18. и 19. века, имала је огроман значај за привредни и цивилизацијски напредак⁸⁹ и одредила је мултиетнички, мултијезички, мултиконфесионални и мултикултурни карактер читавог региона данашње Војводине.

1.2. Формирање немачке националне мањине у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца

Од самог почетка процеса колонизације, Немци насељени у Угарској били су веома лојални аустријским властима, које су им гарантовале висок степен верских слобода и пружале бројне бенефиције. Већином су живели у сеоским срединама, тако да је у формирању њихових вредносних ставова и норми друштвено прихваћеног понашања пресудну улогу одиграо начин привреде, у коме су доминантну улогу имали земљорадња и занатство. Локални хроничари их описују као вредне и веште ратаре и занатлије, који живе у складним односима са етничким заједницама из

⁸⁸ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 49–50.

⁸⁹ З. Мартинов, *Немачки утицај на исхрану Срба у Банату*, Панчево, Mali Nemo, 2004.

непосредног окружења, код којих су чак и жене и деца, а неретко и старији укључени у полске послове.⁹⁰

Немачки колонисти потицали су из најразличитијих, неретко међусобно политички и војно супротстављених држава-кнежевина данашње Немачке, која је у време њиховог досељавања још увек била само географска категорија, базирана на некадашњем постојању Светог Римског царства немачке нације.⁹¹ Насељени на релативно широком географском простору, Немци колонизовани у Угарској, уз евидентне културне различитости понете из завичаја, попут дијалеката и конфесионалне припадности, без препознатљиве интелектуалне елите и идејног вођства, дуго нису могли да изграде сопствену етничку свест. Из тог разлога они веома дуго, практично све до Првог светског рата, нису поседовали јасно издиференцирану свест о сопственом етничком идентитету и припадности немачком народу и култури. Уместо тога, када је реч о самоодређењу појединца, код њих је највећи утицај вршила породична припадност, као и локална припадност сеоској заједници, тако да су Немци у насељима која су колонизовали, развили локалне дијалекте и специфичне облике сопствене културе.⁹²

Осим тога, њима никако није ишла на руку чињеница да правне норме које су се односиле на регулисање права и положаја националних мањина нису биле развијене у Европи

⁹⁰ З. Корица Аћимовић, *Пригревица*, Библиотека „Хронике села“ Београд, 1997, 48.

⁹¹ Видети: Н. Šulce, *Pregled nemačke istorije: sa grafikonima, mapama i hronologijom*, Narodna knjiga, Alfa, Filozofski fakultet, 2001, Београд, 9–27.

⁹² V. Balaša, *Apatinski Nemci: konstrukcija etničkog identiteta*, magistrarska teza, rukopis, Filozofski fakultet u Beogradu, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Београд, 2007, 23.

све до 19. века, јер је заштита верских мањина била значајнија од остваривања националних права.⁹³

Такву ситуацију променила су дешавања у 19. веку, када је услед повећања значаја националног питања, у најразвијенијим европским земљама донет читав низ закона и уредби којима се регулише положај верских и националних мањина.⁹⁴

Тек крајем 19. и почетком 20. века, упоредо са продирањем капиталистичког начина производње, економским и културним просперитетом Хабсбуршке монархије, међу етничким групама на њеном простору долази до изражитог јачања националне свести.⁹⁵ Реформа у организацији Хабсбуршке монархије,⁹⁶ након усвајања Аустроугарске нагодбе 1867. године, требало је да утиче и на правно уређење положаја њених народа.⁹⁷

⁹³ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 135–136.

⁹⁴ Исти, 136.

⁹⁵ G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, u: Nenad Stefanović, *Jedan svet na Dunavu. Razgovori i komentari*, Donauschwäbische Kulturstiftung, München, Humanitäre Hilfe Donauschwaben, Robert Lahr, Eggenfelden, i Društvo za srpsko–nemačku saradnju, Beograd, 2003, 139.

⁹⁶ Од „Аустријске царевине“, која је у техничком смислу и даље означавала целину, формиране су три територијалне јединице: перманентна „заједничка Монархија“ која је и даље представљала велику моћ Хабсбурга у односу на спољни свет, привремена економска Аустроугарска унија, која је требало да се обнавља сваких десет година и две посебне државе – Аустрија и Угарска. Видети: А. Џ. П. Тејлор, Хабсбуршка монархија: 1809–1918. Историја Аустријске царевине и Аустроугарске, превела с енглеског Мирјана Николајевић, Београд, Clio, 2001, 152.

⁹⁷ Током 19. века капитализам и индустријализација постају главни покретачи убрзаног економског развоја држава западне Европе. У том периоду Хабсбуршка монархија није у стању да прати привредни развој Енглеске и Немачке, најразвијенијих држава тога доба. Под притиском незадовољства изазваног растућим економским и друштвеним проблемима, али и под утицајем просветитељских и романтичар-

Након проглашења двојне монархије, Немци у Аустроугарској нису постали конститутивни, односно „државни народ“, већ су били суочени са снажним процесом мађаризације, која је спровођена углавном посредством школског система и цркве.⁹⁸

Језичка и етничка асимилација и/или мађаризација Немаца у јужној Угарској, односно на територији данашње Војводине, била је веома снажна, посебно међу градским становништвом које је првенствено из практичних разлога, у циљу што потпунијег економског просперитета, прихватало мађарску националну идеју, доживљавајући себе делом мађарског *Volkstum-a*, односно народа.⁹⁹ Оваква ситуација, у којој је услед неуобличености и неиспољености етничког идентитета Немаца у Угарској долазило до „попуштања“

ских идеја, наметнута је потреба да се држава реорганизује и модернизује. Упоредо са њом, међу све бројнијом образованом елитом преовладало је уверење да су њихове етничке заједнице заправо суверене нације које би требало да остваре право на сопствену државу, тако да је захтев за демократизацијом политичког живота у основи имао националну форму. М, Прелић, *(Ни) овде (ни) тамо: Етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, 85. У том смислу најзначајнији су аустројски устав из 1867. године и угарски законски чланак XLIV/1868 о правима мањинских народа. Међутим, недостатак њиховог доследног спровођења допринео је погоршању и заостравању међунационалних односа у Аустроугарској. Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 136.

⁹⁸ З. Јањетовић, *Срби и Немци у Војводини и мађаризација*, у: Никола Пантелић (ур.), *Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама*, Етнографски институт САНУ, Посебна издања, 44, Београд, 1998, 115–132.

⁹⁹ Klaus J. Bade (Hrsg.), *Deutsche im Ausland. Fremde in Deutschland. Migration in Geschichte und Gegenwart*, Verlag C. H. Beck, München, 1992, 64.

њихових етничких граница, наставила се и у првим деценијама 20. века.¹⁰⁰

Овај период је карактеристичан по континуираном смањењу броја Немаца у Угарској и повећању броја Мађара, јер се извештајан број Немаца добровољно определио за припадност мађарском народу, при чему је део њих приступио мењању и/или прилагођавању сопствених презимена духу мађарског језика.¹⁰¹

С друге стране, деценије које су претходиле Првом светском рату биле су обележене великом емиграцијом из Угарске, која је била нарочито интензивна у периоду између 1899. и 1913. године. У том периоду, Немци су са 232.591 емигрантом, одмах иза Мађара, имали највећи удео у њој. Према статистичким подацима, са простора данашње Војводине између 1900. и 1910. године иселило се 61.081 немачких емиграната, који су се највише кретали пут Сједињених Америчких Држава. Међутим, разлози овако бројне емиграције Немаца нису били политичке природе, већ су били потакнути економским чиниоцима. Наиме, у основи њихове емиграције налазила се потреба за материјалним просперитетом, посебно ако се у виду има чињеница да је међу немачком популацијом доминирао обичај да само најстарији син наслеђује имање.¹⁰²

Избијање Првог светског рата Немци у Хабсбуршкој монархији дочекују у атмосфери која је била далеко од погодне за развој њихове националне свести. Међутим, недуго по отпочињању ратних операција, услови за развој

¹⁰⁰ Annemarie Röder, *Deutsche, Schwaben, Donauschwaben: Ethnisierungsprozesse einer deutschen Minderheit in Südosteuropa*, N. G. Elwert Verlag, Marburg, 1998, 47.

¹⁰¹ I. Senz, *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg. Eine Entwicklung im Spannungsfeld zwischen Alldeutschum und ungarischer Innenpolitik*, München, 1977, 36.

¹⁰² Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 72–73.

немачке националне идеје радикално се мењају. Због врло неповољне ситуације у којој се Аустроугарска нашла због војних пораза у Србији и Галицији већ на самом почетку Првог светског рата, Немачка јој пружа значајну војну помоћ, али је заузврат ставља под своју директну политичку контролу. Овакав развој ситуације утицао је на то да Немци у њој постају државотворни народ, а да њихову оданост Хабсбуршкој династији постепено замењује немачка идеја.¹⁰³

Распад Аустроугарске, након њеног војног и политичког слома 1918. године, додатно је утицао на развој националне свести Немаца настањених широм њене некадашње територије.

По завршетку Првог светског рата, 1918. године, Аустроугарска престаје да постоји а уместо ње се на политичким и географским картама појављују нове државне творевине: Пољска, Чехословачка, Аустрија, Мађарска, Румунија, и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Њиховим формирањем, велики број припадника различитих етничких група бивше Хабсбуршке монархије доспео је унутар различитих државних, односно националних граница.

Немци, чији су преци као колонисти стигли у јужну Угарску, са великом неизвесношћу очекивали су развој догађаја који су одређивали живот њихове заједнице, али и њихове личне судбине. Доношење крупних политичких одлука, којима је прекројена политичка карта Европе, Немци су дочекали као пасивни посматрачи, јер њихови покушаји да у Банату издејствују неку врсту територијалне и културне аутономије¹⁰⁴ и остваре право да буду представљени у скуп-

¹⁰³ G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, 139.

¹⁰⁴ Проглашење и краткотрајна егзистенција тзв. Банатске републике и Банатског народног већа у Темишвару, 31. октобра 1918. године, у организацији локалних немачких социјалдемократа, са идејом останка аутономног Баната у оквиру Мађарске, дошло је уље на ионако врелу и прилично нејасну политичку ситуацију подстакнуту снажним тери-

штине своје матичне државе, нису уродили плодом, а они сами су подељени између три државе: Мађарске, Румуније и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.¹⁰⁵

Немци у Војводини, подстакнути конфузном политичком ситуацијом насталом након војног слома Двојне монархије, али и политичким активностима етничких група из окружења, током октобра и новембра 1918. године учествује у образовању националних већа широм Бачке и Баната. Њихов циљ је био двострук: с једне стране, Немци су покушавали да спрече нереде и ублаже осећај опште несигурности изазван слабењем мађарског управног апарата,¹⁰⁶ а с друге стране да се супротставе политичком утицају националних већа конституисаних од стране Срба.¹⁰⁷

торијалним аспирацијама Србије и Румуније на тај део данашње Војводине, у чијим основама су се налазиле политичке тежње банатских Срба и Румуна. Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 128–132.

¹⁰⁵ Успостављање нових политичких односа након окончања Великог рата и формирање нових држава највише се одразило на положај Руса и Немаца, чији је највећи број остао ван граница матичних држава. Исти, 77.

¹⁰⁶ Након окончања војних дејстава, 1918. године, услед распада мађарског управног апарата, до доласка српске војске једини орган власти представљала су национална већа. Она су била једнонационална, састављена од Срба, или вишенационална, формирана од стране Мађара, у чији састав су улазили припадници различитих националности с изузетком Срба који су образовали своје народне одборе. У многим местима, већа су заједнички обезбеђивала неометано снабдевање намирницама, чувала ред и мир и спречавала пљачку и неред. Исто, 122–123.

¹⁰⁷ Крајем октобра 1918. године у Будимпешти је основано Мађарско народно веће, а почетком наредног месеца формиран је Српски народни одбор у Новом Саду. Мађарска влада и Српски народни одбор иницирали су стварање народних већа по унутрашњости са опречним политичким циљевима. Мађарска национална већа, међу којима је било и оних која су имала вишенационални састав (са изузетком Срба који су листом имали сопствена већа) пледирала су за останак у оквирима Мађарске, док су се српска залагала за присаједињење Србији. Исто.

У том периоду српско-мађарског двовлашћа, велика већина Немаца на територији данашње Војводине, уплашена све већом социјалном нестабилношћу и растућом опасношћу од могућег избијања пролетерске револуције, залагала се заостанак у оквиру Аустроугарске.¹⁰⁸ Међутим, када је постало јасно да су српска народна већа, ослањајући се на помоћ пристигле српске војске, у потпуности постиснула мађарске органе власти и мађарска народна већа у Војводини, као и да су Срби у њој обезбедили политичку и војну управу уз пуну сагласност Народног већа Словенаца, Хрвата и Срба,¹⁰⁹ Немци су је сасвим мирно прихватили.

Од проглашења Краљевине Срба Хрвата и Словенаца¹¹⁰ па све до 1919. године, млада држава водила је жестоку дипломатску борбу против прихватања обавезе заштите

¹⁰⁸ G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, 140.

¹⁰⁹ Народно веће Словенаца, Хрвата и Срба, формирано је октобра 1918. године, са циљем потпуног раскидања државно-правних односа данашње Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине и Војводине са Аустроугарском. M. Gleni, *Balkan 1804–1999. (nacionalizam, rat i velike sile)*, други део, Samizdat, B92, Beograd, 2001, 91–175.

¹¹⁰ Краљевина Срба Хрвата и Словенаца проглашена је првог децембра 1918. године. Убрзо по њеном проглашењу уследило је конституисање привременог народног представништва чији је циљ био расписивање избора за уставотворну скупштину. Конституисање првих органа власти указало је да ће новостворена државна творевина бити организована као унитарна држава, што је у потпуности потврдило доношење Устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, познатијег као Видовдански устав из 1921. године. Крајем априла 1922. године уследила је административна подела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на 33 области, на чијем челу су се налазили жупани, који су били непосредно подређени краљу. Границе ових административних области биле су маркиране са идејом да се неутрализују монолитне етничке територије и постојеће историјске области, али таква административна реформа није била у складу са тежњама већине становништва Краљевине. D. Đukanović, *Institucionalni modeli i demokratizacija post-jugoslovenskih država*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2007, 35.

мањина, коју су јој наметнуле велике силе, њене дојучерашње савезнице из Великог рата. Попут Пољске, Грчке и Румуније, Краљевина СХС упорно је одбијала да прихвати ту међународну обавезу, страхујући да њено прихватање даје одрешене руке одређеним спољним политичким факторима да се мешају у њену унутрашњу и спољну политику посредством националних мањина. Тим чином био је истовремено изражен протест због тога што су велике силе, као иницијатори ових обавеза, биле изузете од њиховог прихватања.

Међутим, под притиском великих сила, у недостатку избора, влада се одлучила да крајем 1919. године прихвати и потпише низ међународних уговора и пропратних конвенција о заштити мањина.¹¹¹ Тим чином је заокружен процес формирања националних мањина, карактеристичан за све новоформиране државе после Првог светског рата, поплављене бујицом националистичких идеја проузрокованих интензивирањем послератне економске кризе.¹¹²

Након ступања на снагу конвенција о заштити мањина, Немци насељени у западном Банату, Бачкој и Барањи, односно на територији данашње Војводине, са немачким као матерњим језиком, постали су држављани Краљевине СХС, а њихов етнички корпус стекао је статус националне мањине. Упркос чињеници да су међународне конвенције о заштити мањина Немцима из Краљевине СХС пружале правну опцију пресељења у неку од земаља немачког говорног подручја,

¹¹¹ Иако је Краљевина СХС, под притиском великих сила, формално прихватила конвенцију о заштити националних мањина, за чије је поштовање било надлежно Друштво народа, и упркос чињеници да се конвенција није престрого спроводила, она је током читавог међуратног периода изазивала негодовање југословенских власти. Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 138–139.

¹¹² Hermann Rüdiger, *Die Donauschwaben in der südslawischen Batschka*, Auslands und Heimatverlag – Aktiengesellschaft, Stuttgart, 1931, 5.

мали број лица се определио за овакву могућност, јер је она подразумевала губитак непокретне имовине.¹¹³

1.3. Време институционалног развоја: немачка национална мањина у Краљевини СХС/Југославији између Првог и Другог светског рата

Стицањем статуса националне мањине Немци у Краљевини СХС, у највећем броју концентрисани на територији Дунавске бановине,¹¹⁴ отпочињу нову историјску етапу у

¹¹³ Peter Wassertheurer (Lektorat), *Die Donauschwaben in der Zwischenkriegszeit und ihr Verhältnis zum Nationalismus*, hrsg. vom Felix Ermacora Institut, Forschungsstätte für die Völker der Donaumonarchie, Wien, 2003, 35.

¹¹⁴ Дунавска бановина представља другу по величини од укупно девет правних и самоуправних територијалних јединица Краљевине Југославије, у периоду од 1929. до 1941. године. Основана је одлуком краља Александра Карађорђевића, 3. октобра 1929. године. Обухватала је територију данашње Војводине – Банат, Бачку и Барању, као и већи део Срема, читаву Шумадију, Пожаревачку Мораву и Сиг. Њен главни град био је Нови Сад, јер је Београд са Панчевом и Земунском био изузет из ње и чинио подручје познатије као Управа града Београда. Од великих градова, ван Војводине, у саставу Дунавске бановине су се налазили Крагујевац, Пожаревац и Смедерево. У време формирања имала је површину 31.479 км² са 2.387.495 становника. Што се тиче националног састава, у њој су најзаступљенији били Срби и Хрвати, који су заједно чинили 56,9% њеног становништва, а потом су следили Мађари са 18,2% и Немци са 16,3%. Када је у питању њена конфесионална структура, православни верници чинили су 54,9% од укупног броја становништва, римокатолици 35,3%, а евангелисти 7,9%. Након политичког споразума Цветковић–Мачек, 26. августа 1939. године, Шидски и Илочки срез одвојени су од Дунавске бановине и улазе у састав тек формиране Бановине Хрватске. Након априлског рата 1941. године, у коме је дошло до слома Краљевине Југославије и уласка мађарске окупационе војске у Бачку и Барању, односно уласка Срема у састав Независне државе Хрватске, окрњена Дунавска бановина – коју су чинили Банат и Шумадија – само формално је постојала као управна јединица са седиштем у Смедереву, док се власт налазила у рукама

оквиру свог живота на простору данашње Војводине – инструментализацију етничког идентитета. Наиме, у условима у којима је поштовање њихових колективних мањинских права било гарантовано од стране државе у којој су настали, а којима је предвиђено да се кроз заштиту колективних права мањина остварују и индивидуална права појединаца, чиме је проблем заштите мањинских права превазилазио питање унутрашње политике и постао веома значајан фактор успостављања добросуседских односа,¹¹⁵ Немци су заокружили процес уобличавања етничког идентитета и, попут других етничких мањина у свом окружењу, започели организацију својих културних, политичких и економских институција. Њима је на руку ишла чињеница да су тај процес започели у економски, политички и институционално развијенијем северном делу Југославије, који је до 1918. године припадао Аустроугарској. Управо из тог разлога развитак културно-просветних и политичких мањинских удружења у њему је био олакшан, за разлику од удружења оваквог типа која су оснивана у њеном јужном, економски, политички и институционално неразвијенијем јужном делу, који је претходно припадао Отоманској империји. О томе сведоче службени подаци југословенских власти с краја двадесетих година, који показују да је у Краљевини било око 700 мањинских културно-просветних, забавних, хуманитарних и политичких удружења, од чега је било 415 немачких, 190 мађарских, 48 румунских и 25 италијанских.¹¹⁶ Њихов територијални распоред потврђује везу између степена економске, политичке и институционалне развијености средине и организованости институција које засту-

немачке окупационе управе. Види: Д. Попов, *Дунавска бановина*, Енциклопедија Новог Сада, св. 7, Нови Сад, 1996.

¹¹⁵ Д. Димитријевић, *Реституција „стечених права“ припадника немачке мањине у бившој Југославији*, у: *Теме*, часопис за друштвене науке, 3, Универзитет у Нишу, 2005, 353.

¹¹⁶ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 288.

пају мањинске интересе, јер су сва (с изузетком италијанских) устројена у њеним северним крајевима.

Представљени подаци интересантни су из још једног разлога. Они јасно указују да су најбројнија она мањинска удружења која су заступале интересе немачке националне мањине, што је статистички гледано сасвим логично, имајући у виду чињеницу да су Немци представљали најбројнију националну мањину Краљевине СХС. Према службеним подацима првог пописа становништва извршеног у Краљевини СХС, 1921. године, Немци су са 505.790 лица чинили најбројнију националну мањину, што је у том тренутку чинило 4,22 % укупног броја становника. Иза њих следили су Мађари са 467.558 лица и Албанци са 439.657 лица.¹¹⁷ Уколико се подаци овог пописа упореде са резултатима пописа становништва обављеног у Мађарској 1910. године, уочљив је пораст броја Немаца у Воводини. Оваква појава тумачи се чињеницом да је значајан број лица немачког порекла, који су се на претходном попису из 1910. године изјаснили као Мађари, услед измењених околности у којима је постало профитабилније изјаснити се као Немац него као Мађар, оптирао за своју првобитну националност.¹¹⁸ Накнадно објављени резултати следећег пописа становништва, спроведеног 1931. године у Краљевини Југославији, која је 1929. године добила ново име, показују да је немачка национална мањина у њој и даље веома бројна са 499.969 лица, што је представљало 3,59% укупног броја становни-

¹¹⁷ F. Binder, *Promemoria*, u: Nenad Stefanović, *Jedan svet na Dunavu. Razgovori i komentari*, Donauschwäbische Kulturstiftung, München, Humanitäre Hilfe Donauschwaben, Robert Lahr, Eggenfelden, i Društvo za srpsko-nemačku saradnju, Beograd, 2003, 124.

¹¹⁸ На сличан начин треба тумачити драстичан пад броја Немаца у Словенији, јер су се Словенци на попису становништва 1910. године масовно изјашњавали као Немци, да би се 1921. године, услед измењених друштвених односа, вратили матичној етничкој групи. Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 66.

ка.¹¹⁹ У Банату је 120.450 лица или 20% становништва навело да им је немачки матерњи језик, у Барањи 15.751 или 30%, Срему 49.345 или 14%, Славонији и Хрватској 80.519 или 3%, Босни и Херцеговини 15.500 или 0,6 %, Словенији 28.998 или 2,5%, у Београду 10.471, а у осталим крајевима 5.877 лица.¹²⁰

Дакле, релативна пропорционалност броја припадника немачке националне мањине и броја њихових мањинских удружења сведочи о успешном развоју процеса инструментализације етничког идентитета Немаца у међуратној Југославији. Међутим, ни тај процес, који се у њој континуирано одвијао све до почетка Другог светског рата, није текао сасвим глатко и без извесних потешкоћа, јер је целокупна политичка историја међуратне Југославије била обележена ауторитарним тенденцијама њене политичке елите.¹²¹

Немци су непосредно по оснивању Краљевине СХС, као и припадници мађарске и румунске националне мањине, због права опције којим је било предвиђено да се могу неометано преселити у Немачку и/или Аустрију, односно Мађарску или Румунију и стећи њихово држављанство, третирани као потенцијални страни држављани. Из тог разлога било им је ускраћено право партиципације у политичком и јавном животу све до окончања те законске могућности. Тек по њеном истеку добили су југословенско држављанство и остварили гласачко право, на основу чега су

¹¹⁹ F. Binder, *Promemoria*, 125.

¹²⁰ D. Biber, *Nacizam in Nemci u Jugoslaviji 1933–1940. godine*, Ljubljana, 1966, 19.

¹²¹ Политичка историја међуратне Југославије може се поделити на два главна раздобља: период до увођења шестојануарске диктатуре 1929. године и након њега. Први је карактерисао парламентаризам уз велико мешање двора, док су у другом периоду биле знатно израженије династичке ауторитарне тенденције подржане од стране одређених политичких кругова, што се рефлектовало и на политичку активност припадника националних мањина. Исти, 171.

стекли могућност да се активно укључе у јавни и политички живот Краљевине.¹²²

Преломни моменат представља доношење највишег државног акта – Видовданског устава, 28. јуна 1921. године, чијим су доношењем припадници националних мањина у Краљевини СХС и у формалном смислу стекли статус пуноправних грађана, чиме је остварен и последњи предуслов неопходан за оснивање мањинских институција, односно – за инструментализацију етничког идентитета.

Међутим, у неким деловима Југославије представници немачке националне мањине су и пре ступања на снагу Видовданског устава започели са инструментализацијом етничког идентитета, односно са организацијом и припремом активности појединих мањинских удружења и институција. Без обзира на то да ли су неке од њих почеле са радом пре или после доношења Видовданског устава, најзначајније институције и удружења посредством којих је немачка национална мањина заступала сопствене политичке, економске и културне интересе у односу са југословенским властима и које су служиле као најважнији инструмент у очувању, заштити и развоју њиховог етничког и културног идентитета свакако су: „Швапско-немачки културни савез“ или популарно *Културбунд* (Schwäbisch-deutsch Kulturbund) и Странка Немаца (Partei der Deutschen im Königreich der SHS), којима је у том послу помагао већи број мањих организација и удружења.

Швапско-немачки културни савез или Културбунд (Schwäbisch-deutsch Kulturbund)

Немци у Војводини су непосредно по окончању Првог светског рата приступили обнављању рада својих

¹²² Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 171.

културно-уметничких друштава, првенствено мушких хорова, од којих је већина основана још током 19. века.

Недуго затим, користећи по себе повољну политичку ситуацију и уз помоћ значајних политичких веза које су њихови лидери остварили са владајућим политичким структурама у држави, у Новом Саду је 20. јуна 1920. године одржана оснивачка скупштина кровне националне културне организације „Швапско-немачки културни савез“ (Schwäbisch-deutsch Kulturbund), уз присуство преко 2.000 представника из Баната, Бачке, Срема, Барање, Славоније, Штајерске и Кочевја.¹²³ *Културбунд*, како су га сами Немци популарно називали, настао је по узору на културну организацију судетских Немаца *Deutscher Kulturverband*, основану 1919. године. Реч је о најзначајнијој институцији немачке мањине у међуратној Југославији, посредством које су њени руководиоци значајно и успешно остваривали мањинске културне, политичке и економске интересе. У исто време, ово мањинско удружење је имало бурну историју и највећи значај међу свим културно-просветним организацијама националних мањина у међуратној Југославији. Управо због своје свеобухватности, Културбунд је постао узор другим националним мањинама, посебно онима на подручју Дунавске бановине. Међутим, упркос бројним покушајима да конституишу организацију сличног карактера, ниједна од њих није оставила толико дубок траг у

¹²³ Захваљујући својим везама у политичким круговима, лидери немачке мањине успели су да се састану са неким од најугледнијих политичких фигура тог доба, од којих је свакако најзначајнија Никола Пашић, и да од њих добију сагласност за оснивање немачке културне организације, упркос обостраној бојазни да би у њој могао да се шири мађарски политички и културни утицај и страху српских политичара да би након њеног оснивања Мађари затражили оснивање сличне организације. По добијању политичког пристанка, дошло је до измене првобитног програма, јер је отпала могућност оснивања приватних школа, учлањивања приватних лица и страних држављана. Исти, 292.

животу своје мањинске заједнице какав је остварио Културбунд у животу немачке заједнице.

Статутом, сачињеним у доброј мери на основу правилника српског културног друштва Просвјета, активног у Босни и Херцеговини пре Првог светског рата, било је предвиђено да Културбунд буде посвећен очувању, неговању и развоју немачке културе, језика и идентитета, али и економском напретку немачке националне мањине. Један од првих задатака коме се посветило ово удружење након оснивања односио се на израду школског програма посвећеног потребама немачке националне мањине, чиме је већ на самом почетку његовог деловања постала јасно уочљива тежња немачке интелектуалне елите за остваривањем сопствене културне аутономије уз настојање оснивача да Културбунд прерасте у организацију општенационалног карактера.¹²⁴

Након оснивачке скупштине, организациона мрежа Културбунда убрзано се развијала из године у годину. Ова организација је настојала да своју делатност прошири на што већи број насеља, а у великом броју случајева је прихватала у своје окриље постојеће немачке мањинске организације, које су постајале њене месне групе.¹²⁵

Скоковити развој Културбунда заустављен је у априлу 1924. године, из политичких разлога.¹²⁶ Ова забрана

¹²⁴ Исто.

¹²⁵ Културбунд је 1921. године бројао 67 месних група, 1922. године имао је 108 месних група, 1923. године њих 111, 1924. године 128, 1927. године 29, 1928. године 51, 1929. године 64 месних група, 1931. године 13, и 1932. године 82 месних група. Исти, 297.

¹²⁶ Том приликом, на домаћој политичкој сцени дошло је до жестоких сукоба између актуелних власти и посланика Хрватске сељачке странке. Посланици Странке Немаца у парламенту, који су формално чинили део владајуће коалиције, у овом случају пружили су политичку подршку опозицији и гласали су за верификацију мандата посланика из

била је делимично укинута у октобру исте године, због снажног политичког притиска Лиге народа Немачке. Међутим, локалне власти су на различите начине одуговлачиле са издавањем одобрења за рад месним одборима и уз помоћ опструкције продужавале забрану рада Швапско-немачког културног савеза, не поштујући одлуке сопствене владе. До службеног укидања забране рада Културбунда дошло тек у јануару 1927. године.¹²⁷

Без обзира на чињеницу да су неке месне групе Културбунда, оглушујући се о наредбу власти, радиле и у време забране, ова забрана је оставила велике последице на његов даљи рад, што се превасходно одражавало у његовом релативно спором опоравку. Разлог томе треба потражити у чињеници да је већина Немаца у Војводини била врло лојална властима и као таква дисциплиновано поштовала суспензију деловања Културбунда. Њихово поверење у рад Културбунда остало је пољуљано чак и након његовог реактивирања, тако да је у прво време након његовог поновног покретања, у поређењу са стањем пре забране, број чланова био преполовљен, а број месних група редукован на четвртину.¹²⁸

редова Хрватске сељачке странке, што су власти протумачиле као антидржавни акт. Влада је на то реаговала забраном рада најзначајнијег мањинског удружења Немаца у земљи, Швапско-немачког културног савеза, познатијег као Културбунд. Службено објашњење је било да је тај чин одмазда за лош положај словеначке националне мањине у аустријској покрајини Корушкој. У образложењу владине одлуке, тадашњи министар просвете Светозар Прибићевић је навео да се рад удружења забрањује због „прогерманске пропаганде и антидржавног понашања“, G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, 143.

¹²⁷ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 297.

¹²⁸ Приликом оснивања Културбунда његови идејни творци, од којих је свакако најзначајнији био др Георг Грасл (Georg Graßl), истицали су да су основне тежње удружења очување и развитак немачког културног и етничког идентитета, уз снажно потенцирање поштовања оданости Краљевини СХС. Управо из тих разлога, том приликом доминирале су

Исте године када је након готово трогодишње забране обновљен рад Културбунда, одржана је генерална скупштина на којој је изабран нови председник Јохан Кекс. Његова настојања да обнови и прошири број чланова и месних група организације на чијем се челу налазио нису дали велике резултате. Међутим, његов мандат ће остати упамћен по ширењу делокруга Културбунда. Ова организација је до почетка тридесетих година своју основну активност, која се односила на развитак културног и спортског живота немачке мањине, померила ка сфери економије, социјалне заштите и политике, тако да су за те потребе основане специјализоване организације. У том погледу, Културбунд је помогао унапређивање и развој немачког задругарства, које је оснивањем Главне задружне централе, 1927. године значајно унапредило сопствену делатност. Осим тога, Културбунд се и даље бавио унапређењем културног живота Немаца у Краљевини СХС: организацијом семинара, приредаба, предавања и концерата, музичких и фолклорних свечаности, развојем библиотека и читаоница, популаризацијом немачких књижевних класика и бајки за децу, промоцијом новијих дела немачке књижевности и филмске уметности, као и старањем о немачким учитељима и свештеницима. Културбунд је одиграо важну улогу приликом покретања неколико недељника и по једног стручног, дневног, једног двонедељног политичког часописа, који су излазили на немачком језику. Посебну пажњу је посветио устројавању спортских друштава и организовању певачких друштава, тако да су готово истовремено, 1928. године, као његове придружене организације формирани

две паролe: *Muttersprache – Heimat – Väterglaube* (матерњи језик – домовина – вера очевa) и *Staatstreue und volkstreu* (верни држави и народу). Прва представља вербални израз настојања руководства Културбунда да се посвети заступању интереса немачке националне мањине, а друга њихово опредељење да се ово заступање обавља у правним и политичким оквирима државе у којој живе. Видети: G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, 139–158.

Савез немачких спортских и гимнастичких друштава и Немачки певачки савез.¹²⁹

Упркос видном проширењу делатности и оснивању професионалних подсавеза којима су постављене солидне основе за свеобухватно укључење немачког становништва у јавни живот земље, Културбунд заправо никада није успео да понови развојни полет након оснивања, нити да у потпуности санира штету коју му је нанела забрана рада по увођењу шестојануарске диктатуре. Без обзира на материјалну помоћ коју је, попут сличних удружења и организација националних мањина, добијао од Немачке као земље матице, његов утицај је био снажан међу Немцима у Војводини, где су Немци били највише концентрисани, али се зато слабо или готово никако није осећао у осталим деловима Краљевине.

Увођење шестојануарске диктатуре, 1929. године, није се односило само на политички живот Краљевине Југославије, већ се одразило на рад свих културно-просветних удружења, чиме је био деградиран њихов друштвени положај у држави.¹³⁰ Њоме је забрањен и рад Културбунда,

¹²⁹ Види: Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 297; G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, 144.

¹³⁰ Шестојануарска диктатура је заведена државним ударом у ноћи између 5. и 6. јануара 1929. године, када је краљ Александар Карађорђевић распустио парламент и преузео сву власт у земљи. Током њеног трајања забрањен је рад свих политичких партија, синдиката, националних и верских организација. Том приликом је заведена потпуна цензура у земљи. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца преименована је у Краљевину Југославију. На чело владе, чији је један од најважнијих циљева било остварење духовног јединства Југославије, дошао је генерал Петар Живковић. Под притиском међународних фактора, међународне економске кризе која је дубоко уздрмала неразвијену југословенску привреду и заоштравања друштвених и националних противречности у земљи, краљ је био приморан да донесе октроисани устав 3. септембра 1931. чиме је диктатура формално окончана, али је владар и даље имао неограничену власт. Уставом је, између осталог, уведен дводомни скупштински систем, али су посла-

али овога пута, друга и последња забрана рада најзначајнијег мањинског удружења Немаца у ондашњој Југославији није дуго трајала. До суспензије забране је, из политичких разлога,¹³¹ дошло крајем августа 1930. године, а званично одобрење за поновни рад издато је 14. априла 1931. године,¹³² након што је његов статут морао да буде ревидиран.

Овога пута пауза у раду Културбунда није нанела веће проблеме у обнови рада, као што је то био случај након прве забране. Удружење је брзо обнављало своју организацију и успешно проширивало делатност. У средишту активности нашли су се школство и социјални рад. Осниване су здравствене и добротворне установе чији је рад обједињен оснивањем Централне задруге за социјално старање.¹³³ Након обнове рада основан је и Савез немачких народних библиотека (*Verband deutscher Volksbüchereien*), у циљу обједињавања и унапређења рада књижара намењених потребама немачке заједнице у Југославији.¹³⁴

ници оба дома били лишени имунитета. То је омогућило краљу да и даље сам одлучује о избору владе, скупштине и сената, а на снази је остала забрана обнове рада неких политичких партија, међу којима и Комунистичке партије. *Енциклопедија Британика*, сажето издање, Ф-Ш, Политика, Народна књига, Београд, 2005, 192–193.

¹³¹ Упоредо са увођењем диктатуре, економски проблеми условили су потребу Краљевине Југославије да потражи економску помоћ од Немачке, што је захтевало отопљење њихових међусобних спољно-политичких односа. На билатералним састанцима одржаним у то време, немачки представници инсистирали су на побољшању положаја својих сународника у статусу националне мањине у Југославији. Из тог разлога југословенске власти су биле принуђене да учине низ уступака. Већ 15. маја 1929. одобрен је рад Немачке школске задужбине и донет Закон о школама на језицима националних мањина, да би идуће године био одобрен рад Културбунда, под чијим је надзором недуго након тога дошло до оснивања приватне немачке учитељске школе. Исти, 385.

¹³² Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 297, 299.

¹³³ G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, 145.

¹³⁴ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 299–300.

На врхунцу деловања, тридесетих година 20. века, Културбунд је потресла дубока криза изазвана сукобом актуелног руководства и младих чланова, школованих у иностранству. Сукоб, који је у многе имао одлике „генерацијског неспоразума и конфликта група на различитом ступњу образовања“¹³⁵ имао је заправо снажну политичку позадину, која ће одредити судбину овог удружења.

Међу младим члановима Културбунда, који су се након окончаних студија у Немачкој и Аустрији вратили у земљу и активно узели учешће у раду, јавило се незадовољство због начина на који је актуелно руководство водило савез. Главне замерке изнете на рачун првака Културбунда односиле су се на њихову инертност, опредељење за застареле методе рада, претерану акумулацију политичких, привредних и културних функција и свесну опредељеност за опструкцију рада младих и амбициозних чланова удружења. Међутим, овај наизглед концепцијски сукоб у коме је била уочљива тежња младих интелектуалаца да остваре боље положаје у оквиру сопствене мањине, имао је дубоку политичку димензију. Реч је о томе да су „млади лавови“ током студија у Немачкој и Аустрији потпали под растуће националсоцијалистичке идеје и да су се, у настојању да их прошире у Културбунду, снажно идеолошки и политички конфронтирали са старим руководством које је чврсто одбијало да их прими.¹³⁶

Присталице нацизма, међу којима је из разумљивих разлога било највише омладинаца, прозвани су *Обновитељи* (Erneuerer, Erneuerungsbewegung), по узору на сличан покрет који се појавио међу румунским Немцима.¹³⁷ Они су први пут јавно наступили на главној скупштини Културбунда 3.

¹³⁵ G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, 145.

¹³⁶ Види: Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 201, 305; G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, 145.

¹³⁷ Исти, 306.

децембра 1934. године. Том приликом сакупили су више од једне трећине гласова и нагостили свој потоњи снажан политички утицај у раду ове организације. Иако су уживали подршку владајуће Националсоцијалистичке странке и нацификованих организација у Немачкој, у првом реду *Народног савеза за Немце у иностранству* (Volksbund für das Deutschtum im Ausland – VDA), Обновитељи у то време нису уживали подршку немачке дипломатије, која се залагала за умеренији рад Швапско-немачког културног савеза у Југославији.¹³⁸

Да би се прекинуо растући утицај Обновитеља у Културбунду, за шта се залагала и официјелна немачка дипломатија, Савезна управа (Bundesleitung) ове организације, средином јануара 1935. искључила је из чланства њиховог вођу, др Јакоба Авендера (Jakob Awender).¹³⁹ Октобра исте године предузета је још једна допунска мера у борби против Обновитеља. Извршена је реорганизација Културбунда и том приликом је из чланства и рада те организације одстрањен вођа омладине Јакоб Лихтенбергер (Jakob Lihtenberger) и распуштено је неколико омладинских група.¹⁴⁰

Паралелно са радом Обновитељског покрета, од августа 1933. године, међу војвођанским Немцима развијао се и *младонемачки покрет* (Jungdeutsche Bewegung). Насупрот пронацистичким Обновитељима, овај покрет који је предводио др Николаус Хеслингер (Nikolaus Heslinger), лекар из Бечкерека, залагао се за лојалност Југославији и њено политичко приближавање Немачкој. Када је у питању положај немачке националне мањине у Краљевини Југославији, представници ове, условно речено, фракције унутар Културбунда, пропагирали су укидање верских и социјалних

¹³⁸ Исти, 307.

¹³⁹ Исти, 306.

¹⁴⁰ Исто.

разлика међу југословенским Немцима и отварање мањинских школа у којима би се настава одвијала на њиховом матерњем језику, чиме би се обезбедили бољи услови за очување њиховог националног и културног идентитета.¹⁴¹

Борба која је унутар најзначајније мањинске организације југословенских Немаца започела средином тридесетих година 20. века, несмањеним интензитетом је трајала све до 1938. године. Обе сукобљене фракције затражиле су директну арбитражу немачких државних органа, тако да је под директним утицајем Немачке, која је у међувремену радикализовала своју спољну политику и дипломатију, окончана борба између Савезне управе Културбунда и Обновитеља измирењем, односно одступањем већине старих вођа.¹⁴² Победа Обновитеља уклонила је са јавне сцене највећи део политичке елите југословенских Немаца која није могла да иде у корак са сопственим подмлатком. Подмладак се у највећој мери приклонио идејама нацизма и за себе обезбедио политичку и економску подршку, у то време владајућих нацистичких кругова, тако да је за новог лидера организације постављен члан Обновитеља, др Јанко Сеп (Janko Sepp).¹⁴³

Од тада, па све до избијања Другог светског рата, Културбунд функционише у духу националсоцијализма као једина организација корпоративног типа¹⁴⁴ која заступа

¹⁴¹ Исти, 201.

¹⁴² Исти, 307.

¹⁴³ Исти, 201, 308.

¹⁴⁴ За овакав корпоративистички начин организовања мањинских организација постојала су два основна узрока. Први представљају тоталитарни трендови из тридесетих година 20. века, који су предвиђали оснивање мањинских кровних организација које су деловале попут корпорација. Други узрок овакве појаве јесте недостатак кадрова који би на ваљан начин водили мањинске

интересе Немаца у Југославији и решава сва национална, социјална, привредна и културна питања. Међутим, у његовом раду се све више пажње поклањало идеолошкој индоктринацији, а мање културним питањима. У поменутом периоду, проширена је организациона мрежа оснивањем нових месних одбора, обновљен рад извесног броја нових месних одбора и увећан број чланова. Тренд раста чланова Културбунда наставио се све до избијања Другог светског рата, тако да је крајем 1940. године, што директно, што преко рада подсавеза, у Културбунд било укључено више од 60% свих припадника немачке националне мањине у Југославији.¹⁴⁵

Упркос евидентном упливу националсоцијалистичке идеологије, ново руководство се све до почетка Другог светског рата трудило да одржи добре односе са југословенским властима и да са њима коректно сарађује.¹⁴⁶ Добра сарадња Културбунда са југословенским властима одвијала се практично све до почетка Априлског рата, иако су власти у неким местима оптуживале месне одборе Културбунда за припрему припадника немачке националне мањине за рат, односно спровођење војне обуке војно способних чланова и прикупљање поверљивих информација из области безбедности земље.¹⁴⁷

организације. Због тога је дошло до уједињавања различитих малих мањинских удружења у јединствену кровну организацију. Исти, 310.

¹⁴⁵ G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, 147.

¹⁴⁶ Пример добре сарадње са југословенским политичарима представља пристанак руководства Културбунда да представници немачке националне мањине уђу у Југословенску радикалну заједницу, уместо да се ревитализује рад Немачке странке која би самостално заступала њене политичке интересе. Том приликом постигнут је договор којим је предвиђено да др Јохан Кекс буде изабран за заменика председника Југословенске радикалне заједнице за Дунавску бановину. Исто.

¹⁴⁷ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 201, 305; G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, 308.

Странка Немаца (Partei der Deutschen im Königreich der SHS)

Значајну улогу у инструментализацији етничког идентитета немачке националне мањине у Краљевини СХС одиграла је *Странка Немаца* (Partei der Deutschen im Königreich der SHS). Формирањем Странке Немаца, почетком 1922. године, практично је заокружена целина регулисања политичког живота Немаца у Краљевини СХС. За разлику од културних и економских организација и удружења чији се превасходни циљ односио на регулисање односа унутар саме мањине, ова политичка странка, према замисли њених оснивача, требало је да у што је могуће краћем временском року постане водећа политичка организација свих Немаца у Краљевини СХС посредством које ће се артикулисати њихови односи са другим политичким чиниоцима.¹⁴⁸

Ова политичка партија, која је играла релативно запажену улогу на тадашњој политичкој сцени, конституисана је уз присуство неколико стотина повереника из 34 одбора месне организације, на оснивачкој скупштини одржаној 17. децембра 1922. у банатском месту Жомбољу.¹⁴⁹ На оснивачкој скупштини Странке Немаца усвојен је програм који се састојао од општих и посебних одредби. Његове опште одредбе односиле су се на грађанска права и привредне слободе припадника немачке националне мањине,

¹⁴⁸ У настојању да подржи формирање јединствене политичке странке која би била кадра да што квалитетније и потпуније остварује политичке захтеве свих Немаца у земљи, већ у фебруару 1922. године, врло брзо након свог званичног конституисања, Кочевска сељачка странка (Gottscheer deutsche Bauernpartei) која је заступала политичке интересе Немаца у Словенији, колективно је приступила Странци Немаца. Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 176–177.

¹⁴⁹ Жомбољ је све до 1923. године био у саставу Краљевине СХС, тако да је у време формирања *Странке Немаца* још увек припадао Краљевини СХС. Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 179; G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, 148.

док је његов посебан део садржао различите захтеве који су се односили на успостављање праведнијег пореског система, побољшање путног, робног, поштанског и новчаног промета, успостављање и одржање стабилности валуте, као и дела који се односио на могућност служења војног рока у локалној средини, у мирнодопским условима, у Краљевини.¹⁵⁰ Поред општих одредби, на скупштини је усвојен и обиман део програма који је у себи обједињавао бројне специфичне националне захтеве.¹⁵¹

Упркос чињеници да су након истека рока за опцију у јулу 1922. године, националне мањине аутоматски стекле право учешћа на изборима, што је потврђено и усвајањем новог изборног закона који је гарантовао њихово изборно право, власти су, пред изборе 1923. године, у страху од

¹⁵⁰ Исти, 179.

¹⁵¹ У том специфичном, национално усмереном, делу програма Странке Немаца затражено је уставно гарантовање слободе националног развоја немачке националне мањине, право на оснивање приватних школа уз државну дотацију, у којима би се настава одвијала на немачком језику, право родитеља да изабере школу коју ће похађати њихова деца и њихово право на школовање у иностранству, право употребе матерњег језика у усменој и писаној форми у општинама, срезовима и градским општинама, у протоколима немачких општина, усмено општење на немачком језику у свим управним, финансијским и судским надлештвима, слободу употребе немачког језика у немачким удружењима, задругама, трговачким и другим фирмама. На подручју управе тражене су националне управне јединице, а у оквиру њих остваривање самоуправног права општина, градова, округа и муниципија уз слободан избор чиновника и пропорционално учешће немачких чиновника у управи. Осим тога, затражено је право равномерне партиципације у аграрној реформи, извођење мелiorационих радова, укидање аката самовоље локалних власти над немачким удружењима, установама и организацијама. Затражено је оснивање Земаљског културног савета и једног државног секретеријата да би се потпуније заступали немачки културни и економски интереси. Уз наведене захтеве, инсистирано је на очувању немачких назива места и слободне употребе националних ознака. Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 179.

њихове потенцијалне антидржавне активности настојале да спрече излазак политичких представника националних мањина и изражавање њихове политичке воље.¹⁵²

Међутим, снажан притисак домаће јавности и, што је значајније, међународних политичких фактора, натерао је власти да одустану од првобитне идеје и да омогуће неометано учешће мањинских странака на изборима.

Упркос покушајима Народне радикалне странке и Демократске странке да склопе предизборну коалицију са Странком Немаца, она је на поменутих изборима партиципирала самостално. Упркос бројним потешкоћама која су пратила њено учешће у тој својеврсној политичкој утакмици одржаној 18. марта 1923. године, Странка Немаца је освојила 43.415. гласова, чиме је остварила право на осам мандата у парламенту Краљевине Југославије и на тај начин постала солидан политички фактор тадашње политичке стварности са завидним коалиционим потенцијалом.¹⁵³ Међутим, и поред

¹⁵² Спречаван је упис припадника националних мањина у бирачке спискове, а у јавности је заступана теза да они још увек немају право учешћа на изборима, јер је право опције, предвиђено Сенжерменским уговором о миру истекло неколико дана по усвајању новог изборног закона. G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, 149.

¹⁵³ Странка Немаца је у време предизборне кампање 1923. бројала преко 50 месних организација широм Баната, Бачке, Барање, Славоније, Кочевја и Штајерске. Њене активности током кампање биле су у више наврата ометане, а у притисцима је предњачила ОРУЖНА (*Организација југословенских националиста*), чији су се чланови противили политичком деловању мањинских странака у Краљевини, сматрајући да Странка Немаца мора подржати државотворни југословенски програм. Руководство Странке Немаца је било принуђено да на дипломатски начин ублажи њихов притисак тако што је јавно заступало лојалност према држави, али је у исто време заступало и штитило интересе немачке националне мањине. Након оствареног изборног успеха, за образовање коалиције са Странком Немаца највише занимања су показале Народна радикална странка и Џемијет, односно „Друштво за заштиту права муслимана“ (*İslâm Muhafazı Hukuk*

чињенице да је, формално гледано, била веома блиска властима, њени представници су често веома оштро критиковали власт, поготово када је у питању била заштита мањинских права. Они су током овог мандата највише пажње посветили питањима везаним за школовање својих сународника, употреби њиховог матерњег језика, као и учешћу у креирању пореске политике, локалне самоуправе и аграрне реформе.

Када су, противно владином предлогу, парламентарци из редова Странке Немаца, у априлу 1924. године, подржали верификацију мандата посланика опозиционе Хрватске сељачке странке, дошло је до озбиљне политичке кризе владајуће коалиције. Након тог поступка немачки посланици и званично прелазе у опозицију што се одразило на укупан положај Немаца у Краљевини СХС.¹⁵⁴

Оваква ситуација на политичкој сцени убрзала је припреме за нове парламентарне изборе, који су уследили 1925. године. Предизборни период који им је претходио обељен је жестоким притиском владајућих политичких снага не само на мањинске, већ на све опозиционе странке.¹⁵⁵

На изборима одржаним 8. фебруара 1925. године, Странка Немаца освојила је 45.172 гласова, што јој је

Cemiyet), које је представљало заједничко удружење за заштиту верских, културних и политичких интереса турских, албанских и словенских муслимана у Краљевини СХС. Исти, 149–150.

¹⁵⁴ Види напомену број 75. Прим. аутора.

¹⁵⁵ Народна радикална странка је, у сарадњи са Српском националном омладином (СРНАО) и четницима, организовала и спроводила растурање предизборних митинга и зборова Демократске странке, Савеза земљорадника и мањинских странака. Ови инциденти су били посебно учести на територији данашње Војводине. Пребијање др Штефана Крафта (Stefan Kraft) и др Георга Грасла (Georg Grassl) током предизборних активности у Старом Сивцу, довело је до дипломатског скандала у југословенско-немачким односима. Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 187–188.

обезбедило пет посланичких мандата у парламенту. За разлику од претходних избора, она је овога пута остала у опозицији ступајући у коалицију са Савезом земљорадника. Са том политичком организацијом је образовала Посланички клуб земљорадника. Руководство Странке Немаца определило се за ову сарадњу, пре свега због чињенице да се највећи број Немаца у Краљевини СХС у то време бавио пољопривредом. Међутим, сарадња ове две политичке партије прекинута је октобра наредне године, када је, у потрази за снажнијим политичким партнером, Странка Немаца понудила сарадњу Народној радикалној странци, уз услов да се заједнички залажу за политику која ће националним мањинама омогућити равноправност и неометан културни, економски и политички развитак. Пошто су радикали дали свој начелни пристанак, ове две странке су образовале коалицију, а њихова сарадња је потрајала до следећих скупштинских избора 1927. године.¹⁵⁶

Предизборне активности Странке Немаца, које су претходиле наредним парламентарним изборима одржаним 11. септембра 1927. године, нису биле оптерећене инцидентима. Објашњење за демократизацију односа власти према политичком деловању Немаца у Краљевини лежи у чињеници да се њихова странка, заједно са Словачком народном странком, налазила у коалицији са Народном радикалном странком. На поменутих изборима Странка Немаца освојила је 48.849 гласова и тако остварила право на шест посланичких мандата. Највећи број гласова је, као што је то био случај на свим претходним изборима, освојен у Банату и Бачкој, срединама у којима је, у складу са етничком структуром становништва, ова странка уживала највећу подршку.¹⁵⁷ Политика странке није се битније променила након избора. Она је формално сарађивала са радикалима

¹⁵⁶ G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, 152.

¹⁵⁷ Исти, 153.

истичући оданост држави, али је спретно балансирао у међупростору између владе и опозиције настојећи да се одупре политичким притисцима и искушењима и да, у исти мах, буде веома активна кад год су се на реду скупштинских заседања налазила питања која су се тичала живота немачке заједнице.¹⁵⁸

Поред учешћа на парламентарним изборима и у раду Народне скупштине Краљевине СХС, Странка Немаца је учествовала и на изборима и у раду органа локалне самоуправе на нивоу општине и области. С обзиром на чињеницу да су се политички савези далеко лакше склапали за потребе избора на нивоу локалне самоуправе, када је партнер био биран на основу политичке снаге у локалној средини, а не, као што је то био случај за потребе учешћа у раду Народне скупштине, када је било потребно расправљати о питањима која задиру у саму суштину државног уређења, локални избори су представљали повољну прилику за остварење мањинских захтева. На обласним изборима одржаним у јануару 1927. године Странка Немаца је освојила 15 посланичких места у Дунавској бановини,¹⁵⁹ да би на општинским изборима одржаним новембра исте године освојила укупно 511 одборничких места у 111 општина широм Барање, Бачке, Баната и Срема.¹⁶⁰ Овакав изборни успех постигнут је на основу коалиције са радикалима у бачким и банатским насе-

¹⁵⁸ Најважније скупштинске активности Странке Немаца у том периоду огледале су се у настојању да се у финансијски закон за 1928/29. не унесе ограничење преноса власништва над некретностима у пограничној зони од 50 км. Осим тога, њеним посланицима је пошло за руком да се изборе за изворно писање имена и презимена у матичним књигама. Они су учествовали и у изради закона о основној школи који је предат крајем 1928. године, али је шестојануарска диктатура спречила његово усвајање. Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 192.

¹⁵⁹ G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, 154; Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 194.

¹⁶⁰ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 194.

љима и на основу политичког савеза са Хрватском републиканском сељачком странком, која је формирана у славонским насељима.¹⁶¹ Међутим, упркос релативно добрим резултатима оствареним на изборима за локалну самоуправу, резултати у остваривању мањинских права нису били блистави због спорог постављања општинске управе, а делимично и због, из различитих разлога честог смењивања новоформираних општинских управа.

Шестојануарском диктатуром забрањен је рад свих политичких странака у земљи. Током две и по године, колико је диктатура трајала, у Краљевини је у потпуности напуштен ионако недовољно развијен демократски дијалог о најважнијим државним актуелностима. Тај период је посебно тешко пао мањинским заједницама лишеним својих странака, чији су се политички представници повукли из јавног живота и посветили раду у мањинским културним, просветним и уметничким друштвима.¹⁶²

Када су власти, суочене са снажним притиском спољних политичких фактора, донеле одлуку да обнове домаћу политичку сцену и поново успоставе вишестраначки систем, дозволиле су рад искључиво оним политичким странкама над чијим активностима су имале контролу. Такав принцип важио је како за оне партије које су „одмрзле“ сопствену политичку делатност након укидања забране о њиховом раду, тако и за оне политичке субјекте који су се налазили на самом почетку рада.

Међутим, у таквом политичком референтном систему у коме је владала привидна демократија било је потребно изнаћи решење за остваривање политичких права мањина. Једино могуће решење које се, у датим условима

¹⁶¹ Исти, 193.

¹⁶² У том периоду националне мањине су третиране као нелојални елементи и биле су под строгим државним надзором који је подразумевао забрану увоза штампе и књига. Исти, 196–197.

наметнуло готово само од себе, било је да се представници политичких странака нађу на изборним листама оних политичких странака чији је рад одобрен од стране власти. Тако је на посредан начин, искључиво у оквиру политичких партија чији је рад одобрен од стране државних институција и органа, дозвољено учешће политичких субјеката који су заступали интересе националних мањина, па се извештај број мањинских политичара, покушавајући да искаже политичке ставове својих сународника, нашао на изборним листама појединих партија.¹⁶³ Самосталан политички рад мањинских странака није обновљен све до распада Краљевине Југославије 1941. године, тако да у том периоду оне нису учествовале у политичкој изборној утакмици.

Једну од скромних могућности да изразе сопствену политичку вољу припадници националних мањина имали су у оквиру секције Уније Лиге за Друштво народа чије је оснивање у земљама Мале антанте подржано одлуком Комисије за мањине Секретаријата Друштва народа.¹⁶⁴ Немачка Лига за Друштво народа и споразумевање међу народима основана је 22. јануара 1928. године, али је одобрење за рад добила тек 15. маја 1929. Њене вође су биле делом и вође Немачке странке, тако да је Лига по укидању странака постала неформална замена за Странку Немаца.¹⁶⁵

Лидери немачке националне мањине међу првима су учинили почетне кораке на путу делимичног изласка из политичке хибернације националних мањина, када су приликом посете бана Дунавске бановине, почетком августа 1929. године, изнели захтеве за обнављање рада Културбунда и отклањање неправилности у школској политици. Њихови захтеви, подржани од стране званичне немачке дипломатије,

¹⁶³ Исти, 196.

¹⁶⁴ Исти, 197.

¹⁶⁵ Исто.

уродили су плодом, јер је убрзо Културбунду дозвољена обнова рада.¹⁶⁶

Осим тога, немачки политички активисти, у договору са југословенским властима, учествовали су на парламентарним изборима 1931. године, када је од њихових шест кандидата у исто толико изборних јединица, прошао само Штефан Крафт.¹⁶⁷

Упркос чињеници да је након убиства краља Александра и напуштања отворене диктатуре дошло до нешто већег политичког ангажовања припадника националних мањина у Краљевини Југославији, Немци нису одустајали од заједничког наступа са владом – политичког концепта који су примењивали од увођења Шестојануарске диктатуре.

До избијања Другог светског рата унутрашња политика у Краљевини Југославији, скоро у потпуности је зависила од склапања и спровођења политичких нагодби између водећих српских и хрватских политичких кругова, а положај немачке националне мањине у највећој мери је зависио од њених политичких односа са Немачком. До извесног побољшања политичких односа између Краљевине Југославије и Немачке дошло је након „Аншлуса“, односно припајања Аустрије Немачкој 1938. године, када су оне постале суседи. Од 1939. године владе обе земље, у формалном погледу, покушавале су да смире страсти. Југословенске власти постале су толерантније према нацистичким испадима, чији број се временом смањивао захваљујући све успешнијој и чвршћој контроли коју су власти из Берлина, посредством руководства „Културбунда“, имале над немачком заједницом у Југославији.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Исто.

¹⁶⁷ Исти, 199–200.

¹⁶⁸ Исти, 208.

Последњи покушај представника немачке националне мањине да политичким путем делују у правцу остваривања сопствених интереса било је подношење меморандума југословенској влади, 20. марта 1941. године, у коме је, између осталог, тражена и пропорционална заступљеност Немаца у органима власти, судству и полицији, као и школска аутономија.¹⁶⁹ Југословенске власти су одбиле захтеве из меморандума јер су их оцениле као неприхватљиве.

Школство немачке националне мањине у Краљевини СХС/Југославији

Просветни систем у рукама државе представља снажан инструмент који, посредством званичног школског програма, не само да ученицима преноси едукативне и дидактичке садржаје, већ у знатној мери утиче и на обликовање њихове националне свести. Управо из тог разлога, националне мањине у вишенационалним државама и/или мултиетничким срединама улажу велики напор да остваре право на школску аутономију и да на тај начин, посредством својих просветних радника, утичу на очување и јачање етничке и/или националне свести и осећања свога подмлатка. Стање институционализованог образовања припадника националних мањина у вишенационалној држави, каква је била Краљевина СХС/Југославија, показује однос владајуће политичке елите према мањинама и њихов реални друштвени положај.

На успостављање просветног система Краљевине СХС/Југославије, битно је утицала чињеница да су њени северни и северозападни делови, који су се до 1918. године налазили у саставу Аустроугарске, већ имали веома развијену школску мрежу што није био случај са јужним

¹⁶⁹ J. Mirnić, *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, knj. 6, Novi Sad, 1974, 72–73.

областима Србије.¹⁷⁰ Стога нимало не изненађује чињеница да се институционализовано образовање далеко брже развијало, а општи просветни положај националних мањина далеко брже поправљао у северним деловима Краљевине СХС/Југославије, него у њеним јужним деловима. Овакав развој догађаја подстакнут је интеграцијом готово комплетне школске мреже, успостављене још за време аустроугарске управе у оним областима које су се нашле у саставу новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Управо из тих разлога, школство у северним областима младе краљевине, непосредно по њеном оснивању, било је под снажним мађарским утицајем, док су у извођењу наставе бројчано доминирали мађарски просветни радници. Први радни задатак нових просветних власти представљала је трансформација школског система у северним деловима земље, у циљу смањивања броја школа у којима би се настава одвијала на мађарском језику и повећања броја школа у којима би се она изводила на језицима националних мањина, што је требало да донекле ублажи последице дуготрајаног процеса мађаризације немађарског живља на том простору. Из тог разлога, 9. децембра 1918. донета је одлука Народне управе да настава за припаднике националних мањина буде извођена на њиховом матерњем језику,¹⁷¹ што је било од посебног значаја за оне мањине које су у Угарској, управо посредством школског система, претрпеле најјачи утицај мађаризације.

Једна од националних мањина у Краљевини СХС/Југославији, која је у прошлости била изложена снажној мађаризацији била је немачка мањина јер су се општинске управе Немаца у Угарској, из крајње прагматичних разлога, одрекле надзора над својим школама препустивши га држа-

¹⁷⁰ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 218.

¹⁷¹ Исти, 226.

ви, што је довело до скоро потпуне мађаризације немачких школа.¹⁷²

Немци су на основу одлуке Народне управе и уз подршку просветних власти, већ током 1918/19. године, у извесном броју места вратили контролу над више основних школа, које су у време угарске управе биле мађаризоване. Током 1920/21. године настава на немачком језику почела је да се одвија и у грађанским школама у Апатину, Оџацима, Бачкој Паланци, Белој Цркви.¹⁷³ Убрзо након тога, у Панчеву је основана приватна немачка грађанска школа, а у Новом Врбасу је обновљена настава на немачком језику, најпре у локалној немачкој евангелистичкој школи, а затим и у женској грађанској школи.

Уз одобрење југословенских школских власти, током 1919. године, у Вршцу, Панчеву и Новом Саду формиран су разреди у којима су ученици могли да слушају наставу на свом матерњем, немачком, језику.¹⁷⁴ Министарство просвете исте године подржало је и оснивање приватне гимназије у Жомбољу, те једне грађанске и једне средње школе у Темишвару – који су се у то време налазили у саставу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Међутим, повољна клима за развитак мањинске школске аутономије у младој краљевини није дуго потрајала,

¹⁷² Већина Немаца у Угарској, посебно у градским срединама, настојала је да у школама што боље овлада мађарским језиком и то настојање преносила је на своје потомство у жељи да се што потпуније уклопи у угарско друштво, обезбеди економски просперитет и тако оствари претпоставке за напредак на социјалној лествици. Због тога је дошло до потпуне мађаризација немачких школа, а ову тенденцију – школовања Немаца на службеном мађарском језику – подржавали су и сами учитељи, чији је материјални положај зависио од државе. Исти, 223.

¹⁷³ Исти, 228.

¹⁷⁴ Исто.

јер је политичка елита убрзо почела да доживљава националне мањине као реметилачки фактор у међународним односима што је довело до заузимања ригиднијег курса према њима у сфери просветне политике. Због тога су се просветни закони, који су потом донети, а који су се односили на основне, средње и грађанске школе, веома мало бавили школством националних мањина.¹⁷⁵

Пооштравање државне контроле школа на простору данашње Војводине, које је практично почело још у јесен 1918. и настављено њиховим подржављењем 6. јуна 1920. године, довело је до смањења броја средњих и грађанских школа у којима се настава изводила на језицима националних мањина. Под ударом овакве политике просветних власти међу првима се нашла реална гимназија коју су Немци

¹⁷⁵ Закон о основној (народној) школи, који је објављен 9. децембра 1929. године, у члану 44 је предвиђао да се настава одвија на државном језику. Њиме је предвиђено да је за оснивање паралелних мањинских разреда/одељења, у којима би ђаци похађали наставу на свом матерњем језику, било потребно најмање 30, а у изузетним случајевима 25 ученика, али уз претходно одобрење министра просвете. Поменути закон је предвиђао да се у тим разредима/одељењима настава одвија према школском програму који је био заједнички и за југословенске школе, при чему је државни језик био обавезан предмет. Осим тога, закон је дозвољавао могућност да неколико мањинских разреда/одељења у једној школи могу имати заједничког управника. Југословени су морали похађати југословенске разреде/одељења, уколико их је било, а припадници мањина су могли похађати југословенске разреде/одељења или оне у којима су били ученици њихове националне припадности. Закон је ђацима „мањинцима“ изричито забрањивао да похађају разреде/одељења формирана од ученика других националних мањина. Овај закон је предвидео укидање свих приватних школа, осим оних које су отворене према међународним уговорима, а сви наставници постају државни. Закон о средњим школама донет 1931. и закон о учитељским школама из 1929. године нису садржавали одредбе које омогућавају одвијање наставе на језицима националних мањина, што је резултат идеје да би „мањински“ ђаци требало да се кроз похађање грађанских (средњих) школа на државном језику васпитају у „југословенском духу“. Исти, 234.

отворили у Жомбољу. Она је све до краја школске 1919/20. чекала на почетак извођења наставе, да би јој септембра 1920. године Министарство просвете без образложења забранило рад. Преговори које је општинска делегација водила са просветним властима у Београду уродили су плодом, али је осмогодишња реална гимназија у Жомбољу трансформисана у четвороразредну државну гимназију.¹⁷⁶ Слично је прошла и немачка гимназија у Новом Врбасу која је припојена новоотвореној српској гимназији.¹⁷⁷

Редукција мањинских школа појачана је одлуком министра правде Светозара Прибићевића, од 14. јула 1921. године, која је налагала затварање свих првих разреда мањинских средњих и грађанских школа, уз образложење да их устав не спомиње.¹⁷⁸ Руководство Културбунда оштро је протестовало због овакве одлуке и у прво време се чинило да је таквом реакцијом успело да осујети настојања Министарства просвете. Међутим, неколико година по доношењу те одлуке дошло је до затварања немачких и мађарских одељења у мањинским средњим и грађанским школама.¹⁷⁹ Већ следеће, 1922. године, на подстицај српског директора, затворена је немачка гимназија у Вршцу, а одређени уступак немачкој националној мањини учињен је добијањем нижих паралелних разреда у гимназијама у Новом Саду и Панчеву 1921. и 1922. године.¹⁸⁰ По уступању Жомбоља Румунији, ђаци и наставници тамошње гимназије 1923. године пребачени су у Врбас, у коме су поново отворени виши немачки разреди. Међутим, они нису били дугог века, јер су заједно са вишим немачким разредима у Новом Саду, Панчеву и Новом Врбасу укинута фебруара 1925. године,

¹⁷⁶ Исто, 237.

¹⁷⁷ Исто, 238.

¹⁷⁸ Исто.

¹⁷⁹ Исто.

¹⁸⁰ Исто.

при чему не треба у потпуности одбацити могућност да је њихово укидање резултат одмазде владе због придруживања Странке Немаца опозицији.¹⁸¹ Упркос очигледној општој тенденцији просветних власти да обави редукцију мањинског школства, Немци су на простору данашње Војводине, током школске 1923/24. године, имали 193 школе са 561 разредом и 26.091 учеником, што сведочи о развијеној школској мрежи која је омогућавала школовање припадника ове националне мањине.¹⁸²

Општи утисак да су југословенске власти, у периоду између Првог и Другог светског рата, према националним мањинама водиле радикалну политику, појачан је перманентним настојањем власти да ограниче и/или онемогуће њихове припаднике да похађају средње школе и универзитете у својим матичним земљама, због страха да ће се они током свога школовања у њима „инфицирати“ сепаратистичким, иредентистичким, ревизионистичким и уопште узевши, политичким идејама које би на разне начине шкодиле југословенској држави и њеном јединству.¹⁸³

Упркос томе, све већи број припадника националних мањина, посебно Немаца и Мађара, одлучивао се да похађа наставу на неком од универзитета у иностранству, у периоду између два светска рата. Многи од њих су то чинили илегално, без одобрења југословенских власти. У исто време порастао је и број студената „мањинаца“ на југословенским

¹⁸¹ Исто.

¹⁸² Исто.

¹⁸³ Нацисти су у међуратном периоду успели да остваре потпуну контролу над универзитетима у Аустрији и Немачкој, претворивши их у снажне базе за ширење своје пропаганде међу студентима из других земаља. Тако су млади фолксдојчери, који су током свог боравка на студијама у Аустрији и Немачкој усвојили нацистичке идеје, по свом повратку у Југославију почели да их шире и за релативно кратко време успели да постану кључни фактор у раду Културбунда. Исти, 240–241.

универзитетима. Међутим, њихова бројчана заступљеност на домаћим универзитетима, у периоду од 1929–1941. године, била је далеко мања од укупног учешћа националних мањина у целокупном становништву Краљевине Југославије. У том периоду Немци су чинили 1,68% студената југословенских универзитета и упркос чињеници да су као национална мањина процентуално имали највећи број студената, њихов број је ипак био мали – свега 382 студента у школској 1937/38. години, при чему је корисно напоменути да је добар део њих користио стипендије Савезне управе Културбунда.¹⁸⁴ Овако мали број немачких студената на југословенским универзитетима тумачи се чињеницом да је извештај број југословенских фолксдојчера, упркос бројним препрекама, ипак студирао на аустријским и немачким универзитетима.

Немачки студенти на југословенским универзитетима, као што је то био случај и са осталим мањинским студентима, окупљали су се око студентских удружења на чију делатност власти нису благонаклоно гледале, сматрајући их потенцијално опасним за безбедност државе и народно јединство, што се у неким случајевима показало тачним.¹⁸⁵ Немачки студенти загребачког свеучилишта 1925. године основали су „Удружење немачких студената“ (Vereinigung deutscher Hochschüler), а у Београду су студенти фолксдојчери имали сопствено удружење под називом „Suevija“.¹⁸⁶ Оба удружења су током тридесетих година постала расадници нацистичких идеја. Осим тога, и у унутрашњости је постојао један број студентских удружења.

Завођење шестојануарске диктатуре, која је због унификације школског законодавства и начелне забране оснивања приватних школа веома рестриктивно утицала на

¹⁸⁴ Исти, 241–242.

¹⁸⁵ Исти, 241.

¹⁸⁶ Исто.

мањинско школство, појачало је жељу немачких представника у Југославији за културно-просветном аутономијом. Позивајући се на српску црквено-школску аутономију у Угарској, они су још од првих дана Краљевине СХС у више наврата износили овакав захтев како скупштини, тако и у разговорима са представницима власти и страним дипломатама, те у домаћој и страниј штампи.¹⁸⁷ Међутим, у јеку јачања рестриктивне политике југословенских власти према националним мањинама, крајем двадесетих и почетком тридесетих година прошлог века долази до извесног поправљања положаја немачког школства у Краљевини Југославији. Узрок овакве, помало парадоксалне ситуације – да се једној од националних мањина чине одређени уступци, када се према другима пооштрава просветна политика, јесте знатно приближавање у односима Краљевине Југославије и Немачке. Ово отопљавање спољнополитичких односа две земље, проузроковано њиховим економским интересима, изискивало је извесне корекције општег друштвеног положаја фолксдојчера у Југославији, тачније његово поправљање. Због тога су југословенске власти одлучиле да управо у сфери школства учине преко потребни уступак немачкој националној мањини и тако оставе утисак да чине напоре у правцу поправљања њеног општег положаја у друштву, иако су били занемарени захтеви њених представника за културном и просветном аутономијом.¹⁸⁸ Интересантно је да су

¹⁸⁷ Исти, 249.

¹⁸⁸ Због веома неповољних реакција на које је доношење југословенског закона о основним школама наишло у Немачкој, југословенске просветне власти су донеле одлуку да Немцима дају одређене уступке на пољу школства. Посебном уредбом из септембра 1930. Немци су изузети од члана 45. (став III) о учењу „државног језика“, које је за њих почињало тек од трећег, а не од првог разреда, како је то законом било прописано за ђаке осталих националних мањина у Краљевини Југославији. Овом уредбом је дозвољено да наставни језик у прва два разреда више основне школе буде немачки,

Немци у Краљевини Југославији о добијеним уступцима у области образовања сазнали из стране штампе, због бојазни југословенских власти да ће уступци учињени немачкој мањини изазвати незадовољство међу осталим националним мањинама, које су и даље трпеле снажан притисак.¹⁸⁹ Издавање ове уредбе убрзало је развој немачког школства у данашњој Војводини, где је већ школске 1930/31. године дошло до отварања читавог низа немачких паралелних одељења, уз приметне напоре просветних власти да пронађу потребне наставнике са знањем немачког језика.¹⁹⁰ До већег отпора отварању немачких одељења долазило је у Словенији и Хрватској. У Словенији су просветне власти, све до Другог светског рата, у већој мери успеле да одрже рестриктивну политику према немачкој мањини, док је у Хрватској током тридесетих година, услед буђења националне свести Немаца, дошло до отварања већег броја нових одељења, које је било праћено снажним отпором хрватских учитеља и свештеника, као и локалних власти.¹⁹¹

Највећи уступак учињен немачкој мањини у Краљевини Југославији у сфери просветне политике заправо представља одобрење за оснивање „Немачке школске закладе“ (Deutsche Schulstiftung), која је са радом почела јуна 1931. године, а чији је главни задатак било оснивање и одржавање приватне немачке учитељске школе која је почела са радом у Петрограду (Великом Бечкереку) 11. октобра 1931. године, да би две године доцније била премештена у Нови Врбас.¹⁹²

Упркос чињеници да се у свим немачким културним и просветним организацијама током друге половине триде-

допуштени су немачки приватни вртићи, њихови припремни разреди, као и оснивање приватне немачке учитељске школе. Исти, 251.

¹⁸⁹ Исто.

¹⁹⁰ Исто.

¹⁹¹ Исти, 252–253.

¹⁹² Исти, 253.

сетих година двадесетог века осећао појачан утицај нацистичке пропаганде, немачко школство је наставило да се, мање-више, развија без већих сметњи. Без обзира на неиспуњена очекивања југословенских Немаца, која су се односила на остваривање просветне и културне аутономије, може се констатовати да је у том периоду дошло не само до видног развоја њиховог школског система, већ се читава немачка заједница у Југославији нашла у периоду општег културног и економског напретка, иницираног правасходно вртоглавим политичким, економским и војним успоном Трећег Рајха. Све уочљивије зближавање на релацији Берлин – Београд, омогућило је у јесен 1940. југословенским Немцима отварање приватних гимназија у Новом Врбасу, Апатину, Београду и Загребу.¹⁹³ Тиме је заокружена серија уступака коју је југословенска влада учинила немачкој мањини у циљу унапређивања политичких веза са Немачком.

Штампа и издавачка делатност немачке националне мањине у Краљевини СХС/Југославији

Штампа и издавачка делатност, раме уз раме са школством, представља једну од најзначајнијих области културног живота која у више праваца утиче на квалитет живота националне мањине у вишенационалним државама. Посредством штампе и издавачке делатности припадници националних мањина чувају свој матерњи језик и информшу се о свим битнијим догађајима у свету и свом непосредном окружењу. Они помоћу штампе имају могућност да домаћу и светску јавност обавесте о проблемима са којима се сусреће њихова заједница и да изнесу своје предлоге за њихово превазилажење.

С обзиром да су у Краљевини Југославији, у периоду између два светска рата, постојале велике разлике када је у питању развијеност мањинске штампе, за немачку нацио-

¹⁹³ Исти, 254.

налну мањину може се рећи да је, слично мађарској, имала веома развијену штампу и да је, што представља својеврстан куриозитет, имала приличан број читалаца међу припадницима већинског народа. Ово се објашњава чињеницом да су Немци, као и Мађари, још у време Аустроугарске имали изузетно развијену штампу¹⁹⁴ и да је један број листова дочекао настанак Краљевине СХС.¹⁹⁵ Немци у данашњој Војводини су још од средине 19. века имали веома развијену штампу, локални листови су излазили у сваком већем месту, али их мали број дочекао формирање Краљевине СХС. Међу листовима који су наставили да излазе и након 1918. године, најстарији је био „Werschetzer Gebirgsbote“, основан 1857. године.¹⁹⁶

Немци у Краљевини СХС искористили су своје богато искуство у организацији штампе и покретања листова стечено у Аустроугарској, па су покретањем неколико нових локалних гласила прилично равномерно покрили читав простор на коме је била насељена њихова заједница. Међу њима је у сваком погледу најзначајније гласило „Deutsches Volksblatt“ (DVB), чијим су покретањем припадници немачке националне мањине у Краљевини СХС добили новински

¹⁹⁴ У јужном делу Угарске излазило је десет немачких новина, од којих је осам било национално усмерено. Од тога, три листа су наставила да излазе у Краљевини СХС. В. Бешлин, *Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933–1941. godine*, Platoneum, Novi Sad, Sremski Karlovci, 2001, 17–20.

¹⁹⁵ Најстарији немачки листови који су дочекали формирање Краљевине СХС излазили су на словеначкој територији: „Leibacher Zeitung“ (основан 1778. године; имао статус службеног листа од 1821. до 1918), „Marburger Zeitung“ (основан 1870), „Cillier Zeitung“ (који је од 1883. године носио име „Deutsche Wacht“) и „Gottscheer Bote“ (основан 1904. године, забрањен у Краљевини СХС 1919. године, али је под називом „Gottscheer Zeitung“ наставио да излази све до 1937). З. Јанјетовић, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 264–265.

¹⁹⁶ Исти, 265.

лист који је убрзо изашао из локалних оквира и постао њихов најважнији часопис у међуратном периоду.

Први број новинског листа „Deutsches Volksblatt“ изашао је 25. октобра 1919. године у Новом Саду.¹⁹⁷ Он је покренут тако што је на иницијативу угледних чланова немачке заједнице гласило које је од 1905. године излазило под називом „Deutsches Volksblatt für Syrmium“ из Руме премештено у Нови Сад.¹⁹⁸ Одмах након тога, већ 29. септембра 1919. године, Немци у Новом Саду оснивају „Штампарско и издавачко деоничарско друштво“ (Druckerei- und Verlags-Aktiengesellschaft – DVAG) чији су основни задаци били да се обезбеде оптимални услови за његово редовно излажење и отварање немачке књижаре у Новом Саду. Руководство овог друштва је још од самог његовог оснивања успоставило тесне везе са немачким индустријалцима у Словенији, чиме је била обезбеђена финансијска потпора за рад. Захваљујући томе, као и финансијској и стручној и техничкој помоћи која је стизала из Немачке, ово деоничарско друштво је до тридесетих година израсло у најјачу новинско-издавачку кућу у Војводини,¹⁹⁹ захваљујући чему је гласило „Deutsches Volksblatt“ излазило у 10–12.000 примерака и било далеко најчитаније, а тиме и најутицајније, међу југословенским Немцима.²⁰⁰

Писање овог листа, све време током његовог излажења, никада није изазвало негативне реакције јавности или власти, будући да је било политички коректно и лишено амбиције да се посвети унутрашњим политичким сукобима којих је у земљи било на претек. Таква уређивачка политика листа опстала је и током тридесетих година, када је, као што

¹⁹⁷ Исти, 276.

¹⁹⁸ Исти, 275.

¹⁹⁹ Исти, 276.

²⁰⁰ Исто.

је то био случај са готово свим организацијама југословенских Немаца, подлегао утицају национал-социјалистичких идеја.²⁰¹ Редакција листа је посветила посебну пажњу стилу објављиваних чланака у жељи да се на тај начин што већи број читалаца упозна са немачким књижевним језиком, узимајући у обзир чињеницу да је већина Немаца код куће говорила дијалекат, а да у школи није имала прилику да у потпуности овлада књижевним језиком.²⁰²

Почетком тридесетих година, тачније 1931. године, појавила се верзија листа „Deutsches Volksblatt“. Реч је о дневнику који је настао спајањем три мања гласила, а који се појавио се под називом „Deutsche Zeitung“, са поднасловом „Орган за немачко сељаштво Југославије“ (Organ für das deutsche Landvolk Jugoslawiens). Он је излазио сваког дана, сем понедељка, у тиражу од 3.500 до 4.500 примерака, а био је намењен превасходно мање захтевној читалачкој публици у сеоским срединама.²⁰³

Сукоб који је током тридесетих година пламтео унутар немачке мањине у Краљевини Југославији, а који се одвијао између Обновитеља и старог руководства Културбунда због њиховог политичког неслагања, рефлектовао се и у немачкој штампи.

Обновитељи, вративши се са студија у Аустрији и Немачкој, убрзо су постали свесни потребе за оснивањем листа чију ће уређивачку политику у потпуности контролисати, а у циљу што ефикаснијег ширења национал-социјалистичке идеје међу Немцима у Краљевини Југославији. Стога је лист који су они покренули, „Pančevog Post“, који је почео да излази 1932. године, практично постао први промотер национал-социјалистичких идеја међу југословен-

²⁰¹ Исто.

²⁰² Исто.

²⁰³ Исти 277.

ским Немцима. Лист је две године касније био преименован у „Volksruf“.²⁰⁴ Овај лист је био недељник који је излазио у 5.000 примерака и као такав био је најчитанији лист југословенских Немаца после „Deutsches Volksblatt“-а.²⁰⁵ Уређивачка политика била је у потпуности подређена ширењу нацистичке пропаганде, па су текстови у њему углавном били идеолошки обојени.²⁰⁶ „Volksruf“ је послужио као главни медиј за пласирање идеја младих Обновитеља и представљао је најјснажније оруђе у њиховој политичкој кампањи којом су се обрачунавали са старим руководством Културбунда и преосталим угледним личностима југословенске немачке заједнице, који су се супротстављали ширењу национал-социјализма.

Због тога што се „Штампарско и издавачко деоничарско друштво“ (Druckerei- und Verlags- Aktiengesellschaft – DVAG), као издавач најзначајнијег листа југословенских Немаца „Deutsches Volksblatt“-а, у потпуности налазило под контролом старог руководства Културбунда, Обновитељи су морали да се окрену проналажењу алтернативних листова који би им послужили за пласирање њихове пропаганде. Због тога су покренули неколико нових листова пронацистичке оријентације, као што су: месечник „Volk und Bewegung“ (1936), недељник намењен сељаштву „Deutsche Bauernzeitung“ (1936), хумористички недељник „Die Wespe“ (1937), календар „Volk und Arbeit“ (1938), омладински лист „Schaffende Jugend“ (1939) и недељник „Die Heimat“, од којих је највећи број излазио у Панчеву као најјачем

²⁰⁴ Исто.

²⁰⁵ B. Bešlin, *Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933–1941. godine*, 31.

²⁰⁶ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 277.

обновитељском упоришту, а њихове редакције су чинили углавном исти чланови.²⁰⁷

Старо руководство Културбунда се супротставило обновитељским идејама пласирањем сопствених ставова у неколико листова чије су изворе финансирања и уређивачку политику чврсто контролисали.

Најорганизованији и најснажнији отпор продору нацистичких идеја међу Немцима у међуратној Југославији пружио је неколико католичких листова на челу са апатинским гласилом „Die Dunau“.²⁰⁸ Овај недељник, који је у 1.000 примерка излазио од средине 1935. године, од када је водеће место у његовом уредништву заузео апатински парох Адам Беренц (Adam Berenz), развио се у лист који се супротставио нацистичким идејама с католичких, али и промађарских позиција.²⁰⁹

Поред овог листа, нацизму су се с католичких позиција супротставила још два. Први од њих, „Der Jugendruf“, покренут је 1936. као омладински лист, најпре у Београду, да би потом био пребачен у Оџаке, а излазио је у тиражу од 4.000 примерака.²¹⁰ Други лист, „Der Familienfreund“, покренут је 1927. у Црвенки, да би се нешто доцније његова редакција преместила у Нови Врбас.²¹¹

Протестантски верски листови југословенских Немаца, попут гласила „Grüß Gott“, које је 1934. године преименовано у „Kirche und Volk“, не само да се нису

²⁰⁷ B. Bešlin, *Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933–1941. godine*, 50–61.

²⁰⁸ B. Bešlin, *Nemačka katolička štampa u Vojvodini i njen spor sa nacionalsocijalistima 1935–1941. godine*, Zbornik za istoriju Matice srpske, XXIV, 59-60, 1999, 107–122.

²⁰⁹ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 278.

²¹⁰ Исто, 279.

²¹¹ Исто, 279.

супротстављали ширењу нацистичких идеја, већ су пласирали текстове у којима су пропагирале одређене додирне тачке између германства и хришћанства.²¹²

Овом приликом ваља споменути и лист „Deutsche Volkszeitung“, који је почео да излази 20. августа 1933. у Петрограду и био директно финансиран од стране владајућих кругова у земљи, као и сам младонемачки покрет др Хаслингера (Haslinger) чије је гласило заправо и био.²¹³ Овај младонемачки лист више се у својим текстовима борио против старог и утицајног руководства Културбунда, него што је био усмерен на спречавање ширења обновеитељских идеја. Током свога постојања неколико пута је мењао назив и место у коме је излазио, да би се потпуно угасио 1938. године, када је младонемачки покрет већ изгубио сваки смисао.²¹⁴

Осим наведених листова у којима су објављивани текстови који су се бавили политичким темама, југословенски Немци су током међуратног периода покренули изванредан број информативних, забавних и стручних листова, као што су: „Müller Zeitung“, „Der jugoslawische Imker“, „Der jugoslawische Tischler“.²¹⁵ Ови листови су били популарни јер су, за разлику од бројних политичко-информативних листова који су се бавили актуелним дешавањима у и око немачке заједнице, својим читаоцима пружали могућност да задовоље своја интересовања из области културе, али и да се упознају са практичним питањима из свакодневице.²¹⁶

²¹² В. Бешлин, *Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933–1941. godine*, 169–174.

²¹³ З. Јанјетовић, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 279.

²¹⁴ У марту 1934. лист је преименован у „Jungdeutsche“, да би се у јесен те године из Петрограда преселио у Нови Сад. Већ следеће године је променио име у „Die Presse“. Исти, 278.

²¹⁵ Исти, 279.

²¹⁶ Исто.

Поред поменутих листова било је још неколико гласила која су се налазила под надзором Културбунда. Једно од њих, „Bilder Woche“, излазило је од 1937. године као илустровани породични часопис који се по графичкој опреми, дизајну и тематици коју је обрађивао у својим прилозима, није превише разликовао од водећих европских листова те врсте, а остали часописи били су углавном стручног карактера: „Unsere Schule“ (излазио од 1928. до 1932) и „Schwäbischer Volkserzieher“ (покренут 1938), оба педагошког карактера, затим листови „Volkswart“ (излазио од 1932. до 1935) и „Volk und Heimat“ (почео да излази 1938) који су обрађивали етнографске и демографске теме, као и „Landwirt“ (излазио од 1933. године, да би 1940. био преименован у „Landpost“) који је у потпуности био посвећен сеоском и задружном животу југословенских Немаца, те „Woge-Blatt“, посвећен њиховим социјалним и задружним облицима живота.²¹⁷

Упоредо са незаустављивим јачањем нацистичких идеја у Немачкој, крајем тридесетих година у скоро свим немачким мањинским листовима у Краљевини Југославији превладала је национал-социјалистичка струја, претворивши их у пропагандно оруђе политике Трећег Рајха.

Овај кратак осврт на историју немачке штампе у Краљевини СХС/Југославији сведочи о томе да су Немци, уз Мађаре, најдаље отишли када је у питању развој сопствене штампе која је великим бројем добро организованих листова и солидног тиража покривала широк дијапазон разноврсних тема.

Поред мањинских листова покренутих од стране припадника националних мањина, у међуратном периоду је постојао и један број листова такође намењен националним мањинама, чији су покретачи биле одређене југословенске политичке странке. Тако је Хрватска републиканска сељачка

²¹⁷ Исто.

странка (HRSS) од октобра 1923. до јануара 1925. године, на немачком језику издавала часопис „Freies Heim“.²¹⁸ Пансловенски и пронемачки покрет „Збор“ Димитрија Љотића средином 1936. године за припаднике немачке националне мањине покренуо је неколико листова: „Erwache“, „Sturm“ и „Angriff“ који су недуго по излажењу били забрањени.²¹⁹ Аутономашки покрет је од 1935. до 1938. године објављивао „Deutscher Beobachter“, гласило намењено Немцима.²²⁰

Када је реч о књижевној продукцији немачке националне мањине у Краљевини СХС/Југославији, она је, као и што је то случај и са свим осталим мањинама, била знатно слабија него продукција новинских издања. Књиге су у прилично великом броју увожене највише из Мађарске и Немачке током читавог међуратног периода. Иако су биле првенствено намењене читаоцима из редова мађарске и немачке мањине, оне су често налазиле пут до шире читалачке публике. За потребе југословенских Немаца основано је неколико књижара у којима су се могли снабдети жељеним књигама, уџбеницима и календарима, а тридесетих година је било посебно популарно издавање историјско-етнолошких прегледа и „завичајних књига“, које су објављиване поводом значајнијих годишњица појединих немачких насеља, у циљу буђења њихове националне свести.²²¹

²¹⁸ Исти, 283.

²¹⁹ Исти, 284.

²²⁰ Исто.

²²¹ Исти, 286.

1.4. Положај немачке националне мањине у Краљевини СХС/Југославији у светлу политичких односа Краљевине СХС/Југославије и Немачке

Немачко царство није показивало превише интересовања за своје сународнике који су живели ван њених граница. Његова спољна политика, базирана на одржању пријатељских односа са Аустроугарском и настојању да прекоморском експанзијом у Африци постане једна од колонијалних сила, није остављала превише простора за бригу о немачкој европској дијаспори.²²²

Порази Немачког царства и Аустроугарске у Првом светском рату, довели су до прекрајања државних граница у Европи. Због губитка немачких територија и распада Аустроугарске, велики број Немаца нашао се ван своје матице, унутар других држава, у којима су убрзо стекли статус националне мањине.²²³ Недуго затим, у пораженој Немачкој, због ограниченог и делом изгубљеног државног суверенитета, припадност нацији постала је важнија од припадности држави, што је довело до буђења осећања националне солидарности Немаца у матици према сународницима који су остали ван ње.²²⁴

На повећање бриге о сународницима који су остали ван граница, битно је утицала сложена спољна и унутрашња политика у којој се нашала поражена Немачка, а брига о заштити положаја немачке дијаспоре полако постаје и саставни део немачких дипломатских активности.²²⁵

²²² H. C. Meyer, *Mitteleuropa in German Thought and Action*, 1815–1948, The Hague, 1955, 47–51.

²²³ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 383.

²²⁴ K. Grundmann, *Deutschumpolitik zur Zeit der Weimarer Republik. Eine Studie am Beispiel der deutsch-baltischen Minderheit in Estland und Lettland*, Hannover-Döhren, 1977, 49.

²²⁵ Немачка јавност разликовала је Немце који су остали на територијама изгубљеним у Првом светском рату и готово преко ноћи

Дипломатски односи Краљевине СХС/Југославије и Вајмарске републике²²⁶ успостављени су 1920. године, а превасходни задатак првог немачког амбасадора, који је након окончања Првог светског рата службовао у Београду, Фридриха фон Келера (Friedrich von Keller), био је усмерен на обнављање ратом покиданих међусобних привредних и културних односа, у чему је у доброј мери успео.²²⁷

Историја дипломатских односа Краљевине СХС/Југославије и Вајмарске републике, све до њеног укидања када су нацисти преузели власт, карактеристична је по томе што је питање фолксдојчера остало у сенци привредних односа, при чему је финансијска помоћ коју је немачка национална мањина добијала из матице била скромна.²²⁸ Наиме, положај немачке мањине у Краљевини СХС/Југославији није био од превелике важности за Вајмарску републику, јер подручје југоисточне Европе није чинило главну интересну сферу

постали грађани других држава (тзв. Auslandsdeutschen) и Немце који су живели у даљој дијаспори (тзв. Volksdeutschen). Помоћ која је у европским земљама пружана Немцима, делом је била финансијска, а делом дипломатска. За њено пружање је, од 1923. године, било задужено Министарство иностраних послова, али је она стизала и од других националистичких удружења, која су често служила као посредници у достављању државног новца. Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 383.

²²⁶ Вајмарска република (Weimarer Republik) је назив за немачку државу насталу после Првог светског рата. Име је добила по градићу Вајмару (Weimar) у савезној држави Тирингији, у коме је тадашња владајућа коалиција, сачињена од социјалдемократа, демократа и прокатоличких политичара, донела устав августа 1919. године, чиме је у Немачкој укинута монархија, а она постала федеративна република састављена од 17 савезних јединица. Видети: Н. Šulce, *Istorija Nemačke*, Filip Višnjić, Beograd, 2001.

²²⁷ Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 384.

²²⁸ Исти, 385.

њене спољне политике, као што је то био случај са немачком националном мањином у Пољској и/или Чехословачкој.²²⁹

Питање положаја немачке националне мањине у билатералним односима Краљевине СХС/Југославије и Немачке постепено добија нешто више простора од 1925. године, да би од 1929. постепено улазило у ред важних елемената на којима почивају југословенско-немачки политички односи.

Немачка ни по успостављању нацистичког режима у формалном смислу није битније променила однос према немачкој мањини у Краљевини Југославији, јер је њена дипломатија била усмерена на светска питања. Још један важан разлог за овакво опредељење налази се у чињеници да, бар у прво време, нацистичко руководство није желело да поквари солидне међудржавне односе који су уз доста потешкоћа изграђени. Стога је одлучено да се (и поред ултранационалистичке реторике) радије прећуте кршења права фолксдојчера у Краљевини Југославији, будући да је то било у вишем интересу Рајха,²³⁰ и да се не интервенише код југословенских власти, због бојазни да би овај поступак у

²²⁹ Због лошег међународног политичког угледа који је Немачка уживала у то доба, службена политика Вајмарске републике према припадницима немачке националне мањине, где год се они налазили, била је да се они очувају као Немци због дугорочних политичких и економских интереса, као и због потреба евентуалне ревизије мировних уговора, али да се због њиховог положаја никако не кваре политички односи са државама у којима се налазе. Сматрало се да немачка национална мањина треба првенствено да служи интересима Немачке, а не Немачка њима. За немачко Министарство иностраних послова питање националних мањина није било занемарљиво, али није имало прворазредни приоритет. Такав став о улози немачке националне мањине у европским земљама заступале су и нацистичке вође непосредно по преузимању власти. Z. Janjetović, *Vajmarska republika i nemačka manjina u Jugoslaviji*, Tokovi istorije, 1–4, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998, 140–155.

²³⁰ Исти, 386.

југословенској јавности могао бити протумачен као плод пангерманских претензија.²³¹ Све до 1937. године, када су нацисти радикализовали политику и све отвореније почели да исказују своје праве претензије, немачка дипломатија је уз доста напора настојала да контролише и сузбија све чешће испаде углавном млађих припадника немачке националне мањине, који су били под јаким утицајем нацистичких идеја, не само у Краљевини Југославији, већ и у другим европским земљама.²³² У складу са тим, немачка званична политика, све до напада на Краљевину Југославију 6. априла 1941. године, заступала је идеју да се кључ побољшања положаја југословенских Немаца налази у унапређењу међусобних односа две земље.²³³

Особитост положаја немачке националне мањине у Краљевини СХС/Југославији огледала се и у томе да су на њу, бар у теоретском смислу, две земље матице полагале право. Уз Немачку је и Савезна република Аустрија, која је себе у раздобљу између два светска рата дефинисала као немачку државу, такође била матична држава југословенских Немаца. Међутим, за разлику од Немачке, Аустрија је имала неупоредиво мањи политички и културни утицај на положај Немаца у Југославији из неколико разлога. На првом месту, Аустрија је из Првог светског рата изашла као највећи губитник и није имала пуно маневарског простора да игра важну улогу у међународним односима. Поред тога, Аустрија је у читавом периоду између два светска рата у основу билатералних односа са Краљевином Југославијом уткала сопствене економске интересе, јер се са Немачком и

²³¹ Исто.

²³² У сукобу старог руководства Културбунда и младих Обновитеља вођених нацистичким идејама, тадашњи немачки амбасадор у Краљевини Југославији ставио се на страну старог руководства, иако су се нацисти већ увелико налазили на власти у Немачкој. Такав је случај био и у другим европским државама. Исти, 386.

²³³ Исти, 387.

Италијом надметала око заузимања прве позиције на листи земаља из којих је Југославија увозила. Због тога је Аустрији било далеко важније да одржава добре политичке односе са Југославијом и да по потреби пренебрегне отварање мањинског питања, него ли да његовим евентуалним покретањем ризикује нарушавање сопствених привредних интереса.²³⁴

Још један важан фактор због кога Аустрија није имала значајнији политички утицај на Немце у Југославији током међуратног периода, јесте чињеница да су владе обе земље националне мањине на својој територији доживљавале као фактор сметње у политичким односима, а не као фактор повезивања. Наиме, југословенска влада се није претерано занимала за културну аутономију корушких Словенаца да не би била у обавези да оствари сличан уступак немачкој националној мањини на својој територији. Овакав обострани став званичног Беча и Београда онемогућио је решавање питања националних мањина на бази реципроцитета.²³⁵

Међутим, и поред свега, питање немачке мањине у Југославији покретано је од стране националистички настројених политичара у неколико наврата, без већег утицаја, док су вође југословенских фолксдојчера, не само из Словеније, одржавале везу и очекивале помоћ од аустријских дипломатских представника у Југославији.²³⁶ Упоредо са јачањем политичког утицаја Немачке и њеног преузимања бриге о немачкој дијаспори, Аустрија је од тридесетих година 20. века, све до губитка самосталности 1938. године, сопствено интересовање за немачку националну мањину у Краљевини Југославији ограничила само на Немце у

²³⁴ Исти, 388.

²³⁵ Исти, 389.

²³⁶ Исто.

Словенији, третирајући их као носиоце аустријског привредног и културног утицаја на том простору.²³⁷

Кратак приказ штампе и издавачке продукције немачке националне мањине у Краљевини СХС/Југославији, уз приказ њеног школства у том периоду, те кратак извод из историје међусобних спољно-политичких односа Југославије и Немачке, сликовито приказују положај Немаца у југословенском друштву између Првог и Другог светског рата. Као и остале националне мањине, Немци у Краљевини СХС/Југославији, двадесетих година суочавали су се са различитим облицима притисака и репресије. До постепеног поправљања њиховог положаја долази тридесетих година,²³⁸ да би у освит Другог светског рата, у време када су се индустрија и војна машинерија Трећег Рајха нашле у зениту развоја и када је због тога Немачка постала један од најутицајнијих фактора светске политичке сцене, а због чега је дошло до привременог знатног зближавања са Краљевином Југославијом, немачка национална мањина постала је прилично употребљив инструмент у рукама југословенских политичара који је служио за њихово кокетирање са нацистичким руководством.

²³⁷ Исти, 390.

²³⁸ Југословенски политичари су као једину шансу за очување посрнуле југословенске привреде и спречавање њеног краха видели у развоју тесних економских веза са Немачком. Веома значајну улогу у југословенско-немачким привредним односима имала је пољо-привредна задруга Немаца у Краљевини СХС/Југославији „Agraria“, основана 1922. у Новом Саду, из које се временом развио већи број значајних привредних удружења југословенских Немаца. Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 319–323.

1.5. Време сукоба: немачка национална мањина на простору Краљевине Југославије у Другом светском рату

Политичко приближавање Краљевине Југославије и Трећег Рајха, које је обележило период од 1933. до 1941. године, представљало је део ширег немачког глобалног стратешког плана којим је предвиђено остваривање политичког, економског и културног повезивања Југоисточне Европе и Подунавља са Средњом Европом.²³⁹ Започето тридесетих година двадесетог века, политичко зближавање Југославије и Немачке, кулминирало је потписивањем протокола о приступању Тројном пакту, 25. марта 1941. године, у Бечу.²⁴⁰ Иако се чинило да је чином склапања политичког споразума са Немачком и силама Осовине Краљевина Југославија обезбедила, пре свега, њихову политичку, али и евентуалну војну подршку и тако изабрала страну у војном сукобу који је у Европи беснео још од 1939. године, на велико изненађење немачких нацистичких вођа, споразум је био кратког даха – није потрајао ни пуна два дана.

Упркос чињеници да Краљевина Југославија приступањем Тројном пакту на себе није преузела никакве војне обавезе, на чему је све време преговора њена влада инсистирала, већ је њиме било предвиђено да она буде пре политички и привредно везана за силе Осовине,²⁴¹ само дан

²³⁹ Немачка је спровођењем поменутог плана настојала да обезбеди значајно привредно подручје из кога ће увозити сировине и пољопривредне производе. Комбинацијом дипломатске активности, политичких притисака, економске сарадње, а од 1938. и ратним освајањима, Немачка је тај план практично и остварила. А. Митровић, *Ergänzungswirtschaft. О теорији јединственог привредног подручја Трећег Рајха и југоисточне Европе (1933–1934)*, ЈИЦ, 1974, 24–26.

²⁴⁰ I. Božić, S. Ćirković, M. Ekmečić, V. Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Prosveta, Beograd, 1972, 458.

²⁴¹ Приступање Југославије Тројном пакту садржало је следеће одреднице: 1. немачко-италијанске гаранције да ће се „поштовати

доцније, тачније – у вечерњим часовима 26. марта 1941. године, у Београду су отпочеле демонстрације против приступања Југославије Тројном пакту.²⁴² Већ наредног дана, масовни протести у којима је влада Цветковић-Мачек оптуживана за продају независности земље, проширили су се и на остале делове Краљевине Југославије. Ове демонстрације биле су посебно снажне у Београду, где су њихови учесници узвикивањем парола: „Боље гроб него роб“ и „Боље рат него пакт“ послали јасну политичку поруку Немачкој да не рачуна на политичко и/или војно савезништво са Краљевином Југославијом, јер је јавно мњење у Србији против пакта са њом, у чему је пресудну улогу одиграло још увек свеже сећање на збивања из Првог светског рата.²⁴³

територијални интегритет и суверенитет Југославије“; 2. силе Осовине за време рата неће захтевати да преко југословенске државне територије прођу или да преко ње буду транспортоване немачке војне јединице; 3. југословенска штампа ће јасно предочити да земља приступањем Тројном пакту није у обавези да се умеша у италијанско-грчки сукоб; 4. Немачка и Италија, у једној тајној клаузули, обавезују се да се одричу било какве војне подршке од стране Југославије и 5. такође тајном клаузулом предвиђа се остваривање копнене везе Југославије са Солуном и преко њега са Егејским морем. Из тога произлази да је приступање Југославије Тројном пакту имало примарно политички карактер, а поред тога, Немачка и њене савезнице су на тај начин желеле да обезбеде снабдевање обојеним металима из Југославије. Види: Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, превод с немачког Томислав Бекић, Clio, Београд, 2008, 335.

²⁴² I. Božić, S. Ćirković, M. Ekmečić, V. Dedijer, *Istoriја Jugoslavije*, Prosveta, Beograd, 1972, 458–459.

²⁴³ Снажно антинемачко расположење у Србији проузроковано је због аустроугарске агресије на Србију, која је уз помоћ Немачке, довела до окупације Србије и голготе њене војске и цивилног становништва током повлачење преко албанских врлети. Томе су допринели злочини и репресивне мере окупатора према српском становништву, као и низ крвавих борби које су претходиле коначном протеривању окупатора из Србије. Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, 335.

У исто време, 27. марта 1941. године, група незадовољних српских официра, противника политике приступања Југославије Тројном пакту, извела је војни пуч у Београду којим је свргнута коалициона влада Драгише Цветковића и Влатка Мачека. Војним превратом пучисти су срушили намесништво прогласивши младог престолонаследника Петра II Карађорђевића пунолетним, чиме је он постао краљ. Краљ је лично вођу пучиста, ваздухопловног генерала Душана Симовића, одредио за мандатара нове владе, која је споразум о приступању Југославије Тројном пакту суспендовала по хитном поступку.²⁴⁴

Због оваквог развоја догађаја немачка ратна команда је хитно приступила изради допуне већ постојећег плана „Операције Марита“, односно предстојећег напада Немачке на Грчку,²⁴⁵ у чијем склопу је требало извести „Директиву 25“ („Упутство 25“), војне кампање којом је предвиђен истовремени оружани напад на Краљевину Југославију, који је требало да представља сурову одмазду за њено изненадно

²⁴⁴ У историографији се још увек воде полемике око тога ко је био иницијатор пуча. Рандолф Черчил је изнео тврдњу да је британска обавештајна служба стајала иза овог догађаја, док су неки амерички аутори апострофирали улогу генерала Донована, шефа америчке обавештајне службе OSS. Одређене чињенице иду у прилог тврдњама да су совјетски обавештајци учествовали у давању подршке завереницима. Међутим, учесници пуча су одбили све наведене тврдње. I. Božić, S. Ćirković, M. Ekmečić, V. Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, 459.

²⁴⁵ „Операција Марита“ била је припремана од стране немачког генералштаба још од новембра 1940. у циљу заштите румунских нафтоносних поља од британских ваздушних напада и ради осигурања југоисточног крила Трећег Рајха пред предстојећи војни напад на Русију. Управо из тих разлога, као резултат интензивне активности немачке дипломатије, Мађарска, Румунија и Словачка су у новембру 1940. године приступиле Тројном пакту, Бугарска је то учинила 1. марта 1941. и на послетку, након тешких преговора, Југославија 25. марта 1941. Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, 334.

окретање леђа силама Осовине и одбацивање савезништва са Немачком.

Олујни ветар Другог светског рата је у јутарњим часовима 6. априла 1941. године захватио Краљевину Југославију у виду синхронизованог напада немачких, италијанских, мађарских, а неколико дана касније и бугарских трупа. Њихов продор у југословенску територију, изведен из више праваца, био је снажан и муњевит. Далеко малобројнија и технички слабије опремљена југословенска војска, покушала је да на копнени напад супериорног агресора, праћен ваздушним бомбардовањима војних и цивилних циљева, не само у Београду већ и свим већим градовима Краљевине Југославије, одговори отпором, чиме је отпочео Априлски рат.²⁴⁶ Снажнији и организованији отпор Југословенске краљевске војске агресору, упркос часним примерима херојске, а у неким моментима, чак и фанатичне одбране,²⁴⁷ потпуно је изостао због масовне издаје хрватског и словеначког официрског кадра и дезертирања хрватских и словеначких војника, као и неодлучних и неадекватних припрема југословенске владе за рат, почињених у периоду од њеног

²⁴⁶ О Априлском рату видети више у: Б. Петрановић, *Србија у Другом светском рату, 1939–1945*, Војно-истраживачки и новински центар, Београд, 1992; I. Božić, S. Ćirković, M. Ekmečić, V. Dedijer, *Istorija Jugoslavije*; X. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*.

²⁴⁷ Припадници Југословенског краљевског ратног ваздухопловства, током ваздушних борби вођених у Априлском рату, показали су изузетно пожртвовање и храброст. Пилоти ловачких ескадрила су, први пут током Другог светског рата, извели самоубилачке акције против далеко бројнијег непријатеља тако што су се директно залетали у агресорске апарате, обарајући их након судара. Бомбардерске ескадриле извеле су нападе на противничке авионе распоређене на неколико аеродрома у Мађарској, Бугарској и Аустрији, што су истовремено била прва бомбардовања територије Трећег Рајха у Другом светском рату. Види: З. Грујић, *Авијација Србије и Југославије, 1901–1994*, Новинско-истраживачка установа „Војска“, Београд, 1997; М. Филиповић, *Краљевски авиони*, Kronos international, Краљево, 1995.

конституисања до избијања рата, када је учињен читав низ погрешних потеза²⁴⁸ и када су онемогућене озбиљније припреме земље за рат. Ако се томе дода и чињеница да је земља практично од самог конституисања разједана дубоким унутрашњим трвењима конститутивних народа, Срба и Хрвата, односно њихових најјачих политичких странака, које су кулминирале у годинама које су претходиле рату, сасвим је разумљиво што овај оружани сукоб, у коме су војне снаге Сила Осовине нападе и поразиле Краљевину Југославију, није дуго трајао. Поред тога, групе југословенских Немаца, фолксдојчера, регрутоване посредством Културбунда у предратном периоду и дужи низ година обучавање за обављање диверзантско-терористичких акција, извођењем одређених акција знатно су отежале отпор југословенске војске у њеној позадини, што је допринело ширењу страха и панике међу грађанством.²⁴⁹ Априлски рат је окончан

²⁴⁸ Иако је било потпуно извесно да ће доћи до војне одмазде Немачке и њених савезница, влада генерала Симовића, поред озбиљних обавештајних сазнања да се припрема напад на Југославију, као да није била свесна новонастале ситуације у којој се нашла земља. Томе у прилог говоре чињенице да је влада имала намеру да 6. априла пошаље свог другог потпредседника Слободана Јовановића да у њено име у Риму преговара са италијанском владом која је требало да посредује у циљу побољшања односа са Немачком. Осим тога, војска не само да није извршила неопходне припреме за предстојећи рат, него чак није ни прогласила општу мобилизацију у земљи. Колико је ситуација била ван контроле, када је реч о припремама земље за предстојећи војни сукоб са Немачком, сведочи чињеница да је сам председник владе, генерал Душан Симовић, за 6. април заказао венчање кћерке. I. Božić, S. Čirković, M. Ekmečić, V. Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, 459.

²⁴⁹ Ове диверзантске групе обучавање су и координиране посредством тајне паравојне организације југословенских Немаца „Јупитер“, која је имала припремљен план за њихово дејство у случају избијања рата између Немачке и Краљевине Југославије. Ове групе, посебно активне у Војводини, имале су више различитих задатака: преузимање полицијске власти до коначног доласка јединица Вермахта, разоружавање и хапшење југословенских војника, обављање диверзантско-извиђачких акција, те вршење курирске и помоћне службе за потребе

капитулацијом југословенске војске, једанаест дана по његовом избијању, тачније 17. априла 1941. године. Тим чином означен је потпуни крах Краљевине Југославије, а њена некадашња територија је окупирана и подељена између Немачке, Италије, Мађарске и Бугарске, с тим што је уз њихову сагласност формирана и марионетска Независна држава Хрватска, 10. априла 1941. године.

Још приликом припреме „Уредбе 25“, Хитлер је сковао план потоње окупације Југославије у којем се позивао на учешће држава Тројног пакта заинтересованих за југословенске територије, али и на придобијање потенцијалних колаборациониста унутар саме Југославије, рачунајући на бројна постојећа жаришта националних антагонизама, као што су хрватско–српски, мађарско–југословенски, бугарско–српски, италијанско–југословенски, албанско–српски и бугарско–грчки.²⁵⁰ Осим тога, врховни штаб Вермахта унапред је ограничио број будућих окупационих јединица у Југославији на три, предвидевши да се једино тадашња Стара Србија (без Македоније) стави под директну немачку војну управу, при чему је пред окупационе трупе као примарни задатак постављено обезбеђивање подручја између Мораве и Дунава и рудника бакра у Бору.²⁵¹

Када су, на основу већ припремљеног плана, немачке и мађарске војне јединице умарширале у Краљевину Југославију, велика већина припадника мађарске и немачке националне мањине, поносна на остварени ратни успех својих матичних земаља, с одушевљењем је поздравила њихов долазак и дочекала их као своје ослободиоце. Овакво понашање већине мађарског и немачког живља у тек окупираној Југославији, уз велике жртве које је Априлски рат

немачке војске. Б. Павлица, *Судбина Немаца у Србији*, Теме, часопис за друштвене науке, XXIX, бр. 3, Ниш, 2005, 361.

²⁵⁰ Х. Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, 339.

²⁵¹ Исти.

донео Србима и Словенцима, при чему се велика већина Хрвата сврстала уз Силе осовине, утицало је на погоршање ионако напетих међунационалних односа на том простору,²⁵² идући на руку Фиреровом заговарању политике *divide et impera*, по којој је требало да се припадници националних мањина, посебно мађарске и немачке, активно укључе у окупациони режим у Југославији.

На окупираним подручјима Југославије, с изузетком Бачке коју је окупирао Мађарска, југословенски Немци фактички губе статус националне мањине, мада се њихов положај разликовао у зависности од тога под чијом су се управом нашли.²⁵³

Пре избијања рата, највећи број Немаца у Краљевини Југославији био је концентрисан у Дунавској бановини, која је и сама доживела судбину раскомадане и подељене земље. Бачка је враћена Мађарској, западни Банат је остао у саставу окупиране Србије уз одређени степен аутономије, а Срем је припао Независној држави Хрватској. Немци који су се нашли у Независној држави Хрватској, били су признати за правно лице са великим степеном националне аутономије, али су оспоравали власт ове државне творевине у Срему.²⁵⁴

У Банату, који је формално остао у саставу окупиране Србије, али са посебном административном немачком управом стационираном у Петровграду (Бечкерек), локал-

²⁵² Z. Janjetović, *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata*, Hereticus, Časopis za preispitivanje prošlosti, 4/3-4, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd, 2006, 107.

²⁵³ У Словенији су се југословенски Немци, анектирањем Доње Штајерске и Горењске у састав Трећег Рајха и пресељењем Немаца са подручја Кочевја на ове територије, уз немачко исељавање/протеривање великог броја Словенаца нашли „у склопу немачке државе“. Б. Павлица, *Судбина Немаца у Србији*, 368.

²⁵⁴ Z. Janjetović, *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata*, 108.

ним Немцима је укинут мањински статус и они су постали носиоци окупационе управе, тако да су се сви органи цивилне власти нашли у њиховим рукама. Међутим, они су се убрзо суочили са недостатком квалификованих кадрова за попуну административних места, тако да су врховне одлуке доносили немачке војне власти из Београда или, у неким случајевима, директно из Берлина.²⁵⁵ Слично је било и са неколико хиљада Немаца у Недићевој Србији.²⁵⁶

Млађи Немци у Бачкој, углавном следбеници нацистичких идеја, били су веома разочарани мађарском анексијом, док су се њихови суграђани старије генерације, добрим делом помађарени, помирили са новонасталом ситуацијом.²⁵⁷ Велики број југословенских Немаца, без обзира на то у којим деловима окупиране Југославије се налазио, активно се укључио у окупационе органе власти, негде владајући самостално, а негде делећи власт са својим савезницима.

Убрзо долази до првих случајева злоупотребе власти која се огледа у прогону и утамничавању Срба, Јевреја и Рома, пљачки њихове имовине и „намиравању“ рачуна са предатним личним непријатељима или српским националистима.

Када је Немачка напала Совјетски савез 22. јуна 1941. године, и након што је Коминтерна (Комунистичка интернационала) позвала све комунистичке партије Европе на устанак, Централни комитет Комунистичке партије Југославије, на седници одржаној 4. јула 1941. године, донео

²⁵⁵ P. Kačavenda, *Nemci u Jugoslaviji, 1918–1945*, Institut za savremenu istoriju, studije i monografije, Beograd, 1991, 29–34.

²⁵⁶ Ш. Вег, *Систем немачке окупационе власти у Банату 1941–1944*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 35, Нови Сад, 1963, 83.

²⁵⁷ Up. J. Mirnić, *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, knj. 6, Novi Sad, 1974.

је одлуку о покретању устанка у Југославији.²⁵⁸ Због даљег разбуктавања устанка и све одлучнијих акција устаника, немачка Ратна команда је у Србији увела један од најтежих окупационих система у Европи,²⁵⁹ и пребацила из Немачке своју 342. пешадијску дивизију, чијим је додатним ангажовањем, током јесени и зиме 1941. године успела да потисне устанике ка Босни, где је премештено тежиште борби.

Упоредо са тим, како је рат одмицао а немачке јединице трпеле све озбиљније губитке на фронтима, због потребе за попуном људства, уследила је Химлерова наредба да су и они Немци који су рођени ван матице и немају немачко држављанство у моралној обавези да служе у немачким оружаним снагама.²⁶⁰

²⁵⁸ I. Božić, S. Ćirković, M. Ekmečić, V. Dedijer, *Istoriја Jugoslavije*, 478.

²⁵⁹ Због даљег ширења устанка и оглушавања о апел којим су немачке власти путем штампе од српског народа тражиле сарадњу са окупационим властима, Врховна команда Вермахта (OKW), донела је 16. септембра 1941. године злогласну наредбу број 888/41, којом је наређено стрељање по 100 талаца за сваког убијеног немачког војника, а по 50 за сваког рањеника. J. Wüsch, *Jugoslawien und das Dritte Reich. Eine Dokumentierte Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehungen 1933 bis 1945*, Stuttgart, 1996, 193–200.

²⁶⁰ Због те наредбе, донете у пролеће 1942. године, извршен је политички притисак на владе Независне државе Хрватске, Мађарске и Румуније да са Немачком закључе споразум по коме фолксдојчери, у формалном смислу њихови држављани, могу бити регрутовани у немачке оружане снаге, тачније у паравојне страначке, нацистичке јединице познатије као „Waffen Schutzstaffel“ – скраћено SS, независне од немачке војке (Wehrmacht). Радна група за документацију, *Геноцид над немачком мањином у Југославији 1944–1948*, Приредили: Херберт Прокле, Георг Вилдман, Карл Вебер, Ханс Зонлајтер, приређивач српског издања: З. Жилетић, Прилози за подунавско-швапско наслеђе и завичајну историју Подунавско-швапског архива у Минхену, Donaueschingen Kulturstiftung, Deutschland и Друштво за српско-немачку сарадњу, Србија и Црна Гора, Београд, München, Београд, 2004, 35.

На територији окупиране Југославије убрзо се приступило формирању паравојних и полицијских јединица чији је задатак био сламање устаничког отпора и осигурање окупацијом успостављеног поретка. Један број југословенских Немаца, понетих нацистичком пропагандом и тадашњим тренутним успесима немачке војске, по угледу на своје сународнике у југоисточној Европи, добровољно је ступао у њих, али је убрзо уведена обавезна војна регрутација међу војно способним југословенским Немцима.

Када је током маја и јуна 1941. године дошло до масовног устанка Срба у Хрватској и Херцеговини, покрећутог због заштите од усташких зверстава,²⁶¹ немачке војне власти су одговориле формирањем паравојних формација састављених готово искључиво, с изузетком официрског кадра, од југословенских Немаца. Прва оваква војна формација, под називом „Einsatzstaffel der Deutsche Mannschaft“ (ES, E-Staffel, DM), формирана је 21. јуна 1941. године, а највећи број њених припадника, старости између 18 и 45 година, чинили су припадници немачке националне мањине са територије Хрватске и Босне и Херцеговине.²⁶²

Због све жешћих окршаја на тешко приступачном терену, а у настојању немачке команде да угуши разбуктали устанак у Југославији, формирана је 7. СС добровољачка дивизија „Принц Еуген“ (Prinz Eugen), најзлогласнија и најбројнија јединица састављена од домаћих Немаца. Ова брдска дивизија, специјализована за антигерилско ратовање, основана је у марту 1942. године у Белој Цркви, а њен састав чинили су подунавски Немци из Ердеља и Баната, којима су командовали официри из Немачке.²⁶³

²⁶¹ I. Božić, S. Ćirković, M. Ekmečić, V. Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, 447.

²⁶² www.axishistory.com, 06.01.2010.

²⁶³ Ова јединица, јачине од 20.000–25.000 људи, добила је назив по аустријском војсковођи Еугену Савојском који је поразио Турке код Беча, а затим ослободио Угарску и Београд од турске управе. Она се

Своју прву акцију извела је у оквиру операције „Копаоник“ борећи се против четника Драгутина Кесеровића, а потом је до краја рата учествовала у свим важнијим борбама против партизана у Југославији (са којима је имала најинтензивније окршаје приликом извођења операција „Weiss“, познате још и под називима „Битка за рањенике“ или „Битка на Неретви“, и током операције „Schwarz“, односно „Битке на Сутјесци“), све до предаје јединицама Народноослободилачке војске Југославије, 15. маја 1945. године.²⁶⁴ Ова оружана јединица од самог оснивања заузела је изузетно радикалан курс према локалном цивилном становништву, а многобројни ратни злочини које су њени припадници извршили над цивилима и заробљеницима, највећим делом у Босни, допринели су томе да 7. СС добровољачка дивизија „Принц Еуген“ стекне репутацију једне од најомраженијих немачких оружаних јединица на Балкану.²⁶⁵

Своју оданост Трећем Рајху југословенски Немци нису исказали само учешћем на фронту, већ и активностима у „Привредној ратној служби“ које су се огледале у прикуп-

састојала из два брдско-ловачка пука, једног артиљеријског пука, једног антитенковског одељења, једног коњичког одељења, једног санитетског одељења, мотоциклистичког батаљона, бициклистичког батаљона, инжињеријског батаљона, батаљона везе и помоћних јединица. Види: Т. Casagrande, *Die volksdeutsche SS – Division Prinz Eugen. Die Banater Schwaben und die nationalsozialistischen Kriegsverbrechen*, Campus Verlag, Frankfurt am Main, 2003.

²⁶⁴ Исти.

²⁶⁵ Највећи ратни злочини ове јединице почињени су јануара 1943. године у срезу Босанска Крупа, где је убијено 475 људи, крајем јануара и почетком фебруара исте године у срезу Босански Петровац живота је лишено 1.338 душа, средином фебруара у Дрварском срезу убијено је 163 лица, у марту у срезу Босанско Грахово убијено је 163 лица, а у Ливну – 240. У марту 1944. године припадници ове јединице, у сарадњи са још неким јединицама, убили су у околини Сиња 2.166 лица. Према изјави Ешрефа Бадњевића, опуномоћеног министра у МИП-у, на конференцији за штампу у Београду 23. фебруара 1948. године, Политика, Београд, 25.02.1948, 2.

љању материјалне потпоре неопходне за успешно вођење рата, односно прикупљању новчаних прилога, хране, одеће и обуће и њиховом слању на фронт. Поред тога, они су учествовали у прикупљању огромних количина пољопривредних и прехранбених производа, првенствено пшенице, кукуруза и брашна у Војводини и њиховом слању у Немачку за потребе тамошње ратне привреде.²⁶⁶

Велики број припадника немачке националне мањине на територији окупиране Југославије, током ратних дејстава у Другом светском рату, својим директним учешћем у извођењу борбених операција против партизанских јединица или радним и стручним ангажовањем у подупирању ратне привреде Немачке и њених савезника, организованих у Културбунд (Kulturbund), „Хајматбунд“ (Heimatlund), „Фолксбунд“ (Volksbund) и друге организације, сврстало се на страну фашистичких и окупаторских снага. Само мали, готово незнатан број југословенских Немаца – антифашиста суделовао је у редовима Народноослободилачке војске Југославије. У славонском селу Звечеву, 15. августа 1943. године, оформљена је чета „Ernest Thälmann“, њен састав, готово искључиво, чинили су припадници немачке националне мањине.²⁶⁷ Ова јединица, која је убрзо по формирању десеткована у борби са бројнијим непријатељем, створена је са задатком да међу Немцима у Славонији подстакне антифашистичку борбу, тако да је више имала политички карактер него што је представљала реалну војну снагу.

Евидентно је да се већи део југословенских Немаца, по окупацији државе чији су држављани у били, одлучио да јој окрене леђа и стави се у службу окупационих снага чија је предводница била њихова матица – Немачка. Тако се већи део фолксдојчера (Немаца ван матице – првенствено у зем-

²⁶⁶ Б. Павлица, *Судбина Немаца у Србији*, 369.

²⁶⁷ Види: S. Hrečkovski, *Njemačka četa „Ernest Thälmann“ u jedinicama NOV i POJ*, Zbornik CDISB, I, Slavonski Brod, 1984, 331–350.

љама широм Средње и Југоисточне Европе, односно Подунавља), придружио рајсхдојчерима (Немцима у матици) у остваривању нацистичког плана о успостављању „хиљадугодишњег Рајха“, прихвативши „историјски задатак“ који им је у својој „историјској мисији“ одредио њихов фирер – Адолф Хитлер. Овај план је предвиђао да фолксдојчери, ма где се налазили, успоставе мостобран неопходан за „Drang nach Osten“ својих сународника из матице и на тај начин помогну Немачкој да оствари свој стратешки интерес да овлада подручјем између Црног, Егејског и Јадранског мора. Нацистичка пропагандна машинерија, у деценији која је претходила избијању Другог светског рата, успела је да систематски и континуирано, посредством бројних удружења и организација око којих су били окупљени фолксдојчери широм југоистока Европе и Подунавља, веома успешно убеди већину да су они, без обзира на државу у којој су настањени, део заједничке целине коју чини целокупан немачки национални корпус, а да је једини легитимни заступник те јединствене заједнице – немачка држава. Трећи Рајх је, у настојању да поменута подручја веже за себе, непрестано истицао етничке везе са бројним припадницима немачке мањине у Подунављу и широм Југоисточне Европе, позивајући се на елементе националног права које је у 20. веку имало велику политичку, идеолошку и пропагандну вредност. Да би обезбедило дугорочну контролу над тим подручјем, нацистичко руководство развило је план по којем је предвиђено формирање посебне немачке државе у области Подунавља, под називом „Еугенија“ (Eugenia), а чији је главни град требало да буде „Фестунг“ (Festung) или „Еугенштат“ (Eugenstat), некадашњи Београд.²⁶⁸

²⁶⁸ Прве конкретне мере предузете за стварање „Еугеније“, у конкретном случају покушај исељавања појединих београдских квартова, спречило је разбуктавање устанка у Србији. I. Božić, S. Ćirković, M. Ekmečić, V. Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, 467–468.

Офанзива Црвене армије на Источном фронту и искрцавање савезника у Нормандији, током 1944. године, најавили су сигуран војни пораз Немачке и сила Осовине. Излазак Румуније из војног и политичког савеза са Немачком и осталим силама Осовине, 23. августа 1944. године, био је сигнал да се отпочне са размишљањем о евакуацији немачког живља са простора окупиране Југославије пред надирућим јединицама Црвене армије, које су имале потпуно отворен пут ка Банату. Због тога су банатски фолксдојчери приступили изради детаљаног плана евакуације, али он није у целини спроведен јер се предуго чекало на добијање одобрења из Берлина које је стигло тек 10. октобра 1944. године,²⁶⁹ тако да је евакуација делимично осујећена продором совјетских јединица.²⁷⁰ У Бачкој није био направљен никакав посебан план за евакуацију немачког и мађарског живља, али је скоро половина тамошњих фолксдојчера, сналазећи се како зна и уме, само са најосновнијим стварима напустила своје куће, и најчешће у својим запрежним колима, не чекајући никакву посебну наредбу, пошла пут Аустрије и Немачке.²⁷¹ У Славонији и Срему, односно Хрватској, било је довољно времена да се претходно разрађени план масовне евакуације припадника немачке националне мањине детаљно изврши, па је тако из Независне државе Хрватске евакуисано око 110.000 фолксдојчера, док је из Баната избегло свега 35.000, а из Бачке 70.000 Немаца.²⁷² Овим бројевима треба придодати још око 80.000 бораца који су у време евакуације били у различитим немачким војним, паравојним и полицијским јединицама на фронту и у његовој

²⁶⁹ J. Mirnić, *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, 327.

²⁷⁰ Z. Janjetović, *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*, Institute for Recent History of Serbia, Belgrade, 2000, 122–138.

²⁷¹ Z. Janjetović, *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*, 138–150.

²⁷² Б. Павлица, *Судбина Немаца у Србији*, 381.

позадини, од чега се један број повукао са главнином немачких и мађарских трупа, један број је погинуо, док су око 7.000 немачких војника, југословенских Немаца, заробиле јединице Црвене армије и НОВЈ.²⁷³

1.6. Време прогона, колективне кривице и одмазде: Немци у Југославији након окончања Другог светског рата, јесен 1944–пролеће 1948. године

Прихвативши учешће у остваривању политичких и војних планова Трећег Рајха током Другог светског рата, већина припадника немачке националне мањине у Југославији, али и у окупираним земљама Југоисточне Европе и Подунавља, одредила је своју и судбину највећег броја својих сународника на том простору.

Још пре коначног војног слома Немачке, Сједињене Америчке Државе, Совјетски Савез и Велика Британија, државе победнице у Другом светском рату, заузеле су политички став по коме се Немачка мора казнити због одговорности за изазивање и вођење рата, спровођења нацистичке политике засноване на расистичким темељима и подстрекивања и вршења злодела против мира и човечности, почињених од стране припадника њених војних, паравојних и полицијских јединица, како на окупираним територијама, тако и на тлу Немачке. Овакав став потврдиле су ратификацијом низа политичких споразума,²⁷⁴ након чега је, по

²⁷³ Исти, 381.

²⁷⁴ Политичке одлуке донете на Московској конференцији 1943. године, а потом на Јалти и у Потсдаму, правно су уобличиле поништавање Версајског система заштите мањинских права. Као последица међународноправне одговорности држава Сила осовине за изазивање и вођење рата, државама победницама је остављена могућност да на унутрашњем плану опозову раније донете законске акте, чиме би се постигла одређена сатисфакција. Д. Димитријевић, *Реституција „стечених права“ припадника немачке мањине у бившој Југославији*, Теме, часопис за друштвене науке, 3, Ниш, 2005, 397–398.

окончању рата, уследила војна окупација и територијална подела Немачке, уз настојање Савезника да се изврши њена демилитаризација и денацификација.

Упркос чињеници да је на Другом заседању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ), одржаном 29. новембра 1943. године у Јајцу, донета одлука о изградњи нове Југославије на федеративном принципу, уз истицање пуне равноправности свих њених народа и гаранцију за обезбеђивање свих права њеним националним мањинама,²⁷⁵ у тек ослобођеној земљи припадници немачке националне мањине сматрани су директним сарадницима окупатора из неколико разлога: њихове улоге пете колоне приликом напада нацистичке Немачке на Краљевину Југославију, учешћа великог броја југословенских Немаца у јединицама Вермахта, а током извођења војних операција против НОВЈ и почињених ратних злочина над заробљеним и рањеним борцима, као и цивилним становништвом.²⁷⁶

У Војводини, где је концентрисан највећи број преосталих југословенских Немаца и Мађара, али и припадника других националних мањина, у пракси је одбачена начелно прокламована национална равноправност, гарантована на другом заседању АВНОЈа, па је одмах по протеривању окупатора, 17. октобра 1944. године, уведена Војна управа, на челу са генералом Иваном Рукавином.²⁷⁷ Војна управа успостављена је да би се елиминисао утицај

²⁷⁵ S. Nešović, *Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945*, Partizanska knjiga Ljubljana, OOUR Izdavačko-publicistička delatnost Beograd – Mladost Zagreb, Beograd, 1981, 228.

²⁷⁶ Б. Павлица, *Судбина Немаца у Србији*, 381.

²⁷⁷ Већ на самом почетку Војне управе Мађари су издвојени као главни кривци у Бачкој, док су у Банату сматрани само за саучеснике и пасивне посматраче. Немци су означени као главни кривци не само у Банату, где су држали власт, већ и у Бачкој, у којој се формална власт налазила у рукама Мађара. Z. Janjetović, *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata*, 110.

националних мањина на том делу југословенске територије и да би се припремили услови за постепену предају власти Народноослободилачким одборима (НОО).²⁷⁸ Њено увођење је преосталим Немацима на читавој територији тек ослобођене земље донело црне дане,²⁷⁹ обележене њиховим интернирањем, национализацијом имовине, одузимањем грађанских права и протеривањем из Југославије.

Од првих дана успостављања војне управе, домаћи Немци били су изложени убиствима, батинању, пљачки и силовањима, а судећи по изјавама бројних сведока, од стране партизана или припадника Црвене армије.²⁸⁰ Разлоге овакве сурове одмазде победника у рату треба тумачити жељом за осветом и заједничким настојањем да се застраши преостало немачко и мађарско становништво. Међу убијенима, ухапшенима и злостављанима, осим лица која су била на некој административној функцији током рата, најчешће у огранцима немачких или мађарских националних организација, нашли су се и сасвим недужни људи, чије је страдање могло бити узроковано некаквом претходном

²⁷⁸ Исти, 110.

²⁷⁹ Према неким прорачунима, око 200.000 фолксдојчера дочекало је крај рата у Југославији, мада су се процене неких извора, изнете у СР Немачкој 1961. године, кретале и око 250.000 лица. Б. Павлица, *Судбина Немаца у Србији*, 381.

²⁸⁰ Према сведочењима очевидаца, припадници совјетске војске су учествовали у силовањима женског дела популације, ситним крађама и опијању, док су партизани вршили масовна хапшења, испитивања, мучења, убиства и пленидбу имовине југословенских Немаца. Z. Janjetović, *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata*, 110. О злочинима над преосталим југословенским Немцима у Војводини, али и Хрватској, Босни и Словенији, у том периоду детаљније видети у: Радна група за документацију, *Геноцид над немачком мањином у Југославији 1944–1948*, 61–181.

размирицом са комшијама, односно личном осветом или простом чињеницом да се за њих знало да су Немци.²⁸¹

Колики је тачан број југословенских Немаца погинуо у првим данима увођења Војне управе тешко је прецизно утврдити, али неки прорачуни указују да је у том кратком временском року 10.000 лица лишено живота.²⁸²

Нове власти у Југославији једнострано и искључиво су прогласиле све преостале југословенске Немце колективним кривцима за изазивање и извођење рата, њихово учешће у војним, паравојним и полицијским јединицама, и за све почињене злочине. Због тога је дошло до неселективне освете, у чијем је првом таласу у првим данима по ослобођењу живот изгубио велики број југословенских Немаца.²⁸³ Слобода кретања за Немце и Мађаре била је строго ограничена, а убрзо је уведена обавеза принудног рада, која се осим на њих односила и на Румуне, било у случајевима да су на рад долазили од својих кућа или, као што је то био случај са великим бројем Немаца и једним бројем Мађара, из логора који су почели да се оснивају специјално за њих.²⁸⁴

Након првог таласа насиља над преосталим југословенским Немцима, којим су обележени први дани слободе у Војводини након повлачења јединица Вермахта и њихових савезника, обележеног бестијалним примерима тортуре и терора сваке врсте, уследиле су нове реваншистичке и неселективне мере одмазде, предвиђене „револу-

²⁸¹ Исти, 110.

²⁸² *Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschiessungen, Vernichtungslager, Kinderschicksal*, München, 1995, 940–942.

²⁸³ Z. Janjetović, *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata*, 111.

²⁸⁴ За словенски живаљ обављање оваквог рада било је само „обавезно“, па су га они прикладно називали *кулуком*. Исти, 110.

ционарним законима“ нових југословенских власти.²⁸⁵ Интернација југословенских Немаца у централне радне логоре за цивиле почела је у октобру 1944. године, као једна у низу казних мера према припадницима немачке и мађарске²⁸⁶ националне мањине у Југославији. Овом репресивном мером, којом су погођени Немци у Хрватској²⁸⁷ и

²⁸⁵ Под ударом власти, поред југословенских Немаца и Мађара, нашао се и велики број југословенских грађана, различите националне и верске припадности, међу којима је било и осведочених антифашиста. У њима су нове југословенске власти виделе политичке неистомишљенике и/или потенцијалне носиоце отпора политичком поретку – тада у осетљивој фази успостављања – који су морали бити кажњени, а њихово евентуално супротстављање идејама социјалистичке револуције спречено. Д. Димитријевић, *Реституција „стечених права“ припадника немачке мањине у бившој Југославији*, Теме, часопис за друштвене науке, 3, Ниш, 2005, 397–401.

²⁸⁶ Репресивна политика према припадницима мађарске мањине у Југославији почела је да се мења већ у децембру 1944. године. Најпре је број затворених и интернираних Мађара смањиван, а затим је наређено њихово пуштање из радних логора уз „добровољно“ прикључивање партизанским јединицама, да би већ у другој половини 1945. године дошло до њихове постепене интеграције у нов државни апарат и масовне парадржавне организације. Узроке промене политичког курса нових југословенских власти према мађарској мањини треба тражити у политичкој директиви из СССР-а, којом је било предвиђено да се Мађарска, као будућа социјалистичка земља и чланица Варшавског пакта, заштити од масовног избегличког таласа из Југославије, али и да се скрене пажња са њеног учешћа у Другом светском рату на страни сила Осовине. Поред тога, на овакав обрт утицај је имало залагање водећих људи Комунистичке партије Мађарске за судбину своје мањине у Југославији. Z. Janjetović, *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata*, 112–113.

²⁸⁷ Власти у Хрватској су првобитно покушале да депортују припаднике немачке националне мањине са своје територије у изгнаничким транспортима ван граница Југославије, у Мађарску и Аустрију, али су и оне нешто доцније напустиле тај план, одлучивши да приступе њиховој интернацији у логоре. У оба случаја, одлуке о њиховој депортацији и/или интернацији, као и конфискацији њихове непокретне и покретне имовине, као и њиховом лишавању свих

Словенији²⁸⁸ (Кочевју и Доњој Штајерској) у мају 1945. године, непосредно по завршетку ратних операција на тим просторима, вршено је њихово масовно измештање у сабирне логоре.

За потребе интернирања немачког живља југословенске власти су формирале три типа логора: централне или сабирне логоре за цивиле, радне логоре и специјалне логоре.²⁸⁹ Током јула и августа 1945. године, у радним и централним логорима било је око 120.000 цивилних интернираца, од којих је преко 100.000 било из Бачке и Баната, од чега су највећи број чинили ограничено радно способни.²⁹⁰ Основано је десет централних логора у Банату, девет у Бачкој, један у Срему и око 200 радних логора под надлежношћу централних логора, при чему је скоро свака општина са између 200 и 300 становника немачке народности

грађанских права издавали су одсеци за унутрашње послове обласних комитета или општински Народноослободилачки одбори. Опширније видети: V. Geiger, *Radni logor Valpovo 1945–1946. Dokumenti*, Njemačka narodonosna zajednica (Volksdeutsche Gemeinschaft in Kroatien), Osijek, 1999.

²⁸⁸ Опширније видети: S. Karner, *The German speaking ethnic group in Slovenia. Aspects of its development 1939–1997*, Klagenfurt/Ljubljana/Vienna, 1998, 132–154.

²⁸⁹ Специјални логори, намењени смештају радно неспособног становништва, формирани су већ у завршњој фази рата. На територији Југославије основано је осам логора за ликвидацију југословенских Немаца. Образовани су у селима у којима је живело претежно немачко становништво. У Бачкој су то били Бачки Јарак, Крушевље и Гаково, у Банату – Книћанин и Молин, у Срему – фабрика свиле у Сремској Митровици, док су у Хрватској делови села Крндија и Валпово посебном оградом одвојени од остатка села и претворени у специјални логор. Први логор овог типа формиран је у Бачком Јарку 2. децембра 1944. године. Последњи логор овога типа, Книћанин, затворен је у марту 1948. године. Радна група за документацију, *Геноцид над немачком мањином у Југославији 1944–1948*, 127.

²⁹⁰ Исто, 119.

имала свој радни логор који су чиниле потпуно испражњене, опљачкане куће некадашњих немачких житеља.²⁹¹

Интернирани југословенски Немци пристизали су најпре у централне или сабирне логоре, у којима су остајали или из којих су касније дистрибуисани у друге радне логоре. Централни логори су углавном били успостављани по бившим фабрикама или њиховим постојећим баракама, већином на истим локацијама, посебно у Банату, на којима је у току јесени 1944. године, вршено мучење и ликвидација војвођанских Немаца. Централни логори у Банату, били су: „Млекара“ у Кикинди, „Стари Млин“ у Бечкереку, „Стојковић-Телеп“ у Вршцу, „Stockhaus“ у Белој Цркви, село Шушара у Делиблатској пешчари, село Банатски Карловац, „Рибља пијаца“ у Панчеву, Банатски Брестовац, „Свилара“ у Ковину и село Мраморак.²⁹² Централни логори у Бачкој били су формиран у Новом Саду, Бачкој Паланци, Сомбору (претходило им је оснивање логора у оближњим селима настањеним углавном немачким становништвом – Крушевље и Гаково), Апатину, Оцацима, Филипову (Бачком Грачацу), „Свилари“ – фабрици за израду свиле у Врбасу, Секићу, „Штиркари“ – фабрици за израду штирка код Суботице.²⁹³ Централни логор у Срему био је образован у делу Земуна, познатом као *Калварија*, у коме су утамничени земунски Немци и нешто њихових сународника из источног дела Срема.²⁹⁴

У овим логорима услови за смештај и живот Немаца били су ван сваке сумње нехумани. Интернирана лица у њих су пристизала са нешто мало на брзину прикупљене одеће, обуће и личних ствари, које су им приликом приспећа у

²⁹¹ Исто.

²⁹² Исто, 120–121.

²⁹³ Исто, 122–124.

²⁹⁴ Исто, 125–126.

логор, а по налогу управе, одузимаи логорски стражари. То се посебно односило на новац и друге драгоцености.²⁹⁵ По неписаном правилу, одузимани су им квалитетни и топли одевни предмети и обућа, а као замену за њих добијали су исхабане, готово неупотребљиве комаде одеће и обуће. Интернирани Немци смештани су у напуштене и испражњене куће, бараке и штале, у којима су без обзира на старост, пол и опште здравствено стање, спавали на голом поду, често без сламе и ћебади. У просторијама је био смештен велики број лица, а у зависности од величине просторије, њихов број је прелазио и преко двадесет.²⁹⁶ Исхрана је била веома слаба, нередовна и недовољна, готово никаква. Због тога је било учесталих случајева искрадања из логора и пробијања, преко поља и ливада којима је био окружен логорски простор, до околних села, у циљу набављања хране од тамошњих житеља, али и због бекстава.²⁹⁷ Пошто су изласци из логора, без претходно добијене дозволе, били строго забрањени, логорска управа кажњавала је овакве покушаје на различите начине: затварањем, батинањем, ускраћивањем хране. Логорска стража, коју су у прво време чинили партизани, а касније припадници милиције и војске, имала је наређење да на лицу места отвори ватру из личног наоружања на затворенике који су покушавали да изађу из логора без сагласности управе. Овакви инциденти нису били реткост и резултирали су бројним смртним исходима.²⁹⁸ Лоше поступање логорске управе и стражара према интернирцима било је сасвим

²⁹⁵ Z. Janjetović, *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata*, 111.

²⁹⁶ Радна група за документацију, *Геноцид над немачком мањином у Југославији 1944–1948*, 128.

²⁹⁷ Исто, 129.

²⁹⁸ Исто, 143.

уобичајена пракса, мада је било и часних изузетака.²⁹⁹ Било је и примера да су њихови некадашњи суседи, пријатељи и родбина запањени оваквим догађајима, као и житељи околних села, кришом дотурали храну и друге потрешштине. У прво време ови храбри појединци ризиковали су да и сами осете репресију логорске страже на својој кожи, али је временом, како су ублажавана ограничења у логорима и како је попуштала окрутност стражара, било све више оних који су пружали помоћ. Захваљујући овој помоћи, један број војвођанских Немаца успео је да побегне из логора и да се илегално пребаци преко мађарске границе до Немачке и Аустрије.³⁰⁰

Због недостатка елементарних хигијенских услова логораши су били суочени са правом најездом вашију, бува и пацова. Изузетно мали број лекара и медицинских сестара, који су и сами били затвореници, суочени са недостатком лекова и санитетског материјала био је немоћан да спречи појаву дистрофије, али и разних заразних болести (тифуса, маларије, дизентерије) које су достигле озбиљне размере.

²⁹⁹ Бројна сведочанства о примерима разноврсних облика малтретирања, мучења и убијања интернираних војвођанских Немаца, између осталог, видети у: *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien* I-VI, Sindelfingen 1995–1998. Последњих година објављен је извештај број текстова на српском језику, у којима се, између осталог, налазе и описи голготе војвођанских Немаца током прве четири послератне године. Видети: N. Četković, D. Sindelić-Ibrajter, *Dunavske Švabice*, Medijska knjižara Krug, Beograd, 2000; Grupa autora, *Jedan svet na Dunavu. Razgovori i komentari*, ur. Nenad Stefanović, Donauschwäbische Kulturstiftung München, Humanitäre Hilfe Donauschwaben, Robert Lahr, Eggenfelden i Друштво за српско-немачку сарадњу, Beograd, 2003; S. Bart, N. Radović, *Dečak iz komšiluka, Životna priča Stefana Barta*, Nemačko udruženje za dobrosusedske odnose Karlowitz, Sremski Karlovci, Erlangen, 2005–2006, 83–101; S. A. Seder, *Plitki grobovi*, Nemačko udruženje za dobrosusedske odnose Karlowitz, Sremski Karlovci, 2006.

³⁰⁰ Радна група за документацију, *Геноцид над немачком мањином у Југославији 1944–1948*, 143.

Ове болести, уз глад, хладноћу и остале недаће, однеле су многе животе, посебно међу децом и старима.³⁰¹

Затвореници су коришћени за обављање тешких и исцрпљујућих физичких послова: рашчишћавање рушевина, сечу шума, утовар и истовар вагона, различите грађевинске радове и обраду пољопривредних површина,³⁰² али због лоше и недовољне исхране, оскудне одеће и обуће, веома лоше опремљености, те изнурености и болести којима су били изложени, њихов радни учинак није био приближан очекивањима власти. Лица која су поседовала неопходна стручна и техничка знања за обављање специфичних послова, посебно оних која се односе на руковање или одржавање машина, била су распоређена у фабричким постројењима и имала су повољнији положај од осталих затвореника.

Од пролећа 1946. словенско и мађарско становништво могло је да плати изнајмљивање радника из тих логора, који су им били неопходни за обављање најразличитијих врста послова, од тешких физичких послова – до чувања деце. Заинтересовани за „куповину“ радника на дан или дужи временски период, уколико је био задовољан његовим залагањем и радним учинком, плаћао је новчану накнаду управи логора, док затвореници нису добијали никакву новчану накнаду за свој рад. Међутим, и поред тога, такво радно ангажовање интернираних Немаца по имањима, радњама и кућама словенског и мађарског становништва, многим је спасило живот, јер су од својих послодаваца добијали знатно бољу храну, одећу и обућу.³⁰³

³⁰¹ Исто, 129.

³⁰² Z. Janjetović, *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata*, 111.

³⁰³ Радна група за документацију, *Геноцид над немачком мањином у Југославији 1944–1948*, 120.

У пролеће 1946. године, по налогу власти, логорске управе донекле су омекшале свој однос према интернирцима. Милиција је преузела дужност обављања логорске страже од демобилисаних партизанских јединица, а физичка злостављања службено су забрањена. Отпочело је масовно запрашивање затвореника ДДТ прашком, дељена им је храна из америчких донација, а рођацима и пријатељима допуштено је да им доносе пакете. Деца без родитељског старања пребачена су у државне васпитне центре, у којима се вршило њихово васпитавање у складу са потребама „социјалистичке заједнице братских народа и народности“.³⁰⁴

Упоредо са оснивањем првих логора за југословенске Немце, власти су анонсирале низ законских регулатива које су се односиле на конфискацију покретне и непокретне имовине и одузимање свих грађанских права припадника немачке националне мањине, чиме је правно уоквирено њихово колективно кажњавање и чиме су употпуњене законске мере. Од њиховог спровођења било је изузето свега неколико хиљада југословенских Немаца којима није одузета имовина и који су задржали југословенско држављанство.³⁰⁵ Реч је о малом броју лица која су током Другог светског рата добровољно приступили партизанским јединицама, која су била држављани неутралних држава и нису се држали непријатељски током окупације,³⁰⁶ као и о фолксдојчерима који су се налазили у браку са супружницима других националности или су потицали из национално мешовитих

³⁰⁴ Исто, 144.

³⁰⁵ Д. Димитријевић, *Реституција „стечених права“ припадника немачке мањине у бившој Југославији*, Теме, часопис за друштвене науке, 3, Ниш, 2005, 397–401.

³⁰⁶ С. Нешовић (ур.), *Законодавни рад Председништва Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије и Председништва Привремене народне скупштине ДФЈ (19. новембра 1944–27. октобра 1945)*, по стенографским белешкама и другим изворима, Президијум Народне скупштине ФНРЈ, Београд, 1951, 17.

бракова и успели да докажу да се не изјашњавају као припадници немачке мањине.³⁰⁷

Правни темељ на коме се заснивала репресивна мера одузимања покретне и непокретне имовине од припадника немачке националне мањине у Југославији чинила је одлука Председништва АВНОЈ-а, донета 21. новембра 1944. године.³⁰⁸

Питање имовине немачке мањине у Југославији решено је без успостављања разлике између њихове колективне и приватне имовине, а поступак којим је спровођена њена конфискација био је једноставан и није предвиђао могућност компромиса. Тим поступком било је предвиђено само утврђивање чињенице да ли је одређена имовина, на дан ступања на снагу Одлуке Председништва АВНОЈ-а, припадала припадницима немачке националне мањине и/или немачког држављанства или није. Утврђивање да ли неки земљишни посед долази под удар конфискације обављао је општински или окружни Народноослободилачки одбор у сарадњи са надлежним месним Народноослободилачким одбором. Ови одбори поступали су по својим сазнањима или по пријави или налогу Државне управе народних добара.³⁰⁹ Уколико је надлежна комисија утврдила да се ради о имовини припадника немачке националне мањине, она је

³⁰⁷ А. Крел, *Промене стратегије етничког идентитета Немаца у Суботици у другој половини 20. века*, Гласник Етнографског института САНУ, LIV, Београд, 2006, 323.

³⁰⁸ Председништво АВНОЈ-а, 21. новембра 1944. године донело је Одлуку о прелазу у државно власништво непријатељске имовине, о државној управи над имовином неприсутних особа и о секвестру над имовином коју су окупаторске власти присилно отуђиле. Види: С. Нешовић (ур.), *Законодавни рад Председништва Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије и Председништва Привремене народне скупштине ДФЈ (19. новембра 1944–27. октобра 1945)*, 17–20.

³⁰⁹ Н. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945–1948*, Матица српска, Нови Сад, 1984, 78–79.

одузимања, изузев у горе наведеним случајевима. Једностран однос према имовини припадника немачке националне мањине потврђен је доношењем *Закона о конфискацији имовине и о извршењу конфискације*, од 9. јуна 1945. године, којим се прописује да специјалне комисије при Народним одборима изврше арбитарно спровођење деложације припадника немачке националне мањине и/или грађана Трећег Рајха, при чему незадовољним странкама припада право жалбе у року од осам дана. Овај законски акт предвидео је и датум до кога је требало окончати сав посао око конфискације њихове имовине, тако да је 15. септембар 1945. године означен као крајњи рок.³¹⁰ Правно уређење конфискације и национализације имовине југословенских грађана употпуњено је доношењем *Закона о располагању становима и пословним просторијама*,³¹¹ од 18. августа 1945. године, и *Закона о национализацији приватних предузећа*³¹² од 5. децембра 1946. године.

Уз конфискацију имовине извршена је и експропријација земљишта од стране државе, а њоме је погођен велики број приватних власника, међу којима се нашао знатан број југословенских Немаца. Земљиште је од старих власника одузимао углавном без адекватне надокнаде, сем појединих

³¹⁰ S. Nešović, *Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945*, Partizanska knjiga Ljubljana, OOUR Izdavačko-publicistička delatnost Beograd – Mladost Zagreb, Beograd, 1981, 617–624.

³¹¹ Овим законом је предвиђено да нико не може имати више од једног стана, а да се вишак стамбеног простора мора пријавити властима, након чега је без адекватне накнаде одузимао и од стране власти додељиван на коришћење лицима која су на то полагала законско право. Д. Димитријевић, *Реституција „стечених права“ припадника немачке мањине у бившој Југославији*, 402.

³¹² Овим законским актом извршена је национализација предузећа и фабрика, која су из сфере приватне својине прешла у државно власништво, преузимајући сва њихова претходна дуговања до висине њихове активе. На тај начин подржављена је приватна имовина правних лица из 42 гране привреде. Исти, 402.

изузетака, јер нису донети прописи о њеној реализацији, а нови власници су је добијали без обавезе да намире ранија договања.³¹³

До окончања процеса конфискације имовине, 1958. године,³¹⁴ у Југославији је од припадника немачке националне мањине конфисковано 97.720 поседа, укупне површине 637.939 хектара. Од тога је у Словенији одузето 5.703 поседа површине 114.780 хектара, у Хрватској 20.475 поседа површине 120.977 хектара, у Босни и Херцеговини 3.523 поседа површине 12.733 хектара, у Војводини 68.035 поседа површине 389.256 хектара и у Србији један посед површине 193 хектара. Од укупног земљишног фонда аграрне реформе и колонизације конфисковани поседи југословенских Немаца заступљени су са 59%, а њихова површина са 37%.³¹⁵

³¹³ Експропријацијом су обухваћени сви они власници који су имали пољопривредно или шумско земљиште изнад површине од 45 хектара, односно од 25 до 35 хектара обрадивог земљишта, које је коришћено путем закупа или зајма. Исто се односило и на земљораднике који су поседовали од 3 до 5 хектара земљишта. Одузимање је вршено и правним лицима, као и верским заједницама. С начелом да „земља припада онима који је обрађују“ у државну својину су прешли поседи верских установа и задужбина од преко 10 хектара, сем када се радило о историјски значајним, којима је остављено да користе 30 хектара обрадивог и шумског земљишта. Види: Д. Димитријевић, *Реституција „стечених права“ припадника немачке мањине у бившој Југославији*, 401.

³¹⁴ Исти, 400.

³¹⁵ Само у Хрватској је пред крај 1945. године одржано преко двадесет хиљада расправа о објектима аграрне реформе. За поседе немачке и/или аустријске мањине, као и за поседе народних непријатеља нису одржаване расправе. За њих је одлука о утврђивању објеката аграрне реформе доношена на основу пресуде котарских народних судова. Упореди: Н. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945–1948*, 218–219; О конфискацији и колонизацији у Хрватској опширније видети: М. Матица, *Аграрна реформа и колонизација у Хрватској од 1945 до 1948*, Библиотека повјесна истраживања, Школска књига: Загреб, Стварност, Загреб, 1990.

Паралелно са конфискацијом имовине, у циљу спровођења доктрине о својини као социјалној функцији, Југославија је на основу Одлуке АВНОЈ-а од 21. новембра 1944. године и *Закона о аграрној реформи и колонизацији* од 23. августа 1945. године, спровела аграрну реформу.³¹⁶ Приликом спровођења аграрне реформе, дистрибуција земљишта вршена је на основу одлука аграрних комисија и Народних одбора, којима је претходно експроприсана земља и конфисковане куће, а имања додељивана одређеним категоријама становништва и/или која су живела на територијама посебно погођеним ратним дејствима. Право на добијање земљишта, односно имања на којима се са члановима својих породица могу населити, остварили су бивши партизански борци и/или припадници Југословенске армије – беземљаши, ратна сирочад, војни и цивилни инвалиди, жртве фашистичког терора, интернирци и ратни заробљеници. Међу овим лицима, која су отишла из свога завичаја, у највећем броју случајева из Хрватске и Босне и Херцеговине, и населила се у деловима земље предвиђеним планом за спровођење колонизације, било је припадника свих конститутивних народа и националних мањина Југославије.

Највећи број досељених лица колонизован је у Војводини, углавном у селима у којима су, пре интернирања или одласка у избеглиштво, живели војвођански Немци, где

³¹⁶ Закон о аграрној реформи и колонизацији чланом 10. је прописао да се од конфискованог земљишта југословенских Немаца у Банату, Бачкој, Срему и Барањи издвоји 500.000 катастарских јутара за колонизацију, односно насељавање бораца Југословенске армије, ратних инвалида, земљорадника беземљаша, ратне сирочади, породица жртава фашистичког терора, занатлија и радника, посебној групи колониста са Косова и Метохије, којима је из опортунистичких разлога забрањен повратак посебном одлуком од 6. марта 1945. године. Д. Димитријевић, *Реституција „стечених права“ припадника немачке мањине у бившој Југославији*, 401.

су им на располагање додељене њихове конфисковане куће и имања.³¹⁷

Када су у питању одузимање и/или редукција грађанских права припадника немачке националне мањине у Југославији, осим одузимања држављанства, дошло је и до ускраћивање њихових права по *Закону о удруживањима, зборовима и другим јавним скуповима*,³¹⁸ као и рестрикције њихових политичких права учињене *Законом о бирачким списковима* из 1945. године.³¹⁹ У првом случају, законски је суспендована могућност оснивања њихових удружења и могућност њиховог јавног наступа, а у другом је онемогућен било какав облик њиховог самосталног учешћа на југословенској политичкој сцени.

Још једна од репресивних мера примењиваних према југословенским Немцима, проистекла из њихове кривичне одговорности, било је њихово исељавање из Југославије. Упркос чињеници да Потсдамски протокол није помињао Југославију као једну од земаља којима је било допуштено да протерају, односно иселе своју немачку мањину, југословенска влада је, позивајући се на потсдамске одлуке, мимо одобрења савезника вршила њихову депортацију.³²⁰

У међувремену, на захтев Москве, југословенске власти су из концентрационих логора ослободиле око 20.000 југословенских Немаца, а затим их депортовале на принудни рад у Украјину, крајем 1944. и почетком 1945. године.³²¹

³¹⁷ Видети опширније у: Н. Гаћеша, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945–1948*.

³¹⁸ Д. Димитријевић, *Реституција „стечених права“ припадника немачке мањине у бившој Југославији*, 399.

³¹⁹ Исто, 399.

³²⁰ Z. Janjetović, *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata*, 113.

³²¹ Исто.

У очекивању добијања „зеленог светла“ за депортацију домаћих Немаца, југословенске власти почеле су да самоиницијативно протерују своје фолксдојчере још у октобру 1945. године, вероватно охрабрене поступком пољске и чехословачке владе које су отпочеле са протеривањем својих Немаца.³²² Протеривање југословенских Немаца започело је најпре из Словеније и Хрватске, делова територије који су били ближи аустријској граници. Додатни разлог таквој одлуци била је чињеница да је број фолксдојчера у њима био мањи него у Војводини, а уз то је и близина границе обећавала да ће њихово пребацивање, најпре до границе, а потом и преко ње – проћи неопажено. Међутим, ова акција је осујећена због оштрог протеста британских снага које су контролисале тај сектор и о томе известиле Савезничко веће које је енергично протестовало код југословенске владе иако је Југославија порицала протеривање припадника немачке националне мањине са своје територије.³²³

Оваква „дивља“ протеривања обустављена су од 1946. године, да би се повећале могућности да савезници изађу у сусрет југословенским захтевима, а Југославија је већ 16. јануара 1946. године, посредством свог министра спољних послова, представницима четири савезничке силе предала ноту у којој је поново тражила одобрење за иселење фолксдојчера.³²⁴ У образложењу тог захтева наведени су њихови злочини током Другог светског рата, као и малобројност Немаца у Југославији. Овај захтев је такође одбијен, а као круцијални разлог за такаву одлуку савезника, наведено је да Југославија није споменута у Потсдамском протоколу.³²⁵ Југославија је свој захтев поновила у јуну 1946. године

³²² Исто.

³²³ Исто, 114.

³²⁴ Исто.

³²⁵ Исто.

уз исту аргументацију, али је он поново одбијен, јер су се савезници већ суочили са проблемом огромног броја расељених и избеглих лица у Немачкој и Аустрији, па су га одбили страхујући да би им нове колоне избеглих лица изазвале још веће проблеме.³²⁶

Питање интернираних југословенских Немаца постало је још један у низу камена спотицања који су оптеретили тадашње југословенско-америчке политичке односе. Октобра те године САД су оптужиле Југославију да у концентрацио-ним логорима, међу припадницима немачке националне мањине, држи између 500 и 2.500 лица са америчким држављанством које користи за принудни рад. Уследило је дипломатско надмудривање око статуса југословенских Немаца који су били амерички држављани, у коме југословенске власти нису порицале постојање концентрационих логора, али су порицале коришћење интернираца за обављање принудног рада. Истовремено, власти су тврдиле да су заточени Немци ратни злочинци и изразиле спремност да ослободе све оне којима би америчка амбасада гарантовала америчко држављанство.³²⁷ Југословенске власти су током 1947. године учиниле последњи покушај да од савезника добију дозволу за протеривање југословенских

³²⁶ Поред тога, на одбијање југословенског захтева у великој мери утицали су, у том тренутку, лоши политички односи између Југославије и САД, који су били оптерећени проблемима око Истре и Корушке. Исто.

³²⁷ Читава афера окончана је тако што је свега 86 Немаца са америчким држављанством пуштено из логора и напустило земљу. Током овог дипломатског сукоба обе стране су испољиле своје лицемерје, јер САД заправо нису показале истинску бригу за заточене југословенске Немце у логорима, а југословенске власти су на индиректан начин признале да их држе у заточеништву. Могућност за пуштање већег броја заточеника је пропуштена јер америчка администрација није суштински била заинтересована за ослобађање већег броја интернираних југословенских Немаца, пошто би у том случају била у обавези да их пребаци у САД. Исти, 114–115.

Немаца, али када је и он пропао наредиле су логорским управама да изврше пребацивање што већег броја лица у логоре који су се налазили ближе државној граници са Мађарском. У њима је дисциплина систематски попуштала, а бекства логораша су толерисана.³²⁸ Неуспела бекства нису више строго кажњавана, као што је то био случај ранијих година. Новину су представљала „бела бекства“, односно бежање уз помоћ чланова логорске управе.³²⁹ Није познат тачан број људи који је на овај начин напустио земљу, али је сигурно да су власти користиле овај метод као средство индиректног протеривања и ослобађања од непожељеног дела југословенских Немаца.³³⁰

Ова политика трајала је до јесени 1947. године, када су услови за извођење бекства поново отежани, а власти почеле да прикупљају „добровољце“ за рад у рудницима, на пољопривредним добрима, у фабрикама и другим привредним објектима. Лица која су прихватила да добровољно раде, била су пуштана на слободу са члановима својих породица. Они су добијали посао и плату, као и остали радници, али нису могли да бирају место запослења, нити су смели да га напуштају.³³¹ Сви преостали интернирани припадници немачке националне мањине у Југославији, до марта 1948. године пуштени су на слободу, а

³²⁸ Исти, 115.

³²⁹ Улогорени су потплаћивали или подмићивали некога из логорске управе, понекада чак и команданте логора, да обезбеде водича који би их довео до мађарске или румунске границе, након чега су морали сами да се сналазе у настојању да дођу до прихватних центара за избеглице у Аустрији у којима им није била гарантована добродошлица власти и становништва. Z. Janjetović, *Between Hitler and Tito*, 298–308.

³³⁰ Исто.

³³¹ Z. Janjetović, *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata*, 115.

сви логори су распуштени.³³² Њихова слобода била је условног карактера, јер су и они били у обавези да потпишу сличне уговоре о раду. Тек након истека овог рока, а углавном се радило о трогодишњем периоду, добијали су дозволу да започну нов живот, у местима по свом слободном избору. Међутим, многи су и у том периоду живели у веома лошим условима, јер су са члановима својих породица боравили у привременом смештају.³³³

1.7. Време нестанка: Немци у Војводини од расформирања логора до шездесетих година 20. века

У том временском периоду југословенске власти су увиделе да би југословенски Немци могли да играју значајнију улогу у привредном опоравку и даљем развоју ратом опустошене земље. Стога су изразиле спремност да промене политику и отпочну са реинтеграцијом Немаца у друштвену заједницу, те и да им обезбеде исти третман као и свим осталим националним мањинама у Југославији. Уз сагласност власти, почела су да се оснивају немачка културно-уметничка и спортска друштва, отворено је неколико одељења у којима су ђаци могли да похађају наставу на немачком језику, а појавило се и неколико листова на немачком језику. Упоредо са тим, југословенским Немцима постепено су враћена грађанска права.³³⁴

У Београду је током априла 1948. покренут лист „Der Schaffende“ (Трудбеник), а на челу редакције налазила се Лиза Бекман (Lisa Bechmann). Лист је фактички представљао

³³² Z. Janjetović, *Nemci u Jugoslaviji*, Studije i monografije, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2009, 358.

³³³ Исто.

³³⁴ G. Nikolić, *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, u: Nenad Stefanović, *Jedan svet na Dunavu. Razgovori i komentari*, 172–186.

гласило немачке националне мањине у Југославији.³³⁵ У њему су се налазили текстови који су извештавали о учешћу припадника немачке националне мањине у политичком, економском, културном, просветном и спортском животу земље у том периоду. Неки од текстова, објављени у том часопису, извештавају о почетку рада „клубова немачких трудбеника“, у којима су уз југословенске Немце окупљени и немачки ратни заробљеници, као и немачки радници који су у Југославију дошли због монтаже и одржавања машина и фабричких постројења. Након свега годину дана, број ових клубова, о којима „Der Schaffende“ извештава, нарастао је на неколико десетина, а у њиховом саставу успешно су радиле библиотеке, читаонице, просветне, образовне, литерарне, позоришне, фолклорне и друге секције, које су учествовале на бројним фестивалима и приредбама, као и на самосталним турнејама. У том периоду посебном активношћу истицале су се спортске секције, под чијим окриљем су биле фудбалске, рукометне, стонотениске, атлетске и друге екипе, које су се активно такмичиле у тадашњим југословенским спортским лигама, али и на турнирима које су самостално организовале и биле њихов покровитељ.³³⁶ Током јесени 1949. почеле су да се отварају прве немачке школе. Најпре су са радом почеле школе у Земуну, Ечкој, Падинској Скели и Бесном Фоку, да би следеће године биле отворене и у Панчеву, Книћанину и Новом Саду. У Војводини је, закључно са 1950. годином,

³³⁵ Часопис, који је у почетку био двонедељник, а касније недељник, једно време био је представљан као „Орган Савезног одбора Савеза синдиката Југославије“, па чак и као лист намењен „немачким стручним радницима у Југославији“, да би коначно у заглављу стајало само „Der Schaffende“ (Трудбеник). Исти, 174.

³³⁶ Лист „Der Schaffende“, од 17. јуна 1950. године извештава о спортском турниру „клубова немачких трудбеника“ Југославије одржаном у Зеници, на коме је учествовало више од стотину такмичара из београдских, земунских, новосадских, љубљанских и клубова из других места, на коме су се такмичили у фудбалу, рукомету, стоном тенису и атлетици. Исти, 174.

отворено више 30 основних и две средње школе у којима се настава одвијала на немачком језику. У Суботици је 1952. године у оквиру учитељске школе отворено одељење за школовање учитеља за потребе извођења наставе на немачком језику. Овај талас отварања школа и одељења у којима се настава одвијала на немачком језику, резултирао је чињеницом да су овакве школе отворане и у оним срединама у којима се затекао већи број југословенских Немаца након пуштања из логора, пре свега у индустријским и рударским центрима Југославије.³³⁷

Међутим, и поред формалног залагања власти да југословенске Немце укључе у друштвени живот заједнице југословенских народа и народности, њихова одузета имовина им није враћена, због чега су наставили да живе у више него скромним условима, а у домаћој историографији, литератури и медијима и даље су представљани као издајници и фашистички колаборационисти. Малобројни, али истакнути и прилично утицајни државни и партијски руководиоци, који су обављали низ значајних функција у југословенској државној и партијској власти, нису се заузели за бржи и делотворнији опоравак својих сународника.³³⁸ Печат „народних непријатеља“, који је и даље наставио да притиска њихо-

³³⁷ Тако лист „Der Schaffende“, у октобру 1951. године, извештава да су у Бору „где има преко 160 немачких дечака и девојчица“ отворена одељења у којима се изводи настава на немачком језику, а која су „у зависности слободне воље родитеља“ могла похађати и деца осталих националности. Исти, 175.

³³⁸ Најистакнутији државни и партијски руководиоци послератне Југославије, активни учесници антифашистичког покрета отпора, потекли из редова југословенских Немаца, јесу: Јаша Рајтер, Никола Рот, Тома Девалд и Тома Гранфил. Они сами се нису изјашњавали као Немци, нити је познато да су се заузимали за поправљање положаја својих сународника. Највероватнији узрок томе јесте страх да се њихово залагање за југословенске Немце не протумачи као неслагање са званичним политичким курсом, јер би у том случају и сами могли да трпе одређене санкције. Исти, 175.

ва плећа, иначе веома оптерећена болним успоменама и горким искуствима из логорских дана, уз живот у сиро-маштву, чинио је исувише тежак терет који је определио највећи број југословенских Немаца да искористи прву могућу прилику и да се легално исели из Југославије.

На ту прилику чекало се до отварања југословенских граница и почетка привредне експанзије СР Немачке када су реке југословенских грађана похрлиле да пронађу посао и узму учешће у изградњи немачке економије, која је због муњевитог привредног опоравка, оствареног уз обилату помоћ капитала пристиглог из Сједињених Америчких Држава, у то време сматрана за „привредно чудо“. Међу југословенским грађанима који су полазили пут СР Немачке, али и других земаља Западне Европе, нашао се велики број југословенских Немаца. Многи од њих отишли су код својих рођака и пријатеља који су већ живели у СР Немачкој и Аустрији. Међутим, овога пута југословенски Немци суочили су се са новим проблемом, јер су југословенске власти настојале да отежају њихов одлазак. Плашећи се да би њихов масован одлазак из земље допринео лошој политичкој репутацији у свету, посебно узимајући у обзир могућност да су преко емиграната могле процурети приче о логорима, југословенске власти су настојале да увођењем обавеза плаћања високих такси за отпуст из држављанства и различитим правним зачкољицама, отежају њихов одлазак.³³⁹ Супротно настојањима власти, највећи број југословенских Немаца је до средине шездесетих година напустио Југославију. Немачка национална мањина је готово престала да постоји на овим просторима.³⁴⁰

³³⁹ Z. Janjetović, *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata*, 116.

³⁴⁰ Према резултатима пописа становништва спроведеног 1948. године, у Југославији се 41.757 лица изјаснило као Немци, од чега је њих 31.822 то учинило у Војводини. На следећем попису 1953. године, у Југославији је пописано 61.500 Немаца, од чега њих 46.000 у Србији

Као и у другим земљама Подунавља, немачка национална мањина у Југославији је током Другог светског рата постала инструмент за спровођење нацистичке политике. Због тога је велики број њених припадника у врло кратком временском периоду, од свега пар година, прешао трновит историјски пут од сарадника и извршног органа власти до колективног кривца и жртве. Припадници немачке националне мањине у Југославији платили су исувише високу цену историјских дешавања, у којима се, очито, њихово актуелно руководство сврстало на страну нацистичке клике, па због тога нису успели да избегну жестоку реакцију победника, изазвану бројним фашистичким злочинима током рата.

Када је у питању колективна кривица југословенских Немаца и одмазда са којом се суочио огроман број невиних лица, њеном интензитету допринела је и нетрпељивост која је посебно била раширена у Србији. Она се заснивала на историјском наслеђу из Првог светског рата, када је Србија уз помоћ немачких трупа била окупирана од стране Аустро-угарске, на које се надовезала окупација током Другог светског рата и тада почињени тешки злочини. Упркос настојању неких аутора да основни узрок за сурово кажњавање југословенских Немаца виде у српском национализму, чини се да таква тврдња није основана, јер се према припадницима немачке мањине ништа боље није поступало ни у Словенији, ни у Хрватској,³⁴¹ само је њихов број у Војводини био знатно

(највећим делом у Војводини). На попису из 1963. године у Југославији је живело 63.223 Немаца, од чега њих 47.800 у Србији. Немачки статистички подаци говоре да се у периоду од 1949. до 1969. године у СР Немачку доселило око 86.100 југословенских Немаца, при чему се нису сви директно доселили, већ после дужег или краћег задржавања у Аустрији, која се економски далеко спорије опорављала и због тога била далеко нетрпељивија према избеглицама. Z. Janjetović, *Nemci u Jugoslaviji*, 386.

³⁴¹ О судбини припадника немачке националне мањине у Хрватској током послератног периода опширније видети у: V. Geiger, *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, Njemačka narodonosna zajednica, Osijek,

већи, па су самим тим димензије њиховог страдања биле веће.

У сваком случају, историјске околности узроковале су да Немци у Југославији, као најбројнија национална мањина двадесетих година прошлог века, и поред тога што су имали веома развијено школство, политичку партију, економска и привредна удружења (која су представљала значајне облике инструментализације њиховог етничког идентитета), за нешто више од четири деценије скоро нестану из демографских рубрика, при чему је њихова имовина конфискована, национализована, и подељена колонизованом становништву у аграрној реформи.

1.8. Били бисмо и Кинези, само да нас оставе на миру: етничка мимикрија Немаца у социјалистичкој Југославији

Пошто организовани покушаји власти да преостале Немце укључе у активан друштвени, привредни и културни живот југословенске заједнице нису дали очекиване резултате, а већина Немаца се током шездесетих година 20. века одлучила за легално исељавање, у Југославији је преостао мали број припадника ове националне мањине, концентрисаних првенствено у Војводини. Упоредо са попуштањем притиска коме су били изложени у претходним деценијама, њихов положај постепено се поправљао. Међутим, иако су њихова права од средине шездесетих година, у формалном смислу, изједначена са правима других националних мањина у Југославији, сећање на две деценије

2002; isti, *Njemci u Đakovu i Đakovštini*, Hrvatski institut za povjest, Dom i svijet, Zagreb, 2001; isti, *Nestanak folksdojčera*, Nova stvarnost, Zagreb, 1997; V. Geiger, I. Jurković, *Pisma iz Krndije*, Njemačka narodonosna zajednica, Zagreb, 1994; V. Geiger, I. Jurković, *Što se dogodilo s folksdojčerima. Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji*, Njemačka narodnosna zajednica, Zagreb, 1993.

проведене под теретом репресија још увек је било снажно и битно је утицало на живот заједнице.

Поучени горким успоменама на логорске дане и притиснути подозривим односом околине, изазваним још недовољно избледелим антинемачким расположењем, највећи број преосталих Немаца у Војводини, без икаквог облика међусобне повезаности и сарадње, лишен институција које би на било који начин повезале и бринуле о њиховом положају у друштву, определио се за етничку мимикрију. Ову идентитетску стратегију карактерише свесна привремена или трајна обустава јавног испољавања симбола и/или маркера етничког идентитета, као и свесно прихватање и јавно испољавања симбола и/или маркера других етничких група из непосредног окружења, која су у том тренутку имале повољнији друштвени положај.³⁴²

На пописима становништва спровођеним у периоду од 1945. до 1991. године, лица немачког порекла, још увек под дејством страха проузрокованог трауматичним послератним искуствима, декларисала су се као Мађари, Хрвати, Срби, Чеси или припадници неке друге етничке заједнице, јавно истичући симболе и/или маркере карактеристичне за њих, тако да су војвођански Немци у неким случајевима одбацивали и/или прикривали сопствена лична и породична имена, често прихватајући она која су уобичајена међу припадницима мађарске, хрватске, српске или неке друге етничке групе.³⁴³

³⁴² А. Крел, *The German National Minority in Subotica: Symbols of Ethnic Identity*, http://www.inst.at/trans/16Nr/14_4/krel16.htm, Wien, 2006.

³⁴³ Види: А. Крел, *Промене стратегије етничког идентитета Немаца у Суботици у другој половини 20. века*, Гласник Етнографског института САНУ, LIV, Београд, 2006, 319–332; А. Крел, *Улога удружења „Герхард“ у ревитализацији етничког идентитета сомборских Немаца*, у: *Слике културе некад и сад*, ур. Зорица Дивац, Етнографски институт САНУ, 24, 2008, Београд, 155–168.

О прикривању етничке припадности у тешким временима говори пример испитаника из Суботице, рођеног у мешовитом браку, од оца Немца и мајке Мађарице. Убрзо по хапшењу, у јесен 1944. године, и одвођењу у сабирни логор за лица немачке националне припадности, отац му умире. Вођена страхом за сопствену судбину и судбину детета, мајка мог саговорника најпре званично одбацује њихово заједничко презиме и узима своје раније девојачко. Девојачко презиме његове мајке постаје његово ново званично презиме. У исто време, његова мајка мења и лично име свога детета, дајући му релативно распрострањено име међу Мађарима. Овакав поступак представља један од типичних и у то време не тако ретких покушаја да се избрише видљива веза са немачком националном мањином, или бар они најизраженији елементи на којима се темељи њихова етничка аскрипција.³⁴⁴ Упитан како се изјашњавао након промене имена и презимена, односно догађаја за који је и сам потврдио да је у великој мери обележио његово детињство и младост, мој саговорник, каже:

Мада ми је мајка причала да су Немци један врло вредан народ и да их се не треба стидети, да треба учити њихов језик, ал' нигде у прса ударати, не. (м, 1943, Суботица)

У овом случају, иако је особа променила име и презиме, напуштајући немачку и прикључивши се мађарској мањини, задржала је сећање на сопствени етнички трансфер,

³⁴⁴ О етничком идентитету као односу између етничке аскрипције и етничке дескрипције видети: Б. Жикић, *О разлици између етничког и културног идентитета Мађара у источној Бачкој*, у: Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама, Етнографски институт САНУ, посебна издања, књ. 44, Београд, 1998, 133–134.

уз свест да је трансфер извршен у страху да слободно изрази етничку припадност у свом окружењу.

Етничка мимикрија као идентитетска стратегија била је веома раширена и међу карловачким Немцима, који су делили судбину својих сународника у Војводини. Свесну „попустљивост“ и/или „пропустљивост“ њихових етничких граница додатно је стимулисао велики број мешовитих бракова са припадницима других етничких група, склопљених у овој национално мешовитој средини. Код једног броја Немаца из Сремских Карловаца – услед дуготрајног боравка на овом простору праћеног континуираним слабљењем културних веза са матицом – временом је ојачала и у први план избила свест о припадности локалној заједници, уз готово истовремено слабљење идентификације са немачком заједницом, чиме је широм отворен пут прихватању идентитета из окружења.

Веома значајан фактор који је олакшао етничку мимикрију војвођанских Немаца представља преклапање њихових религијских уверења са припадницима других етничких група, односно – њихова припадност религијским заједницама у којима се налази велики број верника из других етничких група из окружења.³⁴⁵ Немци у Војводини, у највећем броју случајева, припадали су Римокатоличкој, Евангелистичкој или Лутеранској вероисповедној заједници, тако да је њихова религијска опредељеност у великој мери олакшала прихватање и јавно испољавање верских симбола етничког идентитета неке од других етничких група.

У конкретном случају, Немци римокатоличке вероисповести у Сремским Карловцима пронашли су по окончању Другог светског рата, свој *modus vivendi*, масовно се изјашњавајући као Хрвати. Њихов избор да „скину“ сопствено и „одену идентитетско рухо“ хрватске етничке зајед-

³⁴⁵ А. Крел, *The German National Minority in Subotica: Symbols of Ethnic Identity*, http://www.inst.at/trans/16Nr/14_4/krel16.htm.

нице има сложен контекст. Вековни суживот Хрвата и Немаца у овом сремском месту омогућио је вишеструко снажне друштвене и економске контакте, посредством којих је вршена обострана размена културног наслеђа и ојачано њихово прожимање.

Тај део немачке популације у Сремским Карловцима био је „отворен“ за процес *кроатизације*, поготово ако се томе дода чињеница да је, посебно међу локалним римокатолицима, школовање свештенства вршено углавном у Хрватској.³⁴⁶

Процес масовног „етничког трансфера“ локалних Немаца у Хрвате, у извесној мери стимулисан је мешовитим браковима склопљеним међу припадницима тих двеју заједница, тако да је један део, користећи успостављене „породичне линкове“, привремено или трајно напуштао немачку и прелазио у хрватску етничку заједницу. Овим преласком локални Немци који су постајали Хрвати, не само да су штитили себе и чланове својих породица од примене авнојевских одлука у првим деценијама послератне Југославије, већ су – свесно и/или несвесно – вршили замену друштвеног статуса. Одбацујући своје немство, они нису одбацивали само етнички идентитет, него и друштвени статус припадника националне мањине која се у то време налазила у веома незавидном положају. Опредељујући се за јавно испољавање хрватског етничког идентитета, локални Немци су, у формалном смислу, истовремено прихватили статус припадника једног од конститутивних народа Југославије, какав је био хрватски.³⁴⁷

О том периоду, који је обележен етничком мимикријом Немаца, односно њиховим оптирањем за хрватску етничку заједницу, сведочи и Стјепан Седер,

³⁴⁶ S. A. Seder, *Prvoj smrt, drugoj patnja, trećoj hleb*, 137–140.

³⁴⁷ Исти, 140.

председник „Немачког удружења за добросуседске односе 'Karlowitz'“ из Сремских Карловаца, аутор и издавач књиге, „Порекло презимена Седер“.³⁴⁸ У разговору који сам водио са њим приликом боравка у Сремским Карловцима, Седер о свом етничком идентитету каже:

Ја се нисам одмах изјашњавао као Немац. Мене су до моје осамнаесте године, за потребе школске евиденције, као и у другим документима, водили као Хрвата. То није било спорно, јер су се Немци у Сремским Карловцима у великом проценту, да не кажем готово сви, после Другог светског рата изјашњавали као Хрвати. То је, у ствари био њихов *modus vivendi*. Када сам напунио осамнаест година почео сам да се изјашњавам као Југословен.

За разлику од Немаца римокатолика, њихови малобројнији сународници и суграђани евангелисти нису могли да искористе своје религијско опредељење и пронађу сопствени *modus vivendi*, јер у својој околини нису могли да се придруже некој од етничких група и са њом поделе исто религијско опредељење. Они никада нису престали да јавно испољавају сопствени етнички идентитет и да себе сматрају Немцима.³⁴⁹ Овај мали број лица, који је уз доста напора морао да савлада сопствени страх и одважи се да задржи припадност немачкој националној мањини, у свакодневном животу је апстинирао од јавног испољавања симбола свог етничког идентитета. Свест о њему била је присутна унутар породичног круга, евентуално – ужег броја рођака и пријатеља, не излазећи у сферу јавног живота. Малобројни Немци у Сремским Карловцима, који у послератном периоду нису одбацили сопствену етничку припадност, нису је оглашавали

³⁴⁸ Видети: S. A. Seder, *Poreklo prezimena Seder*, Sremski Karlovci, 2002.

³⁴⁹ A. Seder, *Prvoj smrti, drugoj patnji, trećoj hleb*, 139.

„на сва звона“, бораваћи у некој врсти „етничке илегале“, као скривена мањина.

Поред примера преласка карловачких Немаца у Хрвату, у деценијама које су уследиле непосредно по ослобођењу постоје и примери њиховог трансформисања у Србе. Познат је случај једне угледне карловачке породице која је напустила немачки етнички идентитет заменивши га српским. Конкретан повод за промену етничког опредељења њених чланова било је хапшење њеног најмлађег члана, у то време гимназијалца. Он је ухапшен са групом својих другова, међу којима је било Хрвата, Мађара и Немаца, због сумње да је био сарадник окупатора и/или због јавног изношења реакционарних ставова па је једно време провео у притвору. Након што су власти спровеле истрагу и потврдиле његову невиност – он је ослобођен. По његовом повратку из затвора, узнемирени и уплашени чланови породице донели су одлуку да од Немаца постану Срби, те да римокатоличку веру замене православном.

Оваква одлука донета је у жељи да се убудуће избегну евентуалне непријатности због етничког, али и религијског идентитета, односно, да се прихватањем етничког и религијског идентитета већинске етничке групе у Сремским Карловцима потврди лојалност породице и осигура спокојан боравак њених чланова у месту у коме су рођене и живеле генерације њихових предака. Одлука о замени етничког и/или религијског идентитета била је олакшана чињеницом да је мајка ухапшеног младића била Српкиња.³⁵⁰

У извесном броју случајева, један број лица одлучио се да код власти, уз присуство или потписе сведока, прибави писмене потврде у којима стоји да они – иако имају немачко

³⁵⁰ До сазнања о случају етничког трансфера из немачке у српску заједницу једне од најугледнијих карловачких породица дошао сам на основу разговора вођеног са Стјепаном Седером.

порекло – заправо јесу асимиловани припадници неке од етничких група из окружења.

Већина војвођанских Немаца нерадо се служила немачким језиком, не само у јавној комуникацији већ и у разговору са својим сународницима, што потврђују речи мог саговорника:

Када смо изашли из логора мама и ја смо причали немачки, а уколико би неко случајно наишао одмах смо прелазили на српски. Немачки на улици нисте могли да чујете, ни реч. (м, 1939, Сомбор)

Било је случајева да су свој језик избегавали и приликом разговора са блиским сродницима, па чак и са члановима породице. Уместо на немачком, комуникација се одвијала на језику или језицима других етничких група.

О томе одговарајућу илустрацију пружа сведочанство једног од мојих испитаника из Суботице, рођеног у национално мешовитом браку – од оца Немца и мајке која је и сама потицала из мешовитог брака (отац јој је био Немац, а мајка Мађарица). Упитан на ком језику су он и његова браћа комуницирали са оцем, одговорио је:

Мој отац није са нама разговарао никад ни реч немачки, знате, само мађарски. (м, 1951, Суботица)

Описујући страх од разговора на немачком језику у његовој породици у послератном периоду, други саговорник каже:

У мојој породици после Другог светског рата немачки језик је представљао апсолутну табу тему. Нико није смео причати на немачком језику. Моја мајка није добро знала мађарски, али је морала да га за кратко време добро савлада, да би могла да се што пре асимилије међу Мађаре.

Моји су тако почели да се изјашњавају као Мађари, а тек од скора су поново почели да се изјашњавају као Немци. (м, 1966, Апатин)

Ретку употребу немачког језика међу војвођанским Немцима делимично је проузроковало свакодневно коришћење српског и/или мађарског језика, који су као језици најбројнијих етничких заједница били у службеној употреби у Војводини, што са матерњим језиком припадника немачке националне мањине није био случај. О томе како се у једној типичној војвођанској средини, каква је Суботица, одвијао процес комуникације на српском и/или мађарском језику, без обзира на различиту етничку припадност саговорника, два испитаника – члана суботичког „Немачког културног Савеза“ – износе следећа мишљења:

То је потпуно нормално да смо међусобно говорили на српском и мађарском језику, највише из техничких разлога, јер не бисмо могли у предузећу нормално да радимо. Било нас је по 20–30 Срба, Мађара, Буњеваца, различитих... И онда, нормално да се морало знати са њима разговарати, јер то је свугде тако било и чим ми се обратио Србин, с њим сам српски, а кад је дошао Мађар, с њим сам већ мађарски разговарао. (м, 1943, Суботица)

На послу, када смо радили заједно, неким колегама сам се обраћао на мађарском, другима на српском. То је било уобичајено. (м, 1951, Суботица)

Осим тога, Немци нису организовали масовне прославе којима би обележавали празнике, тако да се са приличном сигурношћу може тврдити да су у том периоду Немци у

Војводини, у највећем броју, функционисали као скривена мањина.³⁵¹

Чињеница да је Војводина изразито мултиетничка, вишејезична и мултикултурна средина допринела је великом броју мешовитих бракова лица немачког порекла са припадницима других етничких група и њиховом преклапању религијских уверења. Њоме је у великој мери олакшана етничка мимикрија војвођанских Немаца.

Пракса прихватања и јавног испољавања симбола идентитета других група у окружењу била је посебно изражена у градским срединама. У оквиру глобалног процеса индустријализације и урбанизације, који је захватио Југославију у другој половини 20. века, дошло је до отварања већег броја радних места у фабрикама и погонима индустријских комплекса позиционираних у градским срединама или њиховој непосредној близини, чиме је изазвана масовна миграција сеоског становништва у урбане центре. Овај процес, условљен понудом радних места у индустријским центрима, у пуној мери је захватио и Војводину, убрзавајући одлазак знатног дела преосталих Немаца, поготово млађих, из сеоских средина и њихово насељавање у градовима.³⁵²

³⁵¹ Појам „скривена мањина“ представља *terminus tehnicus*, који је 2003. године установила група научника на Универзитету у Грацу, за потребе истраживања у склопу пројекта „Скривене мањине између Средње Европе и Балкана / Hidden Minorities between Central Europe and the Balkans“. Он је коришћен у циљу означавања неколико службено непризнатих, малих етничких група на простору Аустрије, Словеније и Хрватске. Током његовог преиспитивања на међународној радионици у словеначким Раденцима, Биљана Сикимић је понудила могућност примене овог појма за сличне феномене у целој Југоисточној Европи. К. Promicer, *(Ne-)vidljivost skrivenih manjina na Balkanu. Neka teorijska zapažanja*, у: Скривене мањине на Балкану, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2004, 13.

³⁵² Љ. Пушић, *Друштвени оквири урбаног развоја градова у Војводини (1900–1955)*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 81, Нови Сад, 1986.

За разлику од села, које је представљало релативно малу и изоловану заједницу, војвођански градови су у знатној мери олакшали Немцима да функционишу као скривена мањина.

Етничку мимикрију и део опште атмосфере у којој су у то време живели припадници немачке националне мањине, сликовито илуструје једна од мојих многобројних саговорница из Апатина. Упитана о разлозима због којих се изјашњавала као Мађарица, иако су сви у њеном непосредном окружењу знали да је Немеца, она је одговорила: „Били бисмо и Кинези, само да нас оставе на миру!“³⁵³

Избор овакве идентитетске стратегије имао је и негативне последице по војвођанске Немце. Њоме су олакшани и убрзани ранији покушаји етничке и културне асимилације извесног дела немачке популације, тако да се њена примена, уз смањење природног прираштаја, може сматрати једним од најважнијих узрока драматичног смањења броја Немаца у Војводини.

³⁵³ А. Крел, *Били бисмо и Кинези, само да нас оставе на миру: (ре)конструкција етничког идентитета Немаца у Војводини*, Антропологија, Београд, 2009, 139.

2. Процес реконструкције и ревитализације етничког идентитета Немаца у Војводини

2.1. Од изласка из „етничке хибернације“ до етничке институционализације

Почетак процеса распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и урушавање њеног друштвеног уређења, малобројни војвођански Немци, концентрисани углавном у највећим војвођанским градским срединама, дочекали су лишени сопствене економске, политичке и културне елите и без икаквог облика међусобне сарадње, у стању „етничке хибернације“.

Разарајући ехо националистичке реторике, праћен све гласнијим звекетом оружја, одјекивао је широм СФРЈ почетком деведесетих година. Његов снажни звук одзвањао је током болног процеса „етничког освешћивања“ некада „братских“, а у то време већ озбиљно сукобљених народа умируће државе, траго је војвођанске Немце из деценијама дугог стања „етничке хибернације“.

Највећи број припадника ове мањине био је „пренут из сна“, и као такав неспреман за предстојеће промене. За разлику од већине својих сународника паралисаних страхом, који су готово непомично посматрали долазак новог ратног вихора на ове просторе, неспремни за суочавање са њим, најприбранији и најодлучнији припадници немачке националне мањине препознали су талас долазећих промена. Поучени историјским искуством које им је говорило да је немачка национална мањина на војвођанском простору, по окончању сваког војног сукоба вођеног током прошлог века, милом или силом мењала сопствену етничку стратегију, одважили су се да стратегију етничке мимикрије замене

јавним испољавањем свог етничког идентитета. Супституција те две стратегије није се догодила тренутно, већ се одвијала обазриво и у континуитету, упоредо са формирањем нових држава на простору авнојевске Југославије и редифинисањем државе у којој су живели. Иако је започета усред снажне „етничке олује“, која је проузроковала драматичан распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, тек 2002. године, две године након обарања режима Слободана Милошевића у петооктобарском преврату, у првим годинама процеса транзиције, супституција идентитетских стратегија војвођанских Немаца доживела је своју пуну реализацију. Друштвене промене које су обележиле процес транзиције, карактеристичне за све земље бившег источног блока и за скоро све бивше југословенске републике, у коме су започеле свој преображај из некадашњег социјалистичког друштва у друштво тржишног капитализма и вишестраначке демократије, довеле су, између осталог, до снажне опредељености српске владе да интензивира усклађивање уставно-правних парадигми које се односе на заштиту националних мањина са актуелним европским стандардима.³⁵⁴

Усвајањем Закона о заштити права и слобода националних мањина крајем фебруара 2002. године, изгласаним у савезној скупштини, тадашња СР Југославија добила је законски акт усаглашен са новим демократским уставно-правним парадигмама, којим се уређују најважнија питања положаја и заштите националних мањина, попут њихове културне аутономије, образовања, информисања и службене употребе језика.³⁵⁵

Тежња да се процес демократизације друштва настави и да се у државној заједници Србије и Црне Горе (која је

³⁵⁴ А. Крел, *Положај немачке националне мањине у Војводини на примеру Немаца у Суботици*, 440–441.

³⁵⁵ G. Bašić, *Predgovor*, у: *Demokratija i nacionalne manjine*, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd, 2002, 11.

престала да постоји 2006. иступањем Црне Горе, а Србија и Црна Гора постале самосталне државе), чију скоро трећину укупног броја становника чине припадници националних мањина, створи нови институционални поредак у коме би мањине на лакши и ефикаснији начин остваривале своја права и унапређивале своје интересе, посебно се одразила на припаднике немачке националне мањине у Војводини.

Проевропска политика српске владе и њено настојање да оствари предуслове за улазак у Европску унију и њено приближавање Северноатлантском пакту у време премијера Зорана Ђинђића, поклопили су се са постепеном и стидљивом, али у то време присутном променом јавног дискурса, о СР Немачкој, земљи матици војвођанских Немаца. У средствима јавног информисања и наступима српске политичке елите простор који је посвећиван „историјском непријатељству са Србијом“ и кључној улози коју је Немачка одиграла у „разбијању Југославије“, постајао је све мањи. У очекивању значајне политичке и економске подршке Немачке, која би требало да допринесе привредном опоравку Србије и политичкој стабилизацији и убрза њено прикључивање Европској унији, све више пажње придавано је политичкој и привредној лидерској позицији коју Немачка има у Европској унији, грађанима на привременом раду у Немачкој, који би уз овдашњу немачку националну мањину требало да чине важан мост повезивања Немачке и Србије, те немачком учешћу у различитим програмима који имају за циљ да подстакну привредни опоравак Србије.

Тако је у српском друштву створен знатно повољнији амбијент за јавну манифестацију симбола етничког и културног идентитета војвођанских Немаца – њиховог језика, вере, обичаја и културног наслеђа, него што је то био случај у претходном периоду, што је уз утемељење правних оквира, омогућило војвођанским Немцима да, користећи своја законска права, а у складу са општим друштвеним

променама, први пут након Другог светског рата, отпочну „излазак из вишедеценијске етничке илегале“.³⁵⁶

2.2. Од формирања удружења „Die Donau“ до конституисања Националног савета немачке националне мањине у Војводини: удружења и институције

Важан догађај у животу заједнице војвођанских Немаца збио се 1992. године у Новом Саду. Тада је изванредан број њихових представника основао „Die Donau“, прво невладино удружење које окупља војвођанске Немце после Другог светског рата. Примарни задатак удружења било је очување, ревитализација и јавно испољавање симбола етничког и културног идентитета војвођанских Немаца. Његово оснивање важно је из два разлога. Оно је означило крај етничке мимикрије војвођанских Немаца и најавило почетак обнове њиховог етничког и културног идентитета на овом простору и у исто време подстакло „ланчану реакцију“ формирања сличних удружења и у другим урбаним војвођанским срединама у којима живе Немци, са идентичним задатком. Процес њиховог конституисања још увек није окончан, будући да је у току оснивање нових удружења.

Чињеница да удружења војвођанских Немаца играју кључну улогу у овом процесу била је разлог што сам, у временском периоду од 2004. до 2008. године спровео

³⁵⁶ О раду неких удружења више видети у: А. Крел, *Промене стратегије етничког идентитета Немаца у Суботици у другој половини 20. века*, Гласник Етнографског института САНУ, LIV, Београд, 2006, 319–332; исти, *Улога удружења „Герхард“ у ревитализацији етничког идентитета сомборских Немаца*, у: *Слике културе некад и сад*, ур. Зорица Дивац, Етнографски институт САНУ, 24, 2008, Београд, 155–168; исти, *Били бисмо и Кинези, само да нас оставе на миру: (ре)конструкција етничког идентитета Немаца у Војводини*, Антропологија, Београд, 2009, 131–146.

теренско истраживање међу члановима удружења „Немачки народни савез“ (Deutscher Volksverband) из Суботице, „Адам Беренц“ из Апатина, „Герхард“ из Сомбора, и „Немачког удружења за добросуседске односе Karlowitz“ из Сремских Карловаца. Истраживање је вршено у тим срединама из више разлога. Најпре, резултати пописа становништва из 2002. године непобитно указују на чињеницу да се у сеоским срединама Војводине Немци могу пребројати „на прсте обе руке“. Наиме, Немци су концентрисани у урбаним срединама, па због тога треба тражити разлог у оснивању њихових удружења у војвођанским градовима. Према званичним подацима Републичког завода за статистику, по попису становништва из 2002. године, на територији Србије живи 3.901 припадник немачке националне мањине. Од њиховог укупног броја, највећи број Немаца живи на територији Војводине, њих 3.154, а у осталом делу Републике живи само њих 747. У односу на попис из 1991. године, укупни број Немаца (тада 5.172) смањιο се за 1.271 припадника. Демографски пад је био знатно израженији у Србији, где се број Немаца са 1.299 смањιο на 747, него што је то био случај у Војводини. Највише Немаца је према попису из 2002. године живело у Београду (481), Новом Саду (410), Сомбору (339), Суботици (272), Панчеву (227), Зрењанину (181), Апатину (159) и Кули (158). У етничкој структури Војводине Немци су учествовали са 0,16%.³⁵⁷

Као што сам већ споменуо у уводном делу, за истраживање у Суботици и Сремским Карловцима, одлучио сам се због тога што је реч о једине две војвођанске општине у којима је на том попису становништва, први пут након окончања Другог светског рата, забележен пораст броја Немаца. Наравно, пораст није резултат природног прираштаја већ је узрокован „етничким повратком“ одређеног броја лица која су престала да се изјашњавају као Мађари,

³⁵⁷ P. Domonji, *Položaj malih manjina u Vojvodini*, Habitus, ur. Alpar Lošonc, Centar za multikulturalnost, Novi Sad, 2003–2004, 151.

Хрвати и Буњевци и определила се да се изјашњавају као припадници немачке националне мањине. Осим тога, један од пресудних фактора за избор ових средина била је спремност локалних руководства да ми „отворе врата“ својих удружења, односно сагласност да њихови руководиоци, активисти и чланови сарађују самном.

Најбољу сарадњу и помоћ приликом успостављања контаката са испитаницима остварио сам управо посредством суботичког, сомборског, апатинског и сремско-карловачког удружења. Обављено истраживање такође је обухватило и праћење процеса оснивања Националног савета немачке националне мањине, као и рад координационог бироа Института за односе са иностранством (Institut für Auslandsbeziehungen – IFA), институције која се углавном бави професионализацијом и демократизацијом немачких удружења ван Савезне Републике Немачке, а чија се канцеларија, надлежна за територију Војводине, налази у Сомбору.

Први задатак са којим су се сусрела ова удружења није био нимало једноставан. Она су морала да обнове и поново успоставе јавно манифестовање најзначајнијих симбола/маркера етничког идентитета – попут језика, вере, обичаја и културног наслеђа. Међутим, с обзиром на чињеницу да су они претходних деценија свесно и систематски одбацивани или прикривани, није био редак случај да су се припадници немачке националне мањине бојажљиво учлањивали у новоформирана удружења, не само због сенки прошлости, већ и због бојазни да нису успели у довољној мери сачувати најбитнија обележја свог колективног идентитета. У неким случајевима, чак су и истакнути чланови поменутих удружења имали проблеме у погледу њихове употребе и спољне манифестације. Због тога се приступило реактивирању и својеврсном „освежавању“ идентитетских обележја.

Руководство и активисти суботичког, сомборског, апатинског и карловачког удружења непосредно по оснивању отпочели су низ различитих активности: од поделе хуманитарне помоћи лицима слабијег имовинског стања, преко одржавања бесплатних течајева немачког језика и обуке у раду на рачунарима, покретања васпитног програма за рад са децом у појединим обдаништима, организовања књижевних вечери, изложби и концерата у циљу популаризације немачке културе, обележавања места на којима су се налазили некадашњи сабирни логори војвођанских Немаца и/или масовних гробница, организовања посета исељених војвођанских Немаца некадашњем завичају, успостављања сарадње и умрежавања са сличним удружењима из Војводине и иностранства, обезбеђивања стипендија за средњошколце, све до рада на формирању Националног савета немачке националне мањине. Неке од ових активности одвијале су се у свим удружењима, док су одређене активности, из различитих, техничких или материјалних разлога, биле карактеристичне само за нека од њих.

Најважнији корак у правцу ревитализације етничког и културног идентитета Немаца у Војводини представља формирање Националног савета Немаца, децембра 2007. године, у чијем су конституисању учествовала сва регистрована удружења. Тим чином заокружена је промена њихове идентитетске стратегије и створени сви предуслови за нормализацију живота немачке мањине у Војводини и Србији.

2.3. Оснивање и деловање удружења „Немачки народни савез“ (Deutscher Volksverband) из Суботице

Једно од првих и најбоље организованих удружења овога типа јесте „Немачки народни савез“ (*Deutscher Volksverband*), које је практично основано када су се окупили суботички чланови „Die Dunau“-а и донели одлуку о формирању 14. децембра 1996. године. На оснивачкој скуп-

штини „Немачког народног савеза“, одржаној 18. јануара 1997. године, тајним гласањем усвојен је Статут удружења и изабрано руководство. За председника удружења изабран је Рудолф Вајс (Rudolf Weiss), професор историје из Суботице. Удружење је са седиштем у Суботици регистровано код надлежних органа Министарства унутрашњих послова 21. марта 1997. године, као културна и интересна организација Немаца у Војводини и СР Југославији без политичких претензија. Као основни циљеви „Немачког народног савеза“ наведени су очување националног идентитета војвођанских Немаца и неговање немачког матерњег језика, културе и традиције.

Организовани напори председништва и чланова овог удружења у погледу заштите и обнове етничког и културног идентитета војвођанских Немаца дали су видљиве резултате већ у првим годинама рада, јер је данас Суботица значајна средина за немачку мањину, и то из два основна разлога.³⁵⁸ Она је једна од само две општине у Војводини у којој је регистрован демографски раст немачке мањине након Другог светског рата, упркос чињеници да у време масовног досељавања Немаца на ове просторе она није представљала важно средиште њихове колонизације, нити снажно привредно, културно или економско упориште. Према попису из 1991. године, у општини Суботица 208 лица декларисало је припадност немачкој мањини, док резултати пописа спроведеног 2002. године показују да их је било 272, што сведочи о повећању броја Немаца у тој бачкој општини.³⁵⁹

³⁵⁸ Међу бројним радовима који се односе на историју, привреду и културну баштину овог града смештеног на самом северу Војводине, у непосредној близини државне границе са Мађарском, издвојио бих овом приликом студију Бранка Ћупурдије „Суботица и њена околина“, из које се може сазнати више о њеним историјским и етнолошким карактеристикама. Види: Б. Ћупурдија, *Суботица и њена околина*, Прометеј, Нови Сад, 1993.

³⁵⁹ P. Domonji, *Položaj malih manjina ...*, у: Habitus, 151.

Из разговора са првим и до сада јединим председником Удружења, господином Рудолфом Вајсом, који у исто време обавља функцију председника Лутеранске црквене општине у Суботици и потпредседника Синода евангелистичке А.В. цркве у Србији, сазнао сам да је оно са званичним активностима започело нешто више од годину дана након оснивања, тачније 21. марта 1997. године, када је од надлежног министарства добило званичну дозволу за рад. Иако регистровано у Суботици, надлежности Удружења односе се практично на читаву територију АП Војводине, посебно у прво време када је оно, уз „Die Dunau“, било једино удружење. Стога нимало не изненађује чињеница да међу члановима суботичког дружења има лица са читаве територије Војводине, Београда, Земунa и неких градова у „ужој“ Србији. О разлозима његовог оснивања, председник удружења каже:

Још у време јединствене Југославије, у Осијеку (Esseg) је 1990. године основан „Савез Нијемаца и Аустријанаца“, као прво удружење припадника немачке националне мањине у СФРЈ. Његова прва председница била је Весна Плихер, а она и данас, након пуних 17 година обавља ту функцију. То је било прво такво удружење на простору од Словеније до Македоније. После тога, Андреас Биргермајер (Andreas Bürgermeier) је, на Телепу, у Новом Саду, основао „Die Dunau“, 1992. године. Одмах сам се укључио у њихов рад, био на његовој оснивачкој скупштини и имам чланску карту број 20. Зашто Вам то причам? Због тога да Вам дочарам како је то све дисало, каква је атмосфера била на самом почетку. Ми Суботичани, чланови „Die Dunau“-а, убрзо по његовом оснивању постали смо свесни потребе да се организује и да са радом почне његова подружница у Суботици, али без обзира што смо

имали прилично јак потенцијал за остваривање те идеје, на жалост, нисмо наишли на спремност тадашњег руководства да се наша замисао спроведе у дело. Неколико разговора које смо водили са руководством „Die Dunau“-а, у којима смо тражили децентрализацију удружења и више слуха за проблеме у локалним срединама и више плурализма у доношењу одлука, нису донели очекиване резултате. Уместо очекиваног оснивања локалних подружница, руководство „Die Dunau“-а је остало доследно у инсистирању на централизованом начину деловања удружења. Таква ситуација је довела до тога да се ми, чланови из Суботице и њене околине, састанемо и кажемо: „Ми морамо кренути својим путем!“ Тако је основано друго удружење Немаца у СР Југославији, а треће на територији бивше СФРЈ.

Коментаришући избор имена суботичког удружења које гласи „Немачки народни савез“ (*Deutscher Volksverband*), чиме је јасно сугерисана његова повезаност са немачком заједницом у Војводини и стављен акценат на континуитет њиховог етничког и културног идентитета на овом подручју, Рудолф Вајс каже:

Приликом његовог оснивања изабрали смо име које се неће односити само на Немце из наше локалне заједнице, него ће асоцирати на заједницу свих Немаца на овом простору. Захваљујући избору нашег назива „Die Dunau“ је променио назив у „Удружење Немаца 'Die Dunau' – заједница подунавских Немаца“, јер се руководство удружења из чијег окриља смо изашли, одлучило да преиначи његово име. Дакле, и њима и нама био је потребан назив који одмах асоцира на повезаност удружења са немачком заједницом на овом простору и неупућенима објашњава чиме се оно бави.

„Немачки народни савез“ из Суботице има председништво, надзорни одбор, секретара, благајника и савет. На челу петочланог председништва налази се његов председник. Надзорни одбор чине три члана, а чланови његовог Савета – како и само име овог тела говори – стручна лица разних профила која својим саветима помажу члановима председништва у доношењу одлука и руковођењу Удружењем.

Удружење је у тренутку обављања истраживања имало 420 редовних чланова и нешто више од 80 симпатизера. Удружење има различите секције усмерене на координацију рада хора, фолклора, драмске групе, библиотеке и емитовање радио програма на немачком језику, на таласима локалне радио станице.

Процес приступања суботичком Удружењу, господин Рудолф Вајс описује на следећи начин:

Ми смо се још приликом самог оснивања нашег Удружења договорили да на основу његовог Статута и правилника којим је предвиђен пријем у чланство вршимо пријем нових чланова. Кандидат који жели да постане наш члан најпре се упознаје са кратким историјатом нашег Удружења, његовим задацима и циљевима и пошто се упозна са Статутом потписује приступницу у којој стоји да је упознат са његовим одредницама, са својим правима и обавезама. Након тога испуни приступницу са својим личним подацима, потпише је и приложи фотокопију личне карте да би се потврдио његов идентитет. Том приликом је пожељно да се кандидат изјасни као Немац. Потом му неко од нас постави питање на основу кога се он изјашњава да је Немац, односно који родитељ му има немачко порекло? Отац или мајка? Ако каже да је Немац по оцу, онда је дужан да нам приложи и очеву крштеницу, као и сву релевантну документацију, уколико је посе-

дује, односно сваки други документ осим крште-
нице који може једнозначно доказати његово
немачко порекло: отпусницу из логора, војничку
књижицу, радну књижицу, доказ о конфискацији
имовине извршене на основу припадности
немачкој мањини, и слично.

Иако су врата удружења отворена свима који желе да
постану његови чланови, без обзира на верску, националну,
професионалну, политичку или полну припадност, редован
члан може постати само лице које се у приступници - као
Немац. Уколико то не учини, оно може постати једино
симпатизер Удружења, и на тај начин такође учествовати у
његовом раду. Редовни члан Удружења има право да бира и
да буде биран у сва његова тела и може активно учествовати
у доношењу правних аката или одлука које се тичу његовог
рада. Симпатизер не може да бира и да буде биран, односно
није у позицији да учествује у изгласавању најважнијих
одлука или усвајању законских регулатива. Чланство има
редовне састанке који се одржавају сваког уторка, у вечер-
њим часовима.

На самом почетку деловања „Немачког народног
савеза“ статистички подаци о његовим члановима, били су
следећи:

Полна структура:	жене	52,4%
	мушкарци	47,6%
Школска спрема:	факултет или виша школа	12,5%
	средња школа	58,5%
	основна школа	29%
Верска припадност:	римокатоличка	85%
	евангелистичка	12,1%
	реформаторска	2,2%
	хришћанска остали	0,7%

Старост:	између 18 и 30 година	21,3%
	између 31 и 60 година	44,2%
	изнад 61 године	34,3%

Табела 1. Структура чланова „Немачког народног савеза“, на почетку његовог рада³⁶⁰

Непосредно по оснивању „Немачког народног савеза“ није био редак случај да су се суботички Немци снебивали да приступе, јер су слабо говорили и писали немачки језик, док је извештан број њих имао имена и презимена која су указивала на припадност мађарској националној мањини.

Они су приликом одлазака у суботичко Удружење и у разговорима са његовим руководиоцима и члановима били саветовани да врате и озваниче своја оригинална имена и презимена, која су током периода етничке мимикрије била одбачена, прикривана и замењена именима карактеристичним за етничке групе из њиховог непосредног окружења. Због тога се један број суботичких Немаца одважио да промени имена и/или презимена, о чему један од мојих саговорника каже:

Када сам разговарао са председником Удружења и изразио жељу да се учланим, он ми је рекао: „Прво име. Ако сте Немац и осећате се Немцем, вратите назад своје име, право име и онда нема проблема.“ Зато сам одлучио да најпре вратим име и презиме. (м, 1943, Суботица)

Један, не тако занемарљив број Немаца из Суботице, који су желели да приступе Удружењу, слабо су или уопште нису знали немачки. Овакву ситуацију, карактеристичну за велики број војвођанских Немаца, описује један члан суботичког удружења:

³⁶⁰ Видети: Статистика/Немачки народни савез, <http://www.dvvtimme.org.rs>, 17.02.2010.

Учио сам га у школи, као и остали Немци овде у Удружењу, ни више ни мање. Никог нисам им'о да би мог'о са њим да разговарам на немачком. Ни познаника нисам им'о немачког, ни рођака нисам знао. Сви су отишли, разишли се, умрли, тако да нисам им'о од кога да га научим. (м, 1943, Суботица)

Свесни чињенице да суботички Немци, попут већине осталих војвођанских Немаца, слабо владају својим матерњим језиком, руководиоци суботичког удружења одлучили су да степен његовог (не)познавања никако не буде критеријум на основу кога ће се одлучивати о пријему чланова и да је неопходно да се учине велики напори и обнови његова јавна употреба. О томе господин Рудолф Вајс каже:

Примарни услови за чланство у нашем удружењу јесу да се кандидат који жели да нам се придружи изјашњава као Немац и да има немачке корене, односно порекло, а не језик. Језик ће лако научити на курсевима. Познавање немачког језика није примаран услов, јер имамо у виду све оно што се дешавало у овим крајевима последњих 60 година и шта је све наш народ преживео. Сретни смо да неко каже за себе да је Немац, чак и ако не говори добро немачки језик. Тачно је да многи наши људи не познају најбоље немачки језик, али су у срцу и по ономе како живе, заиста прави Немци. Онај ко има немачко порекло и изјашњава се као Немац лако ће научити језик, то је техничко питање.

Управо из тог разлога, један од првих корака које је руководство „Немачког народног савеза“ предузело на почетку процеса (ре)витализације етничког и културног идентитета Немаца у Суботици, било је решавање овог „техничког питања“, тако што је приступило организацији течајева немачког језика, које су осим чланова и симпатизера

Удружења могли бесплатно похађати и сви остали Суботичани, без обзира на своју етничку припадност. Кроз курсеве је прошло више десетина полазника разврстаних у три основне групе: за основношколски узраст, за средњошколце и за одрасле. Одрасла лица су на основу степена познавања језика распоређена на курсеве за почетни и/или виши ниво. Предавачи на курсевима предвиђеним за све групе полазника били су професори немачког језика, чланови удружења који су волонтирали. Курсеви немачког језика су отпочели са радом у фебруару 1997. године, а убрзо их је посетио и упознао се са полазницима и наставницима др Бернд Забел (Bernd Zabel), заменик директора Немачког културног центра „Гете“ (Goethe). Он се том приликом детаљно упознао са начином извођења наставе, позитивно га оценио и изразио спремност да установа коју представља обезбеди неопходна средства.

Настојања „Немачког народног савеза“ да обнови јавну употребу и побољша степен познавања немачког језика код припадника немачке националне мањине, сасвим се уклапају у доминантан став у Војводини, по коме се вишејезичка ситуација, као део културног и историјског наслеђа, по правилу оцењује као вредност, а не као хендикеп.³⁶¹ Овакво становиште потврђује један од испитаника:

Сад је кампања у Европској унији о томе да је пожељно и потребно говорити језик свог комшије. Човече, ми смо тако одрастали, ми говоримо језик наших комшија. Ето, то је сад политички коректно и 'модерно' у Европи. Како оно кажу: 'ин'. Па, човече, по том бриселском критеријуму су још наши дедови били политички коректни јер су говорили језике својих комшија. (м, 1964, Суботица)

³⁶¹ A. Lebl, *Socijalno-istorijski aspekti jezičkog pluralizma u Vojvodini*, Etnološki pregled 4, Beograd, 1962, 29.

Руководство „Немачког народног савеза“, убрзо по свом оснивању, на Божић по грегоријанском календару, 25. децембра 1998. године, покренуло је и радио емисију која се емитује на немачком језику. Ова полчасовна емисија под називом „Наш глас“ (Unsere Stimme), емитује се сваког петка у вечерњем делу програма, са почетком у 19 часова, на радио таласима локалне станице „Радио Суботица“. Од октобра 2005. године она се може пратити уживо посредством интернета, преко адресе www.radiosubotica.rs, тако да се са њеним садржајем може упознати далеко шири аудиторијум, него што је то био случај до тада. Тако су слушаоци емисије „Наш глас“, претежно подунавски Немци, у могућности да је прате широм света, јер су путем електронске поште обавештени о времену и фреквенцији емитовања. Поред тога, на располагању је могућност да се упоредо са праћењем емисије, на истој електронској адреси нађу поједине завичајне новине (Heimatzeitung). Посредством ове емисије слушаоци се могу упознати са активностима чланова „Немачког народног савеза“ и најважнијим информацијама о животу немачке заједнице у Војводини. Њеним покретањем, немачка заједница у Војводини први пут после пола века, добила је емисију која се емитује на немачком језику и прилику да је самостално уређује. „Немачки народни савез“ је прво немачко удружење у Војводини које је покренуло неко од средстава јавног информисања и тако искористило право на информисање на матерњем језику, загарантовано уставним и правним оквирима.

У поздравној речи, коју је поводом емитовања прве емисије, у својству њеног главног и одговорног уредника изрекао Рудолф Вајс, један од оснивача „Форума немачких радио станица у средњој и југоисточној Европи“, укратко је представљена програмска концепција базирана на извештавању о делатностима „Немачког народног савеза“ и упознавању слушалаца са историјом, обичајима и културним наслеђем немачке заједнице у Војводини. У њој се каже:

Драги слушаоци,

Изузетно ми је задовољство што Вам се вечерас обраћам на сам први дан Божића у првој радио емисији на немачком језику у Југославији. Има лепе симболике у томе што се на сам рођендан божијег сина ствара и једна изузетно важна ствар у животу немачке мањине у Војводини. Прошло је две године од стварања „Немачког народног савеза“ и на двогодишњицу креће и ова прва емисија на немачком језику. Оно што је до последњег момента многим изгледало као смела фантазија, данас се остварило. Преко наше емисије моћи ћете се информисати о свим важним догађајима везаним за живот Немаца у Југославији. Пред наш микрофон ћемо доводити људе који се баве културом, обичајима, духом, историјом и етнологијом нас, Немаца, у овим крајевима. Наше баке ће на „donauschwaben“ дијалекту причати о својем детињству, обичајима, празницима, па и о финим рецептима наше подунавско-швапске кухиње. Наши најмлађи, деца и унуци, показаће вам како се негују оставштине предака. О раду „Немачког народног савеза“ извештаје ћете добијати из прве руке: од руководиоца секција. Наставници језика ће нас извештавати о раду свих шест група курса немачког језика; чланови хора – о њиховим наступима, библиотекар „Савеза“ о новим књигама и часописима. Наше вредне госпође ће нас обавештавати о новосашивеним ношњама. „Немачки народни савез“ улогу нас, Немаца у Војводини, види у улози моста међу народима. Моста између државе у којој јесмо и државе из које потичемо. Да је то тако, показаћемо и у овим емисијама. Наш циљ јесте очување националног идентитета, али никако затвара-

њем у уске националне оквири. Сарадња са народима са којима заједно живимо услов је опстанка у овим крајевима. Рекао сам на почетку: има симболике у томе што је ова емисија заживела на сам празник рађања новог живота и наде. Нека то буде и симбол обнове духовних вредности код нас, Донаушваба, у овим крајевима. Биће то највиши циљ ка коме ће ова емисија стремити.

Драги слушаоци, желим вам благословене Божићне празнике и једну сретну и мирну нову 1999. годину.³⁶²

Изречене жеље да нова 1999. година буде мирна и просперитетна и да донесе растерећење немачкој националној мањини у Војводини нису се испуниле, јер се СР Југославија само три месеца касније нашла под ударом НАТО операције „Милосрдни анђео“. Међутим, део поздравне речи који се односио на програмску концепцију емисије испунио се у потпуности. Она се и данас емитије, а о њеном животу брине 12 чланова редакције. Посебан куриозитет емисије чине њени музички сегменти, јер њих чине искључиво рок, поп, фолк и класичне композиције немачких, аустријских и швајцарских музичких група и аутора, чиме чланови редакције желе да пружи допринос популаризацији немачке културе, али и да, како сами истичу, скрену пажњу на чињеницу да је немачка култура у данашње време „потиснута експанзијом англо-америчке и франкофоне културе“.

У намери да популаризују немачки језик и културу у Суботици и на војвођанском простору руководство и активности „Немачког народног савеза“, уз финансијску помоћ Ми-

³⁶² Оригинални текст поздравног говора коју је поводом емитовања прве емисије „Наш глас“ (Unsere Stimme) изрекао њен главни и одговорни уредник Рудолф Вајс видети на: www.nemackinarodnisavez.rs, www.dvvtimme.org.rs, 16.02.2010.

нистарства спољних послова СР Немачке, приступили су оснивању „Културног центра Немаца у Војводини“. Новцем добијеним донацијом немачке владе купљена је и обновљена једна кућа са двориштем у Суботици, грађена у препознатљивом војвођанским стилу. Реч је о „Немачкој кући“, која се налази на Карађорђевом путу број 72, саобраћајници која повезује Суботицу и оближњи Хоргош. У њој се, осим канцеларија у којима делује „Немачки народни савез“, налази и богата библиотека са преко 4.000 књига на немачком језику. Књиге су добијене захваљујући помоћи немачке и аустријске амбасаде, као и ангажовањем једног броја војвођанских Немаца који живе у Немачкој. У „Немачкој кући“ одржавају се и значајна културна догађања у Суботици, која стоје у вези са немачком националном мањином у том граду или немачком културом на простору Војводине. У њој се одржавају промоције књига домаћих и страних аутора, организују књижевне вечери посвећене великанима немачке књижевности, али и савременим ауторима. Тако се на списку одржаних књижевних манифестација у организацији Удружења, између осталих налазе: „Гетеово послеподне“ – посвећено великану немачке и светске поезије, предавања „Значај и место немачког језика у свету“, „Историја војвођанских Немаца“, „Митологија старих Германа“, промоција књиге „Један свет на Дунаву“ аутора Ненада Стефановића, и велики број сличних дешавања. Нека од њих праћена су посетама амбасадора или представника немачке и аустријске амбасаде.

У „Немачкој кући“ у Суботици се одржавају концерти на којима гостују немачки ансамбли чији се репертоар састоји од дела немачких музичких класика и савремених композитора. Скоро сваке године приређује се свечана академија поводом 3. октобра, Дана немачког уједињења, након које следи концерт класичне музике. Овде се одржавају и изложбе слика и фотографија домаћих и страних аутора, али и сусрети руководства сличних удружења која окупљају припаднике немачке националне мањине, из земље и инос-

транства. За потребе смештаја гостију из иностранства „Немачка кућа“ у Суботици поседује један апартман.

Под окриљем „Немачког народног савеза“ делују хор „Лорелај“ (Die Lorelei), омладинска драмска секција „Млади Нибелунзи“ (Junge Nibelunge) и редакција радио-емисије која се емитује на таласима Радио Суботице. Хор „Лорелај“ је први женски хор основан после Другог светског рата, чије чланице обучене у немачке народне ношње изводе немачке народне и верске песме. Оне су до сада наступале углавном на локалним манифестацијама у Суботици и околини. Хор броји између 10 и 15 чланица, а посебно значајан наступ је остварио 2006. на гостовању у оближњем Фекетићу, када се на прослави приређеној поводом дана села у његовим редовима нашло више од 20 чланица.

Омладинска драмска секција „Млади Нибелунзи“ (Junge Nibelunge) је прва позоришна група немачке националне мањине после Другог светског рата. Она је, на сцени суботичког дејчег позоришта, извела прву представу на немачком језику, 23. јуна 2006. Организацију представе, избор музике и адаптација текста обавили су чланови драмске секције „Немачког народног савеза“. Драмска секција је наступала и у Осијеку, на фестивалу позоришних трупа немачких заједница земаља Подунавског региона, о чему је известила „Немачка реч“ (Deutcher Wort) – гласило Немаца у Хрватској.

Избор имена хора и драмске секције „Немачког народног савеза“ није случајан. У оба случаја изабрана имена недвосмислено указују на везу са немачком традицијом и културом, о чему Рудолф Вајс каже:

„Млади Нибелунзи“ и „Лорелај“ имају таква имена да би се одмах знало да негују немачку традицију и да на први поглед буде јасно ком народу припадају. Када смо размишљали о именима која би могла понети одлучили смо се за имена која потичу из германске митологије.

Немци у Суботици у организацији свога удружења обележавају најзначајније верске празнике: Ускрс, Божић и Духове. Том приликом велики број чланова „Немачког народног савеза“ присуствује служби која се одвија у цркви на немачком језику, а прославу Божића прати пригодан програм за најмлађе. Суботички Немци организовано обележавају и Дан реформације, 31. октобар, када на свечаности екуменског карактера, уз присуство теолога из Евангелистичке, Реформаторске, Римокатоличке и Православне цркве, чланови удружења одрже краћи уметнички програм, уз дела немачких композитора и мисли Мартина Лутера.

Суботичко удружење је одмах по оснивању започело прикупљање и дистрибуцију средстава за пружање материјалне помоћи лицима немачког порекла старијим од 60 година. Помоћ се додељује претежно пензионерима слабог имовинског стања. Реч је о подели најосновнијих намирница, средстава за личну хигијену и одећу, односно обућу, која се набавља преко хуманитарних организација из СР Немачке, у првом реду преко хуманитарне организације евангелистичке цркве са седиштем у Егенфелдену (Eggenfelden), којом руководи господин Роберт Лар (Robert Lahr). Хуманитарна помоћ се, у сарадњи са локалним подружницама Црвеног крста Војводине и надлежним институцијама покрајинске владе – задуженим за питања људских права и националних мањина, распоређује и дистрибуира локалним удружењима. Активисти Удружења истичу да заинтересована лица морају испунити три основна услова: морају бити немачког порекла, старија од 60 година и слабијег имовинског стања. Чланови комисије за доделу хуманитарне помоћи анкетирају потенцијалне кориснике и прикупљају податке о члановима заједнице којима је она неопходна, а затим предају захтеве и обављају сав неопходан технички део везан за расподелу. Чланови комисије су у обавези да известе надлежну комисију Министарства иностраних послова СР Немачке о подели

помоћи и/или да њене чланове на лицу места упознају са материјалним стањем корисника помоћи.

Паралелно са прикупљањем и дистрибуцијом хуманитарне помоћи својим сународницима, удружење је покренуло и једну активност едукативног карактера. Реч је о одржавању бесплатних течајева рада на рачунарима и савладавања одређених компјутерских програма. У том циљу, удружење је посредством хуманитарних организација из Немачке, са којима остварује дугогодишњу сарадњу, набавило одређени број рачунара и опремило просторију у којој се изводи обука.

„Немачки народни савез“ посветио је пажњу обезбеђивању средстава за доделу стипендија најбољим средњошколцима са већ поменутом хуманитарном организацијом евангелистичке цркве са седиштем у Егенфелдену (Eggenfelden).

Руководство и чланови „Немачког народног савеза“ учествовали су и у обележавању места на којима су се налазили сабирни логори војвођанских Немаца, њихова стратишта и масовне гробнице. У сарадњи са представницима осталих удружења војвођанских Немаца и уз присуство представника „Светског савеза подунавских Немаца“ учествовали су у постављању првих спомен-обележја у Војводини. Посећивање ових места сећања најчешће се поклапа са празником Свих Светих, који се код римокатолика и протестаната обележава првог новембра. Тако су представници удружења учествовали у обележавању места масовних страдања или гробница војвођанских Немаца у Бајмоку, Суботици, Книћанину, Крушевљу и Гакову где је одржана миса, положени венци и упаљене свеће у знак сећања на невино пострадале.

Приликом обележавања стратишта војвођанских Немаца руководство „Немачког народног савеза“ имало је и контакте са представницима локалне власти, али и становништвом поменутих села. Ти контакти у самом почетку нису

били нимало пријатни, јер су били оптерећени бременом прошлости. У појединим местима, међу локалним становницима, појављивање непознатих посетилаца погрешно је протумачено као „покушај Шваба да поврате своју имовину“. Међутим, првобитно неповерење је убрзо превазиђено уз помоћ представника локалне власти. О томе сведочи Рудолф Вајс:

Почетак обележавања стратишта није био лак. Почели смо од Гакова. Најпре смо заказали сусрет са руководством њихове месне заједнице. На њему смо се сусрели са председником месне заједнице, председником Извршног одбора месне заједнице и директором основне школе у Гакову. Ми смо тада отишли код њих и без околишења изложили оно што нас боли. Искрено смо им рекли: „Људи, ту се налазе масовне гробнице! Најмање осам и по хиљада Немаца лежи у њима! На том месту су почињене страхоте! Знамо да ви нисте криви за њих и да сте декретом досељени у Гаково! Дајте да видимо шта може да се учини да обележимо то место!“ Био је то искрен разговор, уз ракију и кафу, без форме и уштогљености. Наишли смо на разумевање тих људи, јер су неки од њих, само пар година пре тога, и сами искусили окрутност ратних дешавања на сопственој кожи. Представили смо им наш дотадашњи рад, изложили програм и идеје удружења и наишли смо на њихово разумевање. Тада смо им показали и неколико чланака из различитих новина у којима смо изнели наше ставове по питању национализоване имовине. Они су их дефинитивно уверили да не желимо да угрозимо колонисте у Војводини. Тако је почела наша сарадња, а завршетак приче јесте подизање спомен обележја у Гакову који чине крст висок 6

метара, и око 14.000 м² ограђеног и уређеног простора, како-тако сређено локално гробље и успостављена одлична сарадња са месном заједницом Гаково.

Описане четворогодишње активности „Немачког народног савеза“ директно су утицале на повећање броја лица која су се приликом пописа становништва, обављеног 2002. године, у Суботици изјаснили као Немци. Организовани и континуирани рад његовог руководства и чланова у погледу очувања, ревитализације и (ре)конструкцији етничког идентитета Немаца у овој бачкој општини дао је видљиве резултате. Руководство „Немачког народног савеза“ решено је да настави са својим деловањем и искористи повољан политички курс који данас влада Републике Србије заузима према националним мањинама. О спремности удружења да самостално настави путем којим је кренуло, као и коришћењу законских регулатива које представљају једини начин кроз који припадници немачке националне мањине могу искористити своја права, председник „Немачког народног савеза“ Рудолф Вајс каже:

Јасно је наше опредељење да наставимо са очувањем континуитета када је у питању живот немачке националне мањине на овом простору. Такође желимо да наставимо и са заштитом немачког културног наслеђа и да се остваре услови за његов даљи напредак. Међутим, ми то желимо да обавимо самостално, без икаквих мешања и притисака са стране. Ми не желимо да нама управља ни Берлин, ни Београд. Знамо како су се у прошлости завршавали сви покушаји да се решења намећу са стране и какву су цену платили Немци у Југославији. Због тога своје чланове, који су често нестрпљиви у покушају да остваре нека своја права, поготово она која се односе на повратак или надокнаду за одузету имовину, смирујем тако што им кажем:

„Ала ће Србија да се стресе кад 2.000 Немаца удари шаком о сто!“ На тај начин желим да им сугеришем да је реституција имовине дуготрајан и болан процес, а да смо ми мала заједница и да морамо стрпљиво да решавамо све проблеме тако што ћемо користити једино средство које нам је на располагању – закон. Дакле, ми се залажемо за поштовање законских и правних оквира земље у којој живимо. Ми се не залажемо за немство у свету, већ за интересе наших чланова, који су држављани ове земље.

2.4. Оснивање и деловање „Немачког удружења за добросуседске односе *Karlowitz*“ из Сремских Карловаца

Немци који су се у Сремским Карловцима деценијама изјашњавали као Хрвати и на тај начин себи обезбеђивали статус конститутивног народа у СФРЈ, по формирању Савезне Републике Југославије 1992. године, суочени са губитком тог статуса, постепено одлучују да одбаце своју „етничку камуфлажу“ којом су били сакривени дуги низ година.

Њихов повратак немству био је мотивисан чињеницом да Хрвати у новоформираној СР Југославији нису представљали конститутивни народ него националну мањину, чија се матица – Република Хрватска налазила у жестоком ратном сукобу са државом у којој су живели.³⁶³ Због тога хрватски етнички идентитет, којим су се локални Немци у Сремским Карловцима деценијама успешно користили за потребе сопствене етничке мимикрије, не само да више није био од користи, већ је постао и потенцијално опасан. У жељи да избегне могуће проблема са локалним властима и/или локалним већинским српским становништвом, један део

³⁶³ A. Seder, *Prvoj smrti, drugoj patnji, trećoj hleb*, Nudo Karlowitz, 140.

карловачких Немаца „присетио се“ својих немачких корена и предака, односно могућности да у новонасталој ситуацији реактивира одбачени етнички идентитет. Током последње декаде прошлог века, међу лицима немачког порекла у Сремским Карловцима порасло је интересовање за сопствену породичну историју.³⁶⁴ Временски период обележен њиховим интересовањем за сопствено порекло претходио је „повратку коренима“ и заправо је представљао „буђење“ припадника немачке заједнице у овом сремском месту. У том периоду они су вршили неопходне припреме за обнављање немства у локалној средини, изгубљеног педесетих година прошлог века, када је већи део Немаца променио национално опредељење трансформишући се у Хрвате.³⁶⁵

Први и веома значајан корак који је десетак Немаца из Сремских Карловаца предузело на путу повратка ка своме „матичном јату“ било је њихово учлањење у новосадско удружење „Die Donau“. Они су током периода 1996–2002, као чланови учествовали у његовим активностима и тако стекли неопходно искуство у вези са модалитетима ревитализације етничког и културног идентитета Немаца у Новом Саду и његовој околини, које су доцније применили у карловачком Удружењу.

³⁶⁴ Трагајући за сопственим идентитетом и истражујући порекло сопственог породичног презимена Стјепан Седер је дао велики допринос упознавању историје немачке заједнице у свом родном месту, јер је на основу обимне архивске грађе, бројних историјских података и породичних историја прикупљених током дугогодишњег марљивог истраживања написао неколико значајних књига везаних за живот локалних Немаца. Видети: S. A. Seder, *Prvoj smrt, drugoj patnja, trećoj hleb*, Nudo Karlowitz, Sremski Karlovci, 2002; исти, *Poreklo prezimena Seder*, Sremski Karlovci, 2002; исти, *Plitki grobovi*, Nemačko udruženje za dobrosusedske odnose Karlowitz, Sremski Karlovci, 2006.

³⁶⁵ Видети: А. Крел, *Ревитализација етничког идентитета Немаца у Сремским Карловцима*, Гласник Етнографског института САНУ, LVII (1), Београд, 2009, 80.

О периоду рада у удружењу „Die Donau“, као и о разлозима због којих је основано удружење карловачких Немаца, сликовито сведочи један од бивших чланова, који каже:

Мој основни разлог да се учланам у „Die Donau“ био је да се у њему повежем са људима који, попут мене, проучавају своје корене, и да се на тај начин умрежим са њима, и да међусобно размењујемо информације, податке и резултате из те области. Међутим, моја очекивања нису испуњена. У „Die Donau“ нисам наишао на људе који се баве или су се бавили том проблематиком, а од мене у њему нико ништа посебно није очекивао. Осим тога, у њему смо имали парадоксалну ситуацију, јер је већина чланства коју су чинили бачки Немци, говорила мађарски језик, који ми нисмо разумели. Та специфичност сремскокарловачких Немаца да не говоре мађарски језик, за разлику од бачких Немаца којима је он због свакодневног вербалног контакта у окружењу временом постао примарни језик, готово да нам је онемогућавала комуникацију. Наставио сам да одлазим на њихова дружења, која се се збивала једном недељно, све док нас неколико из Сремских Карловаца нисмо одлучили да оснујемо сопствено удружење, јер нисмо били нарочито задовољни ситуацијом коју смо тамо затекли. Дакле, формирали смо сопствено удружење из више разлога. (м, 68, Сремски Карловци)

Карловачки чланови „Die Donau“-а, руковођени сопственим локалним културним и историјским специфичностима, али и подстакнути растућом жељом да „пробуде“ и преостале сународнике у Сремским Карловцима, као што је то већ био случај у Новом Саду, Суботици, Сомбору и Апатину, иступили су из тог удружења, да би у – до послед-

њег места испуњеној – сали СО Сремски Карловци 20. фебруара 2002. основали „Немачко удружење за добросуседске односе 'Karlowitz'“. Одлуку о оснивању локалног удружења Немаца подржало је својим потписом 41 лице из Сремских Карловаца, што вишеструко премашује минимум од десет потписа, колико је Законом о удружењима грађана прописано.

Оснивањем овог удружења у Сремским Карловцима, припадници локалне немачке заједнице изашли су у јавност након неколико деценија проведених у анонимности и започели рад на обнови сопственог етничког и културног идентитета. Том приликом се показало да је седмогодишње искуство његових оснивача, стечено током њиховог рада под окриљем „Die Donau“-а, веома корисно – како у погледу структурисања самог удружења, тако и у покретању његових активности.

Карловачко Удружење данас има базу од 122 регистрована члана, што по оцени господина Стјепана Седера, који обавља дужност председника, а „узимајући у обзир да у Сремским Карловцима живи око 9.000 житеља, представља сасвим солидан број“. Од укупног броја чланова, њих око 50 су активисти, јер се укључују у планирање и извршавање активности друштва, док се остали могу окарактерисати као симпатизери. Чланови удружења сваке године одржавају редовну скупштину, на којој се бирају председник и његови малобројни руководиоци.³⁶⁶

Најуже руководство Удружења данас чини седмочлани управни одбор, који се састоји од председника, потпредседника, секретара, благајника и три члана. Чланство и функције у овом телу су изборног карактера. Управни одбор у исти мах обавља и функцију председништва Удружења, тако да је господин Стјепан Седер истовремено и

³⁶⁶ А. Крел, *Ревитализација етничког идентитета Немаца у Сремским Карловцима*, 82.

председник управног одбора овог удружења. Осим тога, у руководству су и три референта који се налазе на челу три комисије: за расподелу хуманитарне помоћи, за неговање немачког језика и за маркетинг. Ове комисије имају задатак да планирају и обављају активности из својих надлежности. Статутом Удружења предвиђено је да сваки грађанин Републике Србије без обзира на своју етничку, верску или политичку припадност, пол и старост може постати његов члан. Регистрацијом члан не само што стиче право учешћа у активностима Удружења, већ без обзира на то да ли се јавно изјашњава као Немац или не, а за разлику од неких других удружења тог типа, стиче пуно право да учествује у доношењу одлука о раду. Међу члановима Удружења, поред Немаца има и Срба, Хрвата, Мађара, Бугара и Албанаца, као и лица која нису национално опредељена, и/или пак потичу из мешовитих бракова.

Статут такође предвиђа могућност да председништво Удружења има право да понуди чланство некој особи, која није регистровани члан, а неком својом делатношћу значајно је помогла рад Удружења или допринела порасту његовог угледа. Тиме се стиче статус почасног члана. Чланови Удружења као примарне циљеве наводе очување немачког језика, немачке културе, ревитализацију већ заборављених обичаја и неговање добросуседских односа.

Непосредно по оснивању Удружења, прва активност била је пружање хуманитарне помоћи старијим грађанима немачког порекла и/или етничког опредељења у Сремским Карловцима и околини, а убрзо потом Удружење је разгрнало своје активности.

Делатности „Немачког удружење за добросуседске односе 'Karlowitz'“ могу се поделити у два основна сегмента: хуманитарни рад и рад на ревитализацији и (р)еконструкцији етничког идентитета Немаца у Сремским Карловцима и околини.

Прва делатност коју је Удружење започело одмах по оснивању јесте прикупљање и дистрибуција средстава за пружање материјалне помоћи лицима немачког порекла старијим од 60 година, претежно пензионерима слабијег имовинског стања. Као и у осталим удружењима овога типа, ради се о подели најосновнијих намирница, средстава за личну хигијену, одеће и обуће, које се набављају преко хуманитарних организација из СР Немачке.

Суочени са бројним негативним последицама више-деценијске етничке и културне мимикрије Немаца у Сремским Карловцима, упоредо са хуманитарним радом, руководство и активисти „Немачког удружења за добросуседске односе 'Karlowitz'“ организовали су читав низ делатности које су покренула и остала удружења, да би покренули културни и друштвени живот немачке заједнице. Неке од тих активности су интерног типа и имају едукативни карактер, као што је то случај са одржавањем бесплатних течајева немачког језика и обуком за рад на рачунарима, а друге имају за циљ популаризацију немачке културе. У питању је организација промоција књига, књижевних вечери, изложби, концерата, пројекција филмова, путем којих се публика упознаје са класичним и савременим уметничким делима из богатог опуса немачке књижевности, музичке, ликовне и филмске уметности. У оквиру Удружења покренута је и издавачка делатност у оквиру које је објављено неколико књига домаћих аутора које се односе на историју и културну баштину војвођанских Немаца.

Деценијама дуго одсуство јавне употребе немачког језика у Сремским Карловцима, слично као и у другим војвођанским срединама, условило је да Немци у овом месту недовољно добро познају немачки језик. Упркос чињеници да је немачки језик остао последњи симбол етничког идентитета карловачких Немаца, посредством чије употребе они у свакодневној комуникацији могу да изграде јасне

етничке границе према осталим етничким групама из окружења,³⁶⁷ испоставило се да га је велики број старијих људи добрим делом заборавио, а да га млађи нису научили. Стога се логичним чини настојање Удружења да посебну пажњу усмери ка јачању познавања немачког језика и његове јавне употребе. Удржење је организовало бесплатан течај немачког језика за све заинтересоване полазнике, међу којима је највећи број његових чланова. Наставу немачког језика, доступну свим заинтересованим становницима Сремских Карловаца и околине, држи професор немачког језика који је и сам члан Удружења. Професор волонтира јер овај свој ангажман сматра личним доприносом оживљавању локалне немачке заједнице. Наставу похађају ученици подељени у три групе, формиране на основу степена њиховог познавања језика – почетну, средњу и вишу, од којих свака броји између десет и петнаест чланова.

Особеност у раду овог удружења представља чињеница да је оно нешто више од годину дана по свом оснивању, септембра 2003. године, покренуло часопис. То је, за сада, једини штампани медиј међу војвођанским Немцима. Часопис „Фенстер“ (Fenster) уређује редакција од десетак чланова, међу којима се налазе истакнути страни и домаћи публицисти, који се баве темама из живота немачке заједнице у Војводини.³⁶⁸ О избору назива ове публикације, њен главни уредник Стјепан Седер каже:

Често ми постављају питање зашто смо изабрали баш такав назив. Он је, као што вероватно и сами претпостављате, симболичког карактера. За његов назив смо изабрали реч *фенстер* (Fenster),

³⁶⁷ Исти, 141.

³⁶⁸ Домаћој стручној јавности која се интересује за историју и положај немачке националне мањине у Србији, свакако су најпознатија имена германисте – професора Зорана Жилетића, те хрватског историчара и публицисте Владимира Гајгера.

јер она на немачком језику означава прозор. У овом случају, наш часопис је „прозор“ кроз који се, из угла немачке мањине, посматра држава и њен већински народ, и обрнуто, из перспективе државе и већинског народа можете посматрати немачку мањину. Зато смо се одлучили за овај симболичан назив, који на прави начин одсликава читаву проблематику којом се наш часопис бави.

У складу са основном наменом – неговањем културне баштине војвођанских Немаца и њихових добросуседских односа у мултикултурном окружењу какво је Војводина – редакција је креирала издавачку политику часописа и његов изглед. Током овог истраживања, на пример, објављени бројеви часописа садрже интервјуе са угледним члановима дипломатског кора који представља СР Немачку у Србији, разговоре са управницима најзначајнијих српских и војвођанских културних институција, представљање активности локалних удружења која окупљају грађане немачке националности у Војводини, представљање најатрактивнијих активности карловачког удружења, потом текстове о међусобним аустро-немачким и српским културним везама и утицајима, подсећања на значајне а већ заборављене војвођанске Немце, прилоге о утицајним немачким породицама из Сремских Карловаца, и животне приче и сећања обичних људи – Немаца рођених у Војводини.

Иако разноврстан, садржај часописа условљен је прикупљеним материјалом. Пре излагања сваког следећег броја, редакција „Фенстера“ упућује позив на сарадњу свим удружењима војвођанских Немаца, у коме наведе рок за слање текстова, али чланови редакције оцењују да одзив није задовољавајући. Осим тога, динамика излагања часописа „Фенстер“ условљена је финансијским разлозима. О настојањима да се проблеми превазиђу на што успешнији начин сведоче речи главног уредника:

У намери и жељи да у току календарске године издамо три броја часописа, ми сваке године учествујемо на конкурс који расписује Покрајински секретаријат за образовање и културу, са циљем да добијемо неопходна финансијска средства за њихово излагање. Тако смо приликом последњег конкурса назначили да нам је план да у току ове (2007) године он изађе пре Ускрса, у септембру и пре Божића. Ове године смо добили 39.000 динара, а издали смо свега један часопис, при чему смо трошкове његовог штампања платили 51.300 динара.

Управо се припремамо да издамо други број часописа. Ви ћете ме сада сигурно питати одакле нам новци за тако нешто? Новци долазе од „мувања“, односно преусмеравања слободних финансијских средстава која преостану од других пројеката, или ми у Удружењу једноставно „успоримо“ реализацију неких пројеката, а новцем за њихову реализацију „помогнемо“ излагање актуелног броја. Осим тога, део средстава за његово финансирање обезбеђујемо путем скромне финансијске дотације коју нам пружа СО и нашим мизерним чланаринама, тако да финансирамо издавање часописа. Ове године смо новчану награду коју нам је доделила СО Сремски Карловци, у висини од 50.000 динара, утрошили на тај начин. Заправо, то су елементи на основу којих „затварамо“ финансијску конструкцију, односно подмирујемо функционисање нашег удружења. Наши чланови помажу у складу са сопственим могућностима. Тако, рецимо, један наш члан обавља комплетну графичку обраду, прелом и припрему за штампу часописа без икакве новчане надокнаде, тако да плаћамо само штампу. Сав уређивачки рад и све остало је

на волонтерској бази, што представља значајну уштеду за нас.

Извод из разговора са председником „Немачког удружења за добросуседске односе 'Karlowitz'“ и главним уредником „Фенстера“ осликава начине на које његово руководство покушава да обезбеди финансијска средства неопходна за што редовније издавање часописа и њихова настојања да се превазиђу бројне тешкоће које се том приликом јављају.

Упркос наведеним проблемима, чланови редакције успешно издају лист који у великој мери задовољава потребе својих читалаца – војвођанских Немаца. Он се доставља на око 300 домаћих и иностраних адреса. Осим у Немачку, часопис „Фенстер“ доспева до читалачке публике у Аустрији, САД, Канади, Аргентини, Бразилу и Аустралији. У редакцију стижу писма са ових удаљених дестинација, у којима се изражавају похвале њеном раду и изрази подршке, али и различите молбе, предлози и савети читалаца у циљу побољшања квалитета часописа. Због повећаног броја захтева који у континуитету пристижу од читалачке публике у иностранству (реч је о исељеним Немцима рођеним на овом простору, који су већ помало заборавили српски језик), редакција часописа је донела одлуку да повећа број текстова на немачком језику. Ова одлука уредништва такође представља покушај да пробије језичку баријеру према потомцима сада већ давно исељених војвођанских Немаца, рођеним у иностранству – припадницима друге и треће генерације, и да их на тај начин, колико је то могуће, заинтересује за историју и културну баштину њихових предака. С обзиром на чињеницу да је последњи број часописа у целости изашао на немачком језику, на адресу редакције стигла су бројна писма са домаћих адреса у којима се војвођански Немци жале на овакву одлуку, наводећи као разлог за реаговање своје недовољно познавање немачког језика. Да би помирило потребе домаћих и иностраних читалаца, уредништво часописа „Фенстер“ размишља о

увођењу двојезичних издања, у којима би један исти текст био објављен и на српском и на немачком језику. Ово решење би било задовољавајуће за оба табора читалаца, али је овакав компромис немогућ у овом тренутку, јер би сваки текст било потребно превести на немачки и/или српски језик, што би довело до смањења броја текстова. Стога се обезбеђивање додатних финансијских средстава, која би омогућиле двојезично издање „Фенстера“, пред његову редакцију поставља као важан, али нимало лак задатак.

Чланови комисије за маркетинг су, у сарадњи са СО Сремски Карловци, у више наврата су учествовали на бројним манифестацијама сајамско-туристичког карактера, у циљу промоције историјске и културне баштине овог места.³⁶⁹ Представљајући историјске и културне специфичности локалне немачке заједнице, они су пружили значајну и атрактивну допуну локалној туристичкој понуди. Чланови ове секције иницирали су 2003. године одржавање „Фестивала куглофа“ (*Gugelhupffest*), који је прерастао у манифестацију која се сваке године почетком јуна одржава у просторијама карловачке гимназије. Њено одржавање помажу Покрајински секретаријат за образовање и културу, СО Сремски Карловци, карловачка гимназија и друге покрајинске и локалне организације. На главној приредби, која се одржава у преподневним часовима, изложени су *куглови* или како Војвођани кажу – *куглофи*, пристигли из различитих војвођанских средина. Реч је о колачима за које се верује да воде порекло из Алзаса, а који су, посредством немачког утицаја на исхрану у Војводини, постали један од препознатљивих садржаја војвођанске трпезе. Чланови жирија награђују три најкуснија *куглофа*, а организатори манифестације су установили и награду која се додељује на основу гласова публике. Чланице удружења обучене су у

³⁶⁹ Стјепан Седер износи тврдњу да су само током 2007. године чланови Удружења учествовали на преко 40 манифестација овог и сличног типа.

немачке народне ношње, реконструисане на основу фотографија на којима се налазе некадашњи житељи Сремских Карловаца. Ови идеалтипски модели женске и мушке ношње израђени су у Немачкој. С обзиром на начин на који су прибављени, комплети локалне немачке народне ношње су веома скупи и користе се искључиво за потребе манифестација туристичко-сајамског карактера. Фестивал је најчешће праћен пригодном изложбом фотографија које су прикупљене из албума познатих породица карловачких Немаца, као и пригодним округлим столом на коме се разматра немачки утицај на културу Војводине са учесницима из земље и иностранства.

„Немачко удружење за добросуседске односе 'Karlowitz'“ је због организовања ове манифестације, као и учешћа у одржавању сличних дешавања које промовишу локалне историјске и културне вредности и укупног залагања за очување добросуседских односа свих етничких група и јачања толеранције у својој средини, добило највише признање СО Сремски Карловци. Оно је представницима Удружења уручено на пригодној свечаности, одржаној у свечаној сали карловачке гимназије 9. децембра 2007.

Удружења има и фолклорну секцију, једину ове врсте међу удружењима војвођанских Немаца, која броји укупно осам чланова, четири женска и четири мушка, а сви се аматерски баве фолклором. Национални састав је хетероген. На челу секције налази се чланица која је дуги низ година наступала у локалном аматерском КУД-у, а која се истовремено прихватила улоге кореографа. Чланови наступају у немачким ношњама, а на репертоару се налазе традиционални немачки плесови. Модел за кореографије налазе приликом гостовања фолклорних друштава из Немачке, која – уз њихову сагласност – снимају камером, а затим сами увежбавају. За плесне кореографије неопходно је учешће парова, тако да је број чланова секције усклађен са репертоаром. Међутим, због своје малобројности, чланови секције се одлучују за наступе на мањим бинама, у оквиру

пратећег културно-уметничког програма на манифестацијама сајамско-туристичког карактера. У време разговора које сам водио са руководством и активистима карловачког удружења увелико је планиран заједнички наступ њихове фолклорне секције са једним културно-уметничким друштвом из Сремских Карловаца на некој од њихових будућих турнеја.

Осим наведених активности, „Немачко удружење за добросуседске односе 'Karlowitz'“ посредством својих делегата, учествовало је у обележавању места на којима су се налазили сабирни логори војвођанских Немаца и њихове масовне гробнице. Они су, у сарадњи са представницима осталих удружења Немаца из Војводине, као и уз помоћ „Светског савеза подунавских Немаца“ учествовали у постављању спомен обележја у Книћанину (некадашњи Rudolfsgnad), Кикинди, Гакову и Крушевљу.

2.5. Оснивање и деловање „Хуманитарног удружења Немаца Герхард Сомбор“

Једно од удружења формираних у процесу „буђења“ етничког и културног идентитета Немаца на простору Војводине јесте и „Хуманитарно удружење Немаца 'Герхард' Сомбор“ (Deutscher Humaniterer Verein 'St. Gerhard' Sombor). Основано као треће у низу удружења војвођанских Немаца, 1999. године, на самом почетку свога рада бавило се пружањем хуманитарне помоћи старијим грађанима немачког порекла и/или етничког опредељења у Сомбору и околини, а касније је разгранало спектар својих делатности. Његови оснивачи, дугогодишњи чланови и активисти „Немачког народног савеза“ из Суботице, вођени жељом да „оживе“ Немце у Сомбору и околини, на сличан начин на који су то учинили њихови сународници у Суботици, одлучили су да се издвоје из матичног удружења и да се ухвате у коштац са

нагомиланим проблемима „успаване“, локалне немачке заједнице.³⁷⁰

О свом краткотрајном раду у оквиру „Немачког народног савеза“ и мотивима који су условили формирање удружења „Герхард“, његов дугогодишњи председник господин Антон Бек каже:

Удружење је почело са радом 1999. године. Неколицина наших чланова је кратко време била учлањена у „Немачки народни савез“ у Суботици. Међутим, веома брзо смо постали свесни да морамо основати удружење у свом граду, које ће се бавити животом Немаца у Сомбору и његовој околини. То смо и учинили, а већ након пола године, имали смо више чланова од суботичког удружења.

Руководство сомборског удружења с поносом истиче да се оно, по броју чланова, већ у првих шест месеци свога постојања изједначило са удружењем из чијег окриља је настало. Искуство његових оснивача – чланова данашњег руководства и извесног броја активиста, стечено у раду „Немачког народног савеза“ из Суботице, у значајној мери је помогло организовању рада сомборског удружења. Оно данас игра веома важну улогу у погледу ревитализације, оживљавања и јавне употребе симбола/маркера етничког идентитета Немаца у Сомбору и његовој околини.

Њега данас чине председништво, надзорни одбор, благајник и три референта задужена за хуманитарни рад, културне активности и рад са омладином. Базу удружења чини око 450 регистрованих чланова, од чега око педесет

³⁷⁰ Град Сомбор је седиште Западнобачког округа и центар истоимене општине, као и привредни, управни, културни центар, карактеристичан по релативно великом броју Немаца у његовом региону. Види: Сомбор, www.sombor.net, 24.02.2010.

активиста, који учествују у разноврсним активностима. Статут Удружења предвиђа да сваки грађанин Републике Србије, без обзира на своју етничку, верску или политичку припадност, може постати његов члан и учествовати у некима од његових активности. О томе сведочи извесан број чланова мађарске и српске националности, као и национално неопредељених и/или оних који потичу из мешовитих бракова. Исти правни акт предвидео је и дистинкцију међу члановима. Наиме, иако свако може постати члан, само она лица који се на попису становништва изјашњавају као Немци и поседују доказ о томе, могу да буду предложена за неку од руководећих функција и да учествују у изборном процесу и доношењу стратешких одлука везаних за делатност удружења. Остала лица, којих према овом критеријуму има двадесетак, немају то право и карактеришу се као симпатизери. Један од активиста удружења коментарише овакву ситуацију на следећи начин:

У свим удружењима која су национално обојена, значи и мађарска, хрватска и нека друга иста је ствар. Ја у њих могу отићи и у њих се учланити, ал' могу бити само њихов симпатизер, тако да не могу да бирам или да будем биран. Тако је и код нас, по нашем статуту. То је, по мени, логично. Ја не видим ништа лоше у томе. (м, 58, Сомбор)

Чланови удружења сваке године одржавају редовну скупштину, на којој се бирају председник и функционери. Резултати поменуте скупштине су већ годинама уназад такви да код истраживача недовољно упућеног у прилике које владају у „Хуманитарном удружењу Немаца 'Герхард' Сомбор“, какав сам и сâм био на почетку истраживања, могу изазвати озбиљну дилему. Као што је то случај и у претходно формираним удружењима војвођанских Немаца, и „Герхард“ предводи исти председник од изборне конвенције до данас. Чињеницу да исти председник и руководство у готово неизмењеном саставу воде ово удружења од његовог оснивања до данашњих дана – пуних осам година – истра-

живач може тумачити на двојак начин: или је реч о за наше актуелне друштвене прилике – готово нестварном консензусу, заснованом на квалитетном раду и позитивним резултатима које су остварили председник и чланови руководства у претходном мандату, обезбедивши на тај начин поверење базе, или је реч о фаталистичком приступу стварности чланова удружења, свесних да немају боље решење. Појава је још занимљивија ако се узме у обзир да је слична ситуација у свим удружењима у којима сам спровео истраживање.

Упитан да ли је његово дугогодишње обављање функције председника удружења условљено поверењем чланова немачке заједнице у Сомбору, или је пак последица њихове недовољне заинтересованости за рад удружења, актуелни председник, Антон Бек, каже:

Искрено речено, на неко велико чудо, нема неког кошкања и несугласица, с тим да има и задовољства нашим радом, али и пасивности.

Основано као удружење са превасходно хуманитарним карактером, што је видљиво већ у самом називу, оно је тежиште својих активности ставило на прикупљање и дистрибуцију средстава за пружање материјалне помоћи лицима немачког порекла старијим од 60 година, махом пензионерима слабијег имовинског стања. Углавном је реч о подели најосновнијих намирница и средстава за личну хигијену у сарадњи са локалним подружницама Црвеног крста Војводине и надлежним институцијама покрајинске владе, задуженим за питања људских права и националних мањина.

О начину набавке, расподеле и врсти хуманитарне помоћи, један од активиста говори следеће:

Све иде званично, преко покрајинске владе и огранка Црвеног крста – Бачка Топола. Ми само једном годишње преузимамо количину која је предвиђена за нас, већ разврстану и спаковану,

тако да је само поделимо међу нашим члановима. Сви који је приме потпишу потврду о њеном пријему. Хуманитарни пакети се најчешће састоје од средстава за личну хигијену, прехранбених артикала и нешто, углавном, половне одеће. Већина робе која чини пакете је домаће производње, купљена новцем немачких хуманитарних удружења, док је њен мањи део допремљен директно из Немачке. (м, 50, Сомбор)

Председник „Хуманитарног удружења Немаца 'Герхард' Сомбор“ каже да се хуманитарна помоћ, иако првенствено намењена лицима немачког порекла, додељује свима који им се обрете, без обзира на њихову етничку или конфесионалну припадност, јер у Сомбору и околним местима постоји велики број житеља који потичу из национално мешовитих бракова. Кључну улогу приликом прикупљања хуманитарне помоћи игра господин Роберт Лар (Robert Lahr) из Егенфелдена (Eggenfelden) у СР Немачкој. Рођен на овим просторима, у бачком селу Куцура, недалеко од Врбаса, преко хуманитарне организације којом руководи, он већ више од 15 година редовно, пред Божић, шаље велику количину животних намирница, средстава за одржавање личне и кућне хигијене, половне гардеробе и других потрепштина. Највећи део ове робе војвођанским Немцима дистрибуира се преко Савезног министарства унутрашњих послова Републике Немачке, са седиштем у Бону, преко Савезне управе у Келну. Сакупљену хуманитарну помоћ Министарство одбране СР Немачке допуњује значајним средствима у виду намештаја, постељине, пешкира, намењених потребама неуропсихијатријског одељења болнице у Сомбору.

Као што је то био случај у удружењима чије је формирање претходило оснивању „Хуманитарног удружења Немаца 'Герхард' Сомбор“, његово руководство и активисти били су суочени са негативним последицама вишедеценијске

етничке и културне мимикрије војвођанских Немаца. Осим расподеле хуманитарне помоћи, ово удружење је организатор читавог низа разнородних делатности којима настоји да оживи и покрене културни и друштвени живот немачке заједнице у овом делу западне Бачке. Неке од тих активности су интерног типа и имају едукативни карактер, као што је случај са одржавањем бесплатних течајева немачког језика и рада на рачунарима. Друге, попут одржавања промоција књига, књижевних вечери, изложби и концерата на којима се изводе и/или представљају дела из опуса класичне и савремене немачке уметности имају за циљ популаризацију немачке културе. На послетку, издвајају се најважније међу њима, активности које се директно односе на обнављање и оживљавање етничког и културног идентитета Немаца у Сомбору и околини, као што су обележавање места на којима су се налазили некадашњи сабирни логори војвођанских Немаца и/или масовна гробља, организовање посета исељених војвођанских Немаца некадашњем завичају, сарадња са сличним удружењима у Војводини и у земљама у окружењу, као и рад на формирању Националног савета немачке националне мањине.

Слично као и у другим војвођанским срединама, у Сомбору и околини су последице етничке и културне мимикрије војвођанских Немаца оставиле посебан, уочљиво негативан траг у сфери употребе и познавања немачког језика. Стога се природном чини интенција удружења да посебну пажњу усмери на обнову његове употребе и јачање свести о припадности немачкој заједници. О томе илустративно сведочи једна од његових чланица:

Наш основни циљ приликом формирања удружења био је да на једном месту окупимо све оне који се декларишу као Немци, као и оне који потичу из мешовитих бракова, а осећају се Немцима, да онима који више не говоре немачки језик или га врло слабо говоре, омогућимо бесплатну наставу немачког језика. То нам је

била прва активност, иако смо на самом почетку имали врло мали број чланова. Годину или две након нашег оснивања појавила се књига Надежде Ћетковић и Добриле Синђелић Ибрајтер „Подунавске Швабице“, ³⁷¹ чију смо промоцију у Војводини ми први организовали. Том акцијом привукли смо и један део нових чланова, јер су многи који су њој присуствовали пронашли себе у тој књизи. (ж, 51, Сомбор)

Стога је „Хуманитарно удружење Немаца 'Герхард' Сомбор“, вођено настојањем да популаризује немачки језик и (ре)витализује културу у Сомбору и околини, а да у исто време ојача степен познавања и јавне употребе немачког језика, покренуло бесплатан течај немачког језика за своје чланове. Наставу немачког језика, доступну свим заинтересованим лицима, држи професорка немачког језика у сомборској гимназији, и сама чланица удружења од његовог оснивања. Она не захтева никакву новчану накнаду за извођење наставе, јер „жели да сопствено знање подели са свим лицима заинтересованим за упознавање немачког језика“ сматрајући своју активност сопственим доприносом оживљавању локалне немачке заједнице. Наставу похађају ученици подељени у три групе – почетну, средњу и вишу, од којих свака броји између десет и петнаест чланова.

Овде је потребно указати на још један значајан корак у погледу очувања и популаризације немачког језика у Сомбору, учињен у сарадњи са представницима локалне самоуправе. Наиме, у сомборској предшколској установи „Вера Гуцуња“ уведен је забавни и едукативно-дидактички програм учења немачког језика. Овај програм, креиран од стране Педагошког института из Новог Сада, у потпуности је прилагођен потребама деце млађег узраста, а одвија се уз

³⁷¹ Види: N. Ćetković, i D. Sindelić-Ibrajter, *Dunavske Švabice*, Medijska knjižara Krug, Edicija: Ženski identiteti, knjiga II, Beograd, 2000.

сагласност са надлежним министарством. Кроз учешће у његовим садржајима, песму, игру и рецитацију, деца упознају основе немачког језика и на тај начин се навикавају на његову употребу. Коментаришући покретање овог програма председник „Хуманитарног удружења Немаца 'Герхард' Сомбор“, господин Антон Бек, каже да је веома значајно, поготово у вишејезичкој средини каква је Сомбор, да се деца од малена навикавају на употребу различитих језика, односно да на време схвате да: „други језик не гризе“.

Поред течаја немачког језика, и сомборско удружење за своје чланове одржава бесплатан курс познавања рада на рачунарима.

„Хуманитарно удружење Немаца 'Герхард' Сомбор“ покренуло је и неке активности у намери да сомборску публику подсети на класике и да јој представи дела савремене немачке културе. Одржано је неколико књижевних вечери на којима су представљена дела савремене немачке поезије и прозе, уз гостовање једног броја аутора са немачког говорног подручја. Уприличен је и изванредан број концерата на којима су домаћи аутори уз учешће младих, али и већ афирмисаних гостију из Немачке, Аустрије и Швајцарске пред сомборским аудиторијумом изводили позната музичка дела и представили сопствени музички опус. Најчешће су музички наступи били у склопу књижевних вечери, а заинтересовани посетиоци су посредством плаката обавештавани о њиховом одржавању.

У Сомбору је 6. и 7. јуна 2009. године одржана манифестација под називом „Плесови и песме подунавских Немаца“, реализована уз помоћ „Самоуправе мађарских Немаца из Баје“. На овом културном дешавању, којим је затворено „Немачко културно пролеће“, под руководством Хелмута Хајла и Тибора Немата из Печуја у Мађарској, за све заинтересоване посетиоце одржана је дводневна обука, односно курс подунавско-немачких плесова и песама.

Отварање и освећење „Куће помирења“, 23. маја 2009, било је изузетно значајан догађај за рад „Хуманитарног удружења Немаца 'Герхард' Сомбор“. Тако је сомборско удружење након дугогодишњег успешног рада добило нове просторије, погодније за рад својих чланова и реализацију својих активности. Средства за изградњу куће обезбеђена су уз помоћ Римокатоличке цркве, док су представници немачког града Розенхајма (Rosenheim) донирали набавку монтажне куће, чиме је крунисана успешна сарадња која траје већ неколико година. У „Кући помирења“ смештене су библиотека, компјутерска учионица, кабинет за учење немачког језика, канцеларијски и простор за дружење.

У склопу прославе којом је обележен почетак рада, дан раније, у петак 22. маја 2009. одржан је и „Дан немачке културе“. Реч је о манифестацији коју у сарадњи са Институтом за односе са иностранством из Штутгарта, Културном фондацијом подунавских Немаца покрајине Баден-Виртенберг, Аутономне Покрајине Војводине и града Сомбора, организује сомборско удружење, а она је одржана по други пут у Сомбору. На прослави је наступило неколико плесних и драмских група из земље и иностранства, а постављена је и изложба слика 13 ликовних уметника подунавско-немачког порекла.

Оцењујући отварање нових просторија у „Кући помирења“, чланови сомборског удружења истичу да имају жељу да она временом „прерасте у мали културни центар који ће постати прва адреса за све оне које занима немачки језик и култура, а који ће бити отворен за сарадњу на пројектима, јачање мултикултуралности и јачање цивилног друштва на његовом путу ка Европској унији“.³⁷² Управо из тих разлога, по мишљењу чланова сомборског удружења, нови простор, у оквиру кога се пружају веће могућности за

³⁷² Видети: Отварање „Куће помирења“ 23.05.2009, <http://www.donaudreieck.eu>, 27. 02. 2010.

организацију и одвијање њихових активности, добио је одговарајући назив „Кућа помирења“, који симболизује њихову „жељу за помирењем са Богом и људима у настојању да се пружи рука помирења свим хришћанима и да се покаже да се може живети заједно у миру као што се живело у протеклих сто година.“³⁷³

О разлозима због којих су чланови „Хуманитарног удружења Немаца 'Герхард' Сомбор“ покренули читав низ културних дешавања која промовишу немачку културу, једна од чланица његовог руководства износи своје мишљење:

Нисмо се ограничили на представљање културних и научних достигнућа подунавских Немаца, већ смо желели да представимо достигнућа немачке културе. Желели смо да укажемо на немачки културни утицај на војвођански простор и да нагласимо позитивне примере сарадње Срба и Немаца. Узмимо као пример сарадњу Вука Караџића и браће Грим. Дакле, настојали смо да асоцирамо на позитивне вредности које су на ове просторе долазиле из Немачке, а не само да се у јавности представљају оне које имају негативну конотацију. Наше опредељење је да живимо на овом простору и да негујемо своју традицију и обичаје, уз покушај да путем културе приближимо нашу матицу и нашу земљу у којој живимо. Дакле, нас никаква политика не занима.

Руководство „Хуманитарног удружења Немаца 'Герхард' Сомбор“, у сарадњи са представницима осталих удружења војвођанских Немаца, учествовало је у обележавању стратишта – места на којима се налазе масовне гробнице у којима су сахрањене жртве из редова војвођанских Немаца и на којима су постојали сабирни логори. Представници

³⁷³ Исто.

сомборског удружења, у сарадњи са руководством „Немачког народног савеза“ из Суботице, представницима „Светског савеза подунавских Немаца“, те локалних власти и мештана, подигли су два спомен-обележја на месном католичком гробљу у Гакову и на тај начин обележили масовну гробницу у којој почивају жртве сабирног логора који се налазио на месту села Гаково и Крушевље, у околини Сомбора. Плод сарадње „Хуманитарног удружења Немаца 'Терхард' Сомбор“ и Скупштине општине Сомбор представља постављање спомен-плоче на „Кронић палати“, у мају 2007. године, у чијем је подруму из идеолошких разлога, по налогу ондашњег преког војног суда, живот изгубио један број угледних грађана из Сомбора и његове околине, међу којима и изванредан број припадника локалне немачке заједнице.

Значајан део активности Удружења односи се на организацију посета исељених војвођанских Немаца некадашњем завичају. Ова акција покренута је 2002. године, а њени иницијатори су, поред челних људи сомборског удружења, чланови руководства „Немачког народног савеза“, представници „Светске организације подунавских Шваба“, представници Скупштине Војводине, Скупштине општине Сомбор и Месне заједнице Гаково. Захваљујући њиховом добро координираном раду пут старог завичаја кренуо је први аутобус са подунавским Швабама рођеним у Војводини, који су након окончања Другог светског рата свој нови дом нашли у Немачкој. У њиховој пратњи налазио се и један број припадника друге генерације исељених војвођанских Немаца. Њихова прва посета предвиђала је обилазак Сомбора и околних села – Гакова и Крушевља. Посета је била тако конципирана, јер је највећи део путника потекао из сомборске околине, или је провео извесно време у логору у Гакову. Ова прва посета имала је велики емотивни набој, како за емоцијама преплављене посетиоце, тако и за локални живаљ који је учествовао у њиховом пријему. Упркос доброј организацији, прва туристичка посета исељених војвођан-

ских Немаца завичају од стране локалног становништва у Гакову протумачена је као „повратак по одузету имовину“, због чега су тих дана међу њима провејавали страх и несигурност. О томе сведочи, Тоде Милетић, председник савета МЗ Гаково и директор локалне основне школе „Лаза Костић“:

Појаву подунавских Немаца, рођених Гаковчана, који су у Немачку отишли након Другог светског рата, као и њихових потомака, који су након толико времена дошли вођени жељом да обиђу своје родно место или родно село својих предака, међу којима је било и бивших логораша логора у Гакову, сами мештани који данас живе у селу примили су са страхом и зебњом. Њихови први доласци, средином деведесетих, поклопили са временом сиромаштва и тек окончаним ратовима на овим просторима. Управо из тих разлога, у овако малој средини какво је Гаково, било је довољно да се нађе само један човек од кога ће потећи злуради коментар, па да народ почне да сумња, поставља питања, шири панику. Лично, имао сам великих непријатности, боље речено проблема, јер је мени и члановима моје породице било прећено, уз коментаре: „Ево Немци долазе, а наш председник месне заједнице их доводи, да би нам узели земљу.“ Испрва је то била доста мучна ситуација. Наравно, када се већина народа налази у стању у какво је владало током деведесетих година, лако га је изманипулисати. Наравно, ја сам у самом почетку рачунао са таквим непријатностима, али сам исто тако био потпуно уверен да ће, када се буде сазнала права истина, супротно неким настојањима да се продуби постојећи јаз, ефекат бити позитиван, јер су и људи са ових простора

итекако осетили бреме тешке патње и искушења и имају разумевање за туђе муке.

Пошто су локалном становништву представљени прави разлози посете, отклоњене су све недоумице и, већ током прве посете, која се осим официјелног састојала и од забавног дела програма, у коме су наступали чланови локалног културно-уметничког друштва, успостављени су пријатељски односи између посетилаца из Немачке и локалног становништва. Ова посета прерасла је у њихове годишње сусрете, на којима се у својству посетилаца у Гакову нађе и више од хиљаду исељених војвођанских Немаца. Оваква окупљања захтевају добру организацију и велики број волонтера који ће учествовати у пратећем програму, али и обезбеђивању његових учесника. О напорима које руководство Месне заједнице Гаково у сарадњи са Гаковчанима чини да би уприличило овакве сусрете, Едуард Гролингер, један од организатора, каже:

Приликом појединих посета подунавских Шваба Гакову било је и преко хиљаду људи. То је био случај приликом подизања спомен обележја страдалим и сахрањеним Немцима у Гакову, на локалном гробљу. Тада је био присутан огроман број људи, вероватно више од њих хиљаду. Тада смо се ми, организатори скупа, суочили са великим проблемом како да обезбедимо толике људе. Да неко не би поставио питање присуства великог броја униформисаних лица, полицајаца, на том скупу, ми смо организовали велики број редара, самих мештана, да га обезбеђују. Све је штимало јако добро и све је успешно завршено. Осим тога, Тоде Милетић је за потребе извођења пратећег програма обезбедио фискултурну салу, као и школску кухињу и сав неопходан прибор да би се нахранило између 400 и 500 посетилаца. Поред тога, сарадњом основне школе и месне заједнице обезбеђени су кувари, конобари,

столови и столице. Да није било школе, не знам где би се то направило, јер се једина сала у којој је могао да се одржи сличан догађај, срушила пре три године.

Међу Немцима, некадашњим Гаковчанима, покренута је иницијатива да се у знак захвалности за гостопримство, пружи материјална помоћ основној школи „Лаза Костић“. Тако је покренута добровољна акција прикупљања финансијских средстава за набавку учила и опреме за побољшање квалитета наставе у гаковачкој основној школи. Добијена помоћ из Немачке, сакупљена међу бившим мештанима Гакова, значајно је допунила финансијска средства које је обезбедило Министарство за просвету Републике Србије и омогућила завршетак реконструкција дела школске зграде и дворишта, изградњу функционалне спортске сале, набавку спортских реквизита и компјутера. О већ добијеним донацијама, али и о предстојећим облицима сарадње, базираним на хуманитарној помоћи из Немачке, директор основне школе „Лаза Костић“, Тоде Милетић, каже:

Приликом сваке посете Гакову они донесу поклон намењен школи. Пошто предајем физичко васпитање, увек нам доставе нове лопте за колективне спортове: фудбал, кошарку, одбојку и рукомет, али и друге спортске реквизите. Оваква сарадња омогућила нам је да добијемо половне рачунаре које користимо у извођењу наставе из области информатике. Раније смо имали само пар застарелих комодора, а сада, захваљујући њиховој помоћи, имамо 14 пентијума-јединица и пентијума-двојки, што нам омогућује далеко квалитетнију едукацију деце. Ове рачунаре добили смо преко хуманитарне организације којом руководи господин Роберт Лар (Robert Lahr) које их је упутило на адресу „Герхарда“, преко кога су прослеђени нама. С обзиром да је Министарство просвете тек сада

направило план набавке нових рачунара, захваљујући добијеним компјутерима моћи ћемо да „премостимо“ тај период и да у њему одржимо квалитетан ниво наставе. Има случајева и да појединци желеле да нам помогну. Тако је госпођа Рита Прост, рођена у Бачком Грачацу, која је и сама преживела страхоте гаковачког логора, након једне од посета Гакову, писменим путем изразила жељу да се установи фондација за награду ученику генерације. Управни одбор је ту идеју усвојио, тако да се најбољи ученик наше школе, на крају сваке школске године награђује новчаном наградом у износу од 50 евра и књигом „Жал за завичајем“, чији је она аутор. Она нам сваке године донесе или пошаље новац и књигу за најбољег ученика.

Сличну сарадњу у циљу обезбеђивања ђачких стипендија, али и популаризације немачког језика и културе међу средњошколцима, „Хуманитарно удружење Немаца 'Терхард' Сомбор“ остварило је са „Фондацијом подунавских Немаца из покрајине Баден-Виртемберг“. Наиме, сомборско удружење је у сарадњи са поменутиим удружењем, за школску 2010/2011. годину расписало конкурс за доделу пет стипендија гимназијалцима са територије Србије. На конкурс су се могли пријавити ученици првог разреда гимназије са одличним познавањем немачког језика, а корисницима стипендије био је обезбеђен боравак у трајању од годину дана у једној немачкој породици у покрајини Баден-Виртемберг, током кога су, у једној од тамошњих гимназија похађали десети разред, односно други разред гимназије по образовним стандардима у Србији. Фондација је сносила трошкове пута, осигурања, боравак у породици домаћина, као и трошкове школовања. Гимназијалцима из Србије био је омогућен и боравак у летњем периоду, у трајању од месец и по дана, за усавршавање немачког језика. Заинтересовани кандидати били су у обавези да „Хуманитарном удружењу

Немаца 'Герхард' Сомбор“ поднесу пријаве до 15. марта 2010. године, а избор стипендиста је обављен у Београду, у присуству представника амбасаде СР Немачке.³⁷⁴

„Герхард“ такође остварује успешне контакте и различите облике сарадње са сличним сомборским удружењима која се баве очувањем етничких и културних идентитета Мађара, Хрвата, Буњеваца и Срба. Углавном је реч о учешћу на културним манифестацијама, организованим од стране поменутих удружења, у својству актера или гостију. Један од заједничких пројеката реализован је 14. априла 2009. године у великој сали Хрватског културно–уметничког друштва „Владимир Назор“. Тада је у оквиру турнеје „Домовина наших Обровчана“, у Сомбору гостовала фолклорна група из Улма, под руководством Франца Фолка (Franz Volk). Ово гостовање организовало је сомборско удружење, а неопходну помоћ у његовој реализацији пружило је локално ХКУД „Владимир Назор“. Реч је о наступу који су гости из Немачке одржали заједно са фолклорном групом и оркестром ХКУД „Владимир Назор“ када су наизменично наступиле омладинске и сениорске плесне групе гостију и домаћина. Господин Фолк је пред наступ гостујуће немачке групе публици детаљно представио саставне делове народне ношње.

Поред сарадње са исељеним војвођанским Немцима, сомборско удружење успешно сарађује и са различитим удружењима и организацијама подунавских Немаца. Финансијска помоћ коју „Светски савез подунавских Шваба“ пружа „Хуманитарном удружењу Немаца 'Герхард' Сомбор“ значајно допуњује неопходна материјална средства за неометано извођење планираних активности, јер оно од покрајинских и/или општинских органа и институција добија новчана средства намењена подмиривању основних режисјских трош-

³⁷⁴ Види: Програм стипендирања гимназијалаца из Србије у школској 2010/2011, <http://www.donaudreieck.eu>, 27.02.2010.

кова, за утрошак електричне енергије, воде и одржавање просторија.

Удружење већ дужи низ година одржава контакте и заједнички учествује са бројним немачким удружењима у региону, као што су: „Немачка народосна заједница – земаљска удруга из Осијека“ (Volksdeutsche Gemeinschaft – Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien – Esseg), „Удруга Немаца и Аустријанаца Вуковар“, „Образовни центар младих Немаца у Баји“ (Das Ungarndeutsches Bildungszentrum Baja), „Немачка самоуправа жупаније Бач – Кишкун“ (Deutsche Selbstverwaltung des Komitats Bács-Kiskun / Bács-Kiskun Megyei Német Önkormányzat), „Савез немачке мањинске самоуправе Толна“ (Das Ungarndeutschtum in der Tolnau / Tolna Megyei Német Kisebbségi Önkormányzatok Szövetsége), „Савез немачких самоуправа Барање“ (Verband der Branauer Deutschen Selbstverwaltungen). Наведене немачке мањинске организације и институције део су заједничке мреже која годинама организују низ регионалних сусрета и реализују велики број пројеката усмерених на очување и заштиту етничког и културног идентитета Немаца на тремеђи Мађарске, Хрватске и Србије. Због тога је „Хуманитарно удружење Немаца 'Герхард' Сомбор“, у сарадњи са „Удружењем Немаца општине Оџаци“ и Координационим бироом Института за односе са иностранством у Србији (Koordinationsbüro des Instituts für Auslandsbeziehungen in Serbien – IFA) покренуло интернет страницу, која је у исто време и службени гласник, која извештава о заједничким активностима немачких мањинских организација и институција у „Подунавском троуглу“ („Duna-háromszög“ или „Podunavski trokut“). До њеног покретања дошло је у намери да се поменута мрежа додатно ојача и да јој се пружи додатна потпора. Један од резултата рада ове културне мреже јесу регионални сусрети, одржани од 17. до 19. фебруара 2009. године у Сомбору, а чији је домаћин било „Хуманитарно удружење Немаца 'Герхард' Сомбор“. Учесници ове манифестације, представници културних центара,

организација и институција немачке националне мањине из региона, презентовали су резултате рада у својим срединама и у исто време, посредством излагања својих колега, добијали информације о активностима који се односе на заштиту и очување етничког и културног идентитета немачке мањине у другим срединама. Након тога одвијала се дискусија усмерена на проналажење модалитета за њено унапређивање, а сомборска ТВ станица „Спектра“ у својим информативним емисијама емитовала је прилог о регионалном скупу културне мреже немачке мањине.

2.6. Оснивање и деловање удружења „Адам Беренц“ из Апатина

Војвођански град Апатин³⁷⁵ имао је важну улогу у процесу колонизације јужног Подунавља.³⁷⁶ Током 19. века,

³⁷⁵ Апатин (мађарски *Apatin*, немачки *Abthausen*) је административни, привредни и културни центар истоимене општине смештен у северозападном делу Војводине, на левој обали Дунава. Ово градско насеље, заједно са још четири сеоска (Свилојево, Пригревица, Сонта и Купусина) чини истоимену општину која се на површини од 333 км² простире између општина Сомбор и Озаци, у Западно бачком округу. Он је од Сомбора, највећег административног, привредног и културног центра Западнобачког округа, удаљен свега 16 километара, а преко њега је друмским путем и железничком пругом повезан са Новим Садам и Београдом. Апатин је, преко Сонте и Богојева, повезан и са Републиком Хрватском и представља важну раскрсницу копнених и речних путева у западном делу Војводине. Према попису из 2002. године Апатин је имао 19.320 становника и 142 припадника немачке заједнице, што је у то време чинило 0,73% укупног броја становника. Види: Апатин, <http://www.turizam.apatin.com/index.html> , 27.10.2009.

³⁷⁶ У периоду колонизације, у Апатину је Дvorsка комора изградила пристаниште са пратећом инфраструктуром, које је представљало последњу истоварну станицу за колонисте пристигле речним путем из различитих делова данашње Немачке. Они су заједно са опремом и намирницама неопходним за остваривање овог подухвата искрцавани у Апатину, а затим су, у складу са планом колонизације, копненим путем транспортовани до својих коначних одредишта, тако да је у исто време

град је захваљујући убрзаном економском и културном развоју постао неформални центар Немаца у овом делу Бачке,³⁷⁷ а велики број апатинских Немаца оријентисао се ка индустријској производњи, што је у довело до јачања, ионако завидног, економског статуса припадника ове етничке групе у том граду. Последњих деценија 19. и почетком 20. века Немци у Апатину чинили су већинско становништво.³⁷⁸ У периоду између Првог и Другог светског рата, заједница апатинских Немаца била је бројна, добро развијена и пропорционално заступљена у мањинским институцијама тога доба.

Већини апатинских Немаца крај Другог светског рата донео је тешке дане. Они који су преживели логорску тортуру и одлучили да остану у Апатину, попут својих сународника широм Војводине, због страха за сопствену и безбедност чланова породица, одлучили су се за етничку

имао улогу транзитног места. Стратешки и привредни значај Апатина учинили су да 1760. године постане стално трговиште са посебним статусом, да би 1773. у њему било оформљено средиште среза. Kalman, L., *Apatin i okolina*, Biblioteka Matice srpske, Novi Sad, 2004, 8.

³⁷⁷ Упркос поплави катастрофалних размера која је пред крај 18. века задесила Апатин, у којој је уништена готово половина објеката, укључујући и стари центар, захваљујући процвату занатства, трговине и бродоградњи, град не само да се опоравио већ је доживео потпуни привредни и културни развитак у првој половини 19. века. Види: <http://www.apatin.com>, 27.10.2009.

³⁷⁸ Ову чињеницу потврђују резултати пописа спроведеног 1880. На попису није постављано питање о етничкој опредељеност становништва, већ о матерњем језику (као у то време релевантном фактору за утврђивање етничке опредељености становништва) и о конфесионалној припадности. Од укупно 11.973 становника колико их је у то време Апатин имао, 10.668 Апатинаца изјаснило се да је немачки њихов матерњи језик. Слични су резултати пописа, спроведеног 1910. године, према којима се од укупно 13.136 житеља Апатина, 11.661 лица изјаснило да им је немачки матерњи језик. H. Rüdiger, *Die Donauschwaben in der südslowenischen Batschka*, Auslands und Heimatverlag, Stuttgart: Aktiengesellschaft, 1931, 123–125.

мимикрију, тачније за свесно привремено или трајно одбацивање немства.³⁷⁹

Оваква ситуација трајала је од краја четрдесетих, па све до средине деведесетих година 20. века, када су апатински Немци приступили поновном оживљавању немства. У Апатину је формирано четврто по реду удружење које окупља и репрезентује представнике немачке националне мањине у локалној средини. Реч је о „Немачком удружењу 'Адам Беренц'“. Његови оснивачи, међу којима има и бивших активиста суботичког и сомборског удружења, вођени жељом да „оживе“ Немце у Апатину и његовој околини, на сличан начин на који су то учинили њихови сународници у срединама у којима већ дужи низ година делују слична удружења, одлучили су да „продрмају и пробуде успавану“ локалну немачку заједницу и да покушају да нађу решење за њене деценијама накупљане проблеме.

Председник апатинског удружења, господин Борис Машић, о разлозима за оснивање каже:

До формирања удружења у Апатину дошло је јер се показало да је рад удружења делотворан за решавање проблема у локалним срединама. У доношењу такве одлуке доста нам је помогао господин Ханс Хам (Hans Hamm) испред зајачајног удружења Апатицаца у Немачкој.

„Немачко удружење 'Адам Беренц'“, одмах по оснивању, попут претходно основаних удружења у другим срединама, покренуло је читав низ активности усмерених ка обнови и поновном успостављању јавног манифестовања најзначајнијих симбола етничког идентитета – језика, вере, обичаја и културног наслеђа.

³⁷⁹ А. Крел, *Промене стратегије етничког идентитета Немаца у Суботици у другој половини 20. века*, Гласник Етнографског института САНУ LIV, Београд, 2006.

Руководство и чланови Удружења на почетку свог рада наилазили су на готово идентичне проблеме са којима су се сусретале њихове колеге из претходно основаних удружења. Као што је то био случај у Суботици, Сомбору и Сремским Карловцима, апатински Немци, свесни чињенице да су претходних деценија систематски одбацивали лична имена и презимена, бојажљиво су се учлањивали у новоформирано удружење. Овога пута то није било само због сенки прошлости, већ управо због нелагоде што су под притиском „изгубили“ најважније одреднице сопственог етничког и културног идентитета. Управо због тога, један од првих задатака руководиоца и активиста „Немачког удружења 'Адам Беренц'“ било је бодрење лица немачког порекла, која су одлучила да се врате у немачку етничку заједницу, да слободно, без стида и бојазни, употребљавају своја лична имена, презимена и надимке, који недвосмислено указују на њихову етничку припадност.

Борис Машић, председник „Немачког удружења 'Адам Беренц'“ од његовог оснивања, о томе каже:

Додуше, покушаја асимилације на овим просторима било је и раније. Сетимо се само мађаризације, која је овде била јака и пре Првог светског рата. Међутим, ово са чиме се немачка мањина у Војводини сусрела после Другог светског рата оставило је велики траг. Било је бројних случајева да су људи мађаризовали своја крштена имена, само да би прикрили своје немачко порекло. Конкретно, моја фамилија са мајчине стране се презива Линдбергер (Lindberger), али су захваљујући коришћењу мађаризације личних имена, после рата „прошли“ као Мађари, и тако успели да избегну логор. Знам и друге људе који су се у Апатину спасили исти начин, иако су имали типично немачка презимена. Асимилација је била неминовна, јер је пружала једину прилику да се преживи.

„Немачко удружење 'Адам Беренц'“ данас чине председништво, надзорни одбор, благајник и три референта задужена за културне активности, рад са омладином и хуманитарни рад. Базу удружења чини око сто регистрованих чланова, од чега око педесет активиста. Чланови удружења одржавају редовне састанке једном месечно, прве среде у месецу, а по потреби одржавају се и ванредни састанци. Сваке године одржава се редовна скупштина на којој се бирају председник и малобројни функционери. За разлику од „Немачког народног савеза“ и „Хуманитарног немачког удружења 'Герхард' Сомбор“, чији статuti праве разлику између чланова и симпатизера у зависности од тога да ли се они изјашњавају као Немци или не, у „Немачком удружењу 'Адам Беренц'“ није такав случај. У њему припадност немачкој заједници није пресудан критеријум да би нека особа могла постати члан и учествовати у доношењу одлука.

Борис Машић износи став већине челника удружења:

Од самог почетка нам је било јасно да Удружење мора бити мултиетничке природе, усмерено на очување и заштиту немачке културне баштине. Због тога је оно у потпуности отворено и за припаднике других етничких група из околине. Међу својим члановима, ми данас, осим Немаца, имамо Србе, Хрвате, Мађаре. Рекао бих да смо специфични управо због те своје етничке шароликости у односу на остала удружења.

Председник апатинског удружења наглашава да је лично инсистирао да се у прво време по оснивању не врши расподела хуманитарне помоћи преко удружења јер није желео да то буде протумачено као средство принудног учлањивања. Међутим, данас апатинско удружење има посебну секцију која се стара о расподели хуманитарне помоћи суграђанима немачког порекла. Кључну улогу у прикупљању хуманитарне помоћи и за апатинско удружење

има господин Роберт Лар (Robert Lahr) из Егенфелдена (Eggenfelden) у СР Немачкој.

Поред расподеле хуманитарне помоћи, руководство и активисти „Немачког удружења 'Адам Беренц'“ организовали су читав низ дешавања да би покренули културни и друштвени живот немачке заједнице у Апатину. Ове активности се одвијају у кући у којој је некада радио и живео апатински свештеник Адам Беренц, по коме је удружење добило име.³⁸⁰ Кућа је обновљена, а њене просторије опремљене захваљујући финансијским средствима која је издвојила СО Апатин. Велика финансијска помоћ за реконструкцију и набавку намештаја дошла је и у виду добровољних новчаних прилога из Немачке, прикупљених међу апатинским Немцима окупљеним око тамошњег завичајног

³⁸⁰ Адам Беренц (Adam Berenz) је рођен у Апатину 19. септембра 1898. Након завршене средње школе и студија теологије и филозофије у Калочи, као капелан службовао је у неколико војвођанских места, да би 23. јуна 1933. године постао први викар освештане цркве „Срце Исусово“. За време службовања у свом родном граду, као главни уредник „Die Dunau“-а, стекао је углед бескомпромисног борца против националсоцијализма. За време Другог светског рата, његови чланци су се преко Ватикана и илегалног радио Париза слали у Лондон, а преко тамошњег радио програма дистрибуирани су у цео свет. Недуго након пада Хортијевог режима и немачке окупације Мађарске, Адама Беренца су 2. маја 1944. године ухапсили припадници Гестапоа и спровели у Сомбор, одакле је пребачен у Сегедин. Захваљујући интервенцији високих представника римокатоличке цркве у Мађарској ослобођен је даље полицијске тортуре и одведен у Калочу, где је боравио све до смрти 21. октобра 1968. године. Након Другог светског рата у више наврата је протествовао због наметања колективне кривиче подунавским Швабама и одијума којем су били изложени током послератних година у Југославији. У знак сећања на његово дело, у кући у којој је живео и радио, налази се легат посвећен Адаму Беренцу, у коме, између осталог, посетиоци могу видети неке од његових личних ствари и оригиналне примерке „Die Donau“-а. В. Машић, *Kratka istorija apatinske crkve i grada Apatina*, Rimokatolički župni ured Apatin, 1998, Apatin, 45–46.

удружења. Захваљујући тој помоћи, у кући се данас налазе комплетно опремљене просторије за састанке, канцеларија, легат посвећен Адаму Беренцу, као и библиотека која поседује завидан број књига и часописа на немачком језику, од којих највећи број чине књиге религиозног садржаја а потичу из заоставштине овог свештеника. Апатинско удружење је за своје чланове организовало бесплатну обуку у раду на рачунарима, а у циљу популаризације немачке културе, заинтересованим посетиоцима родне куће Адама Беренца омогућено је праћење сателитских телевизијских програма са немачког говорног подручја.

Вишедеценијско одсуство јавне употребе немачког језика условило је да Немци у Апатину, слично као и у другим војвођанским срединама, недовољно добро познају немачки језик. Велики број старијих припадника ове заједнице добрим делом га је заборавио, а млађи га нису у довољној мери научили. Због тога је и „Немачко удружење 'Адам Беренц'“ посебну пажњу посветило јачању познавања немачког језика и његове јавне употребе у апатинској немачкој заједници. Сматрајући немачки језик аутентичним обележјем своје заједнице чијом употребом у свакодневной комуникацији апатински Немци могу да изграде јасне етничке границе према осталим етничким групама из окружења, чланови удружења су организовали бесплатан течај немачког језика за све заинтересоване полазнике, међу којима се налази и велики број његових чланова.

Наставу немачког језика држе четири професорке запослене у локалним основним и средњим школама. Будући да су и саме чланице апатинског удружења, наставу изводе волонтерски. Наставу похађају четири групе одраслих полазника курса и четири групе деце, укупно њих 120. Борис Машић, илуструјући генерацијску шароликост полазника, с поносом истиче да: „најмлађи има пет, а најстарији 82 године“. Полазници су у прилици да, у складу са својим степеном познавања немачког језика, похађају почетни, средњи или виши течај. Руководиоци удружења наглашавају

да уџбенике и остала средства за извођење наставе немачког језика добијају преко амбасаде СР Немачке, што им омогућава да полазницима курсева обезбеде бесплатну наставу.

У циљу популаризације немачке културе, руководство „Немачког удружења 'Адам Беренц'“ у свом седишту организује промоције књига и књижевне вечери, изложбе, концерте, пројекције филмова, путем којих се публика упознаје са класичним и савременим уметничким делима немачких аутора. На њима се представљају и књиге домаћих аутора које се баве историјом и културом војвођанских Немаца, а заинтересовани посетиоци су путем плаката обавештавани о одржавању поменутих културних догађаја. Руководство удружења у сарадњи са представницима „Die Dunau“-а, „Немачког народног савеза“, „Хуманитарног немачког удружења 'Герхард' Сомбор“ и „Светског савеза подунавских Немаца“, учествовало је у обележавању страстишта – места на којима се налазе масовне гробнице у којима су сахрањене жртве из редова војвођанских Немаца и на којима су постојали сабирни логори. У овим акцијама, спроведеним уз одобрење покрајинских и локалних органа власти, али и уз учешће једног броја мештана, подигнута су спомен-обележја у Гакову, Книћанину и Бачком Јарку.

Значајан део активности „Немачког удружења 'Адам Беренц'“ односи се на организацију посета исељених војвођанских Немаца свом некадашњем завичају. Читава акција покренута је 2002. године, а њени иницијатори су, уз челне људе апатинског удружења, чланови руководства осталих удружења војвођанских Немаца и представници „Светске организације подунавских Шваба“, представници Скупштине АП Војводине и Скупштина општине Апатин, а последњих година у њеној реализација учествује и локална туристичка организација.

Године 2002. дошло је до прве посете апатинских Немаца који су након Другог светског рата напустили Југосла-

вију и од тада живе у Немачкој и Сједињеним Америчким Државама. Гости, некадашњи житељи Апатина и околних села, од којих је највећи број дубоко закорачио у „треће доба“, обишли су град за који их везују бројне успомене из младости. Том приликом разгледали су град, посетили католичку цркву и гробље, а неки од њих су, уз сагласност данашњих власника, обишли своје некадашње куће. Ова иницијална посета прерасла је у окупљање, које се сваке године одржава 14. августа, када се у Апатину прославља црквени празник *Кирбај* или *Кирвај* (Kirchweihfest). Тога дана се у Апатину приређује мали вашар, а религијски аспект светковања овог црквеног празника скоро у потпуности је изгледео пред све израженијим забавним аспектима. Дружење са гостима из Немачке, уз обавезну јутарњу мису у апатинској католичкој цркви „Срце Исусово“ представља централни део прославе, а том приликом њихови домаћини, чланови „Немачког удружења 'Адам Беренц'“, својим гостима приређују ручак, на чијем менију се обавезно налази надалеко чувен специјалитет овог краја – рибљи паприкаш. Ово дружење праћено је музиком тамбурашког оркестра.

„Немачко удружење 'Адам Беренц'“ дужи низ година одржава контакте са већ поменутиим бројним немачким удружењима у региону. Резултат ове сарадње били су и регионални сусрети одржани у Апатину 17. јуна 2006. Учесници ове манифестације били су представници културних центара, организација и институција немачке националне мањине из региона. Током њеног одржавања они су презентовали до сада постигнуте резултате рада који се односе на заштиту и очување етничког и културног идентитета немачке мањине у својим срединама. Извршена је и евалуација првих међународних пројеката реализованих од стране поменутих институција.

2.7. Оснивање и деловање канцеларије координационог бироа Института за односе са иностранством (Institut für Auslandsbeziehungen – IFA)

Ривалитет међу најснажнијим удружењима војвођанских Немаца, присутан још од њиховог оснивања, кулминирао је испољавањем опречних ставова у вези са формирањем Националног савета. Настала ситуација послужила је као повод челницима „Хуманитарног удружења Немаца 'Терхард' Сомбор“ да се обрате за помоћ Координационом бироу Института за односе са иностранством (Institut für Auslandsbeziehungen – IFA) из СР Немачке. Ова институција се одазвала на позив и отворила своју канцеларију у Војводини 19. септембра 2005. године, сместивши је у оквиру просторија локалног удружења сомборских Немаца. За шефа је постављен Петер Крацер, дугогодишњи културни менаџер Института за односе са иностранством (IFA) у Румунији. Његово богато искуство у раду са удружењима Немаца у Румунији и Мађарској, стечено у периоду од 1996. до 2000. године, током кога је успешно посредовао у њиховим умрежавању и реализацији већег броја пројеката, требало је да допринесе оптималној сарадњи Удружења војвођанских Немаца и убрза формирање њиховог Националног савета.

Канцеларија ИФА у Сомбору започела је са радом у скромним условима, опремљена најосновнијим средствима за рад обезбеђеним из средстава Културне фондације подунавских Немаца Покрајине Баден-Виртенберг и Министарства иностраних послова СР Немачке,³⁸¹ а први резултати њеног деловања убрзо су постали видљиви.

Поред пружања помоћи у припреми формирања Националног савета, канцеларија ИФА у Сомбору је, у оквиру повезивања и демократизације удружења припадника

³⁸¹ Види: Подунавски троугао, <http://donaudreick.en/index.php?Ing=sr>, 17.05.2010.

немачке националне мањине у Србији, покренула низ других активности. Једна од првих је професионализација добровољног ангажмана њихових сарадника. Замишљен у пет фаза, овај процес одвијао се посредством семинара које је организовао ИФА координациони биро.³⁸²

³⁸² Први у низу семинара, под називом „Конкурисање за трећа средства“, одржан је у Тотовом Селу од 26. до 28. јануара 2007. На семинару је Силвија Махајн, гошћа из Берлина, одржала предавање о изради пројеката којима би удружења војвођанских Немаца приступила коришћењу фондова финансијских средстава за реализацију различитих културних програма. Обука је обухватала формирање идејног пројекта, формулисање пројекта, комуникацију између носилаца пројекта и покровитеља, преглед трошкова и рачун. На том семинару било је присутно 25 учесника из Србије и земаља из Подунавског троугла. Други по реду семинар под називом „Управљање пројектима“, одржан је од 16. до 18. фебруара 2007. године у Фекетићу, а предавач је била Натали Кронаст из Берлина. На њему су полазници, дванаест лица из Србије и Подунавског региона, обучавани како да израде нацрт и план пројекта, одреде време неопходно за његово спровођење и начин избора инструмената за његову реализацију. Трећи семинар одржан је у Тотовом Селу од 20. до 22. априла 2007. Предавач је била Франка Кин из Берлина, а 24 његових полазника прошли су обуку из теорије медија и овладали стратегијама и техникама неопходним за рад са јавношћу. Након тога, у истом месту, у периоду од 20–22. априла 2007. одржан је четврти семинар под називом „Комуникациони тренинг“. На њему је предавач била Штефани Шерве из Немачке, а обука полазника односила се на превладавање конфликта у комуникацији. На семинару је учествовало 14 полазника из Србије, Мађарске и Хрватске. Последњи у низу, пети семинар под називом „Развој организација“ одржан је од 22. до 24. јуна 2007. у Тотовом Селу. На њему је 19 учесника из Србије, Мађарске и Хрватске, посредством предавања која су одржали Андреас Кнот и Тим Келер из Немачке, имало прилику да се упозна са основама развоја и анализом рада сопствене организације, као и изградњом њеног стратешког развоја. Том приликом, одржан је и састанак представника немачке националне мањине са представником Немачке амбасаде у Београду, Арнеом Хартигом. Главна тема овог састанка односила се на предстојеће формирање Националног савета Немаца у Србији. Види: Подунавски троугао, <http://donaudreick.en/index.php?lng=sr>, 17.05.2010.

Осим тога, канцеларија ИФА у Сомбору је, на подстицај Одељења за културу амбасаде СР Немачке у Београду, организовала културну манифестацију под називом „Дан немачког језика и културе“ која је, уз присуство више од 1.000 посетилаца, одржана у Новом Саду, 21. новембра 2007. Њену реализацију подржао је и помогао већи број домаћих и страних политичких и културних институција.³⁸³ Оваквим културним догађањем организатори су желели да заинтересованим посетиоцима приближе немачки језик и културу, а оно је реализовано у виду пет мањих хепенинга који су у току истог дана одржани на четири различита места у Новом Саду.³⁸⁴

³⁸³ Одржавању ове манифестације допринели су Извршно веће и Скупштина Аутономне Покрајине Војводине, Аустријски културни форум из Београда, амбасада Републике Швајцарске из Београда, Музеј Војводине из Новог Сада, Институт за односе са иностранством из Штутгарта, Филозофски факултет из Новог Сада, Друштво за немачки језик, књижевност и културу из Новог Сада, Новосадско позориште, Централни музеј подунавских Шваба из Улма и Културна фондација подунавских Немаца покрајине Баден-Виртемберг. Види: <http://donaudreick.en/index.php?Ing=sr>, 17.05.2010.

³⁸⁴ У току преподнева Новосадско позориште организовало је позоришни матине за децу и омладину, у оквиру кога су изведене представе „Лепотица и звер“ Немачког државног позоришта у Темишвару, „Прича о Милеви Марић“ и „Алберту Ајнштајну“ Бачког позоришта из Београда и луткарска представа „Весела корњача учи немачки“ новосадског позоришта Театар 34. На свечаном отварању одржаном у Музеју Војводине, поред господина Волфрама Маса, говорио је већи број представника угледних политичких и културних институција из земље и иностранства. Уследило је свечано отварање изложбе слика Роберта Хамерштила, ликовног уметника рођеног у Вршцу, организоване од стране Аустријског културног форума. Завршни део отварања увеличао је концерт класичне музике. У исто време, бројне институције из Немачке, Аустрије, Швајцарске и Србије представиле су своју делатност на информативним пултовима у простору фоајеа старе зграде Музеја Војводине. Централни догађај вечерњег дела програма представљало је извођење савременог немачког позоришног комада „Ватрено лице“, аутора Мариуса фон Мајенбурга, у адаптацији и изво-

Канцеларија ИФА координационог бироа у Сомбору значајан део својих активности усмерила је ка различитим видовима рада са децом и омладином. Њени сарадници узели су учешће у организовању летњих дечијих кампова и покренули оснивање двојезичних вртића. Поред тога, расписивали су и конкурсе за доделу стипендија ученицима основних и средњих школа и студентима. Пракса организовања летњих дечијих кампова, који су најмлађим припадницима немачких заједница у Војводини пружали прилику да током краћих боравака у Румунији и Аустрији, уз дружење и игру са својим вршњацима – најмлађим нараштајем Немаца из Румуније, Мађарске и Хрватске, учествују у едукативним програмима усмереним на проширивање њиховог познавања немачког језика, у организацији сомборске канцеларје ИФА, траје од 2006. године.³⁸⁵

Овој канцеларији припадају и заслуге за отварање првог двојезичног вртића у Суботици, 8. септембра 2007. Отварањем ове предшколске установе, у којој се спроводи специјализован програм учења немачког језика намењен најмлађима, реализована је идеја која датира још из 2005.³⁸⁶

Ћењу Немачког државног позоришта из Темишвара. После позоришне представе у омладинском културном клубу „Црна кућа“ наступао је бенд „Bandylegs“ из Бернауа, крај Берлина. Види: <http://donaudreick.en/index.php?Ing=sr>, 17.05.2010.

³⁸⁵ Ови дечији кампови намењени су „пре свега деци припадника немачке националне мањине, али и деци осталих националности, која могу да се споразумевају на немачком језику и желе да прошире своја знања немачког језика“. У њиховим програмима учествовало је петоро до седморо деце узраста од 11 до 14 година, који су уз пратњу једног родитеља провели две недеље у једном од летњих кампова. Види: <http://donaudreick.en/index.php?Ing=sr>, 17.05.2010.

³⁸⁶ Секретар за прописе, управу и националне мањине у Извршном већу Аутономне Покрајине Војводине, др Тамаш Корхеџ, замолио је 2005. представнике Културне фондације подунавских Немаца покрајине Баден-Виртенберг, председника земаљске заједнице подунавских Шваба – Ханса Суприца и координатора Института за односе са

Вртић има две групе деце, српско-немачку и мађарско-немачку, у складу са тиме на ком језику се одвија едукативно-дидактички програм. Његово оснивање праћено је успостављањем читаве мреже сарадника, који у складу са најсавременијим наставним методама, кроз игру, глуму и рецитације, деца предшколског узраста развијају љубав за учење немачког језика. Сва саветовања и усавршавања сарадника финансирана су од стране Културне фондације подунавских Немаца.³⁸⁷

Важну област деловања ИФА канцеларије у Сомбору чини рад са младима и додела стипендија за школовање ђака и студената. Стипендије се додељују на основу конкурса, а први стипендисти су их добили још 2006. Како на званичном сајту стоји, ове стипендије су „пре свега намењене припадницима немачке националне мањине, али и осталим особама које се занимају за немачки језик и културу или желе да продубе своја стручна сазнања на немачком језику“, а додељују се у сарадњи са Фондацијом покрајине Баден-Виртенберг и Културном фондацијом подунавских Немаца.³⁸⁸

Руководилац петочланог тима канцеларије ИФА у Сомбору, Петер Крацер, најзаслужнији је и за покретање манифестације под називом „Европски парламент младих“,

иностранством у Србији, Петера Крацера, да пружи помоћ при оснивању првог двојезичног вртића у Суботици. Шеф канцеларије ИФА у Сомбору прихватио је учешће у овом задатку и једном месечно се састајао са представницима Секретаријата за образовање и Секретаријата за националне мањине Аутономне Покрајине Војводине, Педагошког завода Војводине и Скупштине општине Суботица. Он је имао саветодавну улогу у питањима која су се односила на финансирање грађевинских радова, подношење захтева за финансирање пројеката, обуку васпитача, израду програма рада вртића и његову реализацију. Види: <http://donaudreick.en/index.php?Ing=sr>, 17.05.2010.

³⁸⁷ Види: <http://donaudreick.en/index.php?Ing=sr>, 17.05.2010.

³⁸⁸ Исто.

политичко-едукативног дешавања које би требало да својим специфичним садржајима приближи политику Европске уније младим нараштајима у Србији, а она је до сада одржана у пет српских градова: Новом Саду, Панчеву, Зрењанину, Бачкој Тополи, Крагујевцу и Зајечару.³⁸⁹

Канцеларија ИФА у Сомбору, у сарадњи са својом централом у Немачкој, организује и европски практикум намењен за обуку и усавршавање својих сарадника. По овом програму предвиђено је да сваки од њих има могућност да, као практикант, проведе извесно време у ИФА у Штутгарту, а након тога и у представништву Покрајине Баден-Виртенберг, у Бриселу. Програм овог усавршавања предвиђа да европски практиканти за годину и по дана савладају образовни програм који обухвата обуку из области менаџмента у култури, а затим извесно време обављају практичан рад у земљама из „Подунавског троугла“. Програм је финансирала Културна фондација подунавских Немаца Покрајине Баден-Виртенберг, а један од његових циљева јесте оспособљавање полазника за рад без обзира на њихове етничке, верске и културне разлике.³⁹⁰

³⁸⁹ Идеја о одржавању манифестације која би представљала извештај облик симулације одлучивања и управљања, какво постоји у Европском парламенту, настала је у септембру 2006. године. Тада је Петер Крацер, њен творац, представницима Мисије ОЕБС-а и амбасаде СР Немачке у Србији, представио предлог о реализацији Парламента младих. Пошто је идеја била подржана, након разговора са Владом Аутономне Покрајине Војводине, договорено је да се манифестација одржи у згради Скупштине АП Војводине. У њеној припреми учествовали су Покрајинска централа за политичко образовање из Баден-Виртенберга, Истраживачки центар Млади и Европа и Центар за примењене политичке науке из Минхена. У марту следеће године неколико учесника, у склопу обуке, боравило је на семинарима одржаним у Бад Ураху, у Баден-Виртенбергу, а петоро учесника је имало прилику да борави у Бриселу и посети највише европске институције. Види: <http://donaudreick.en/index.php?Ing=sr>, 17.05.2010.

³⁹⁰ Исто.

Током петогодишњег деловања ИФА канцеларије у Сомбору, опрема је допуњавана, а тренутно у њој постоје четири радна места. Антон Бек, председник „Хуманитарног удружења Немаца 'Герхард' Сомбор“, иако није стално запослен, јесте пети члан тима ИФА канцеларије.

Оснивањем и почетаком рада ИФА канцеларије у Сомбору дошло је до умрежавања и побољшања међусобне сарадње Удружења војвођанских Немаца. Њихово међусобно приближавање и постизање извесног степена кохезије крунисано је конституисањем Националног савета Немаца у Србији. Едукативни програми у организацији ИФА канцеларије у Сомбору квалитативно су обогатили активности које Удружења спроводе у намери да оживе и ојачају локалне немачке заједнице. Према томе, њена целокупна делатност може се окарактерисати као веома важан спољашњи утицај, када се говори о менаџменту културног и етничког идентитета војвођанских Немаца.³⁹¹

2.8. Оснивање и надлежности Националног савета немачке националне мањине у Војводини

Поред описаних активности које су удружења војвођанских Немаца предузела у циљу реконструкције и ревитализације немачког етничког и културног идентитета на том простору, она су заједничким снагама приступила формирању Националног савета Немаца у Војводини. Национални савет је замишљен као најзначајније тело које може имати национална мањина у Србији, а његова правна основа постављена је Законом о заштити права и слобода национал-

³⁹¹ Упореди: V. Balaša, *Apatinski Nemci: etnička revitalizacija jedne skrivene manjine*, Antropologija, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, 8, 2009, 129–144.

них мањина, донетим крајем фебруара 2002.³⁹² Усвајањем Закона о Националним саветима националних мањина, августа 2009. године, детаљно су прописане надлежности овог тела. У складу са наведеним законским прописима, националне мањине образују Националне савете због остваривања права на самоуправу у култури, образовању, обавештавању и службеној употреби језика и писма. Национални савети, у којима се налазе представници националне мањине, у сарадњи са надлежним републичким органима, учествују у процесу одлучивања о питањима из тих области, а у њиховој надлежности је оснивање установа, привредних друштава и других организација.³⁹³

Законом је прецизиран поступак избора националних савета, њихово финансирање и друга питања од значаја за његов рад, а након регистрације, ово тело има статус физичког лица, може располагати сопственом имовином.³⁹⁴

Процес формирања националних савета у Србији започео је 2002. године и траје до данас. До сада је формирано 19 националних савета, а у групи националних мањина које су их образовале налазе се и Немци. Они су у Новом Саду, у Скупштини Војводине, 16.12.2007. одржали електорску скупштину на којој је посредним гласањем³⁹⁵

³⁹² Овај закон је остао на снази и након раздруживања Државне заједнице Србије и Црне Горе, односно осамостаљивања Републике Србије.

³⁹³ Види: Закон о националним саветима националних мањина (Службени гласник Републике Србије бр. 72/2009.) http://www.zenta-senta.co.rs/doc/zonsnm_rs.pdf, 08.05.2010.

³⁹⁴ Исто.

³⁹⁵ Гостујући у емисији „Јутарњи дневник“ Радио Телевизије Србије, министар за људска и мањинска права Републике Србије, Светозар Чиплић објаснио је гледаоцима да припадници националне мањине сами одлучују о томе да ли им више одговара посредан или непосредан начин избора. Он је том приликом непосредне изборе оценио као „највећу демократску легитимацију“ националне мањине. Да би се

конституисан њихов Национални савет.³⁹⁶ На изборној скупштини за Национални савет Немаца присуствовало је 33 представника – електора, којима је била понуђена јединствена изборна листа, чији је носилац био Андреас Биргермајер. За листу је гласао 31 електор, а два листића су била неважећа.

За председника Националног савета немачке националне мањине изабран је Андреас Биргермајер (Andreas Bürgermeier), дугогодишњи председник најстаријег послератног удружења Немаца у Војводини „Die Donau“, док су за потпредседнике изабрани Рудолф Вајс (председник „Немачког народног савеза“ из Суботице) и Антон Бек (председник „Хуманитарног удружења Немаца 'Герхард' Сомбор“).

Биргермајер је у изјави датој новинарима истакао да је формирање Националног савета за војвођанске Немце догађај од „историјског значаја“, јер ће његово конституисање и сарадња коју ће преко њега остваривати са државом знатно олакшати неговање језика, културе и обичаја, а Немци су учврстили свој статус и остварили сва права предвиђена законом.³⁹⁷ У својој изјави није пропустио прилику да нагласи да формирање савета није прошло без бројних изазова, јер је дуго било тешко постићи консензус о његовом

овакав начин избора остварио потребно је да се у бирачки списак упише најмање више од половине броја припадника неке националне мањине. Уколико то није могуће, приступа се посредним, односно електорским изборима, који подразумевају прикупљање одређеног броја оверених потписа подршке кандидатима за електорску скупштину, а који је у вези са бројем припадника националне мањине. Видети: <http://www.rts>, 10.05.2010.

³⁹⁶ Конституисање Националног савета немачке националне мањине догодило се пред само окончање теренског истраживања које сам обављао у периоду од 2004. до 2007. године, па због те чињенице у овој књизи нисам исцрпно приказао његове делатности и анализирао њихов утицај на евентуалну промену положаја припадника немачке националне мањине у савременом српском друштву.

³⁹⁷ Видети: <http://www.rtv.rs>, 10.05.2010.

образовању међу челним људима удружења војвођанских Немаца. „Није то тако лако ишло. Много њих је требало убедити да је заједништво једини начин за наш опстанак“, ³⁹⁸ изричит је био Андреас Биргермајер, а као приоритетне задатке који се намећу новоформираном Националном савету Немаца у Србији навео је „рехабилитацију невиних жртава које су изгубиле живот у послератним југословенским логорима и питање повратка имовине војвођанских Немаца и укидање негативних стереотипа о припадницима ове мањине“.

Кључни догађај који је претходио Изборној скупштини одиграо се на једном од бројних састанака руководиоца немачких удружења из Војводине, средином 2006. На састанку су, услед све израженије потребе за формирањем Националног савета, представници Удружења војвођанских Немаца постигли споразум о међусобној сарадњи у циљу формирања овог јединственог тела, које ће интересе локалних удружења усклађивати са општим интересима ове заједнице на територији Србије. Овим споразумом, да би се избегле додатне несугласице, предвиђено је да сва регистрована Удружења, без обзира на број својих чланова имају право да партиципирају у раду Националног савета посредством једног представника, а учешће осталих представника је пропорционално броју потписа које прикупе Удружења у својим срединама. Договором је предвиђено да је за учешће сваког електора/ представника потребно прибавити 100 потписа.

Значај формирања Националног савета за војвођанске Немце је огроман. О томе сведочи и изјава коју је, поздрављајући присутне на Изборној скупштини, изрекао представник амбасаде СР Немачке у Београду, господин Арне Хартиг. По његовом мишљењу, конституисањем На-

³⁹⁸ Видети: <http://www.rtv.rs>, 10.05.2010.

ционалног савета, немачка мањина у Србији је „коначно добила свог легалног представника“.³⁹⁹

У сличном тону говорио је још један гост на електорској скупштини, тадашњи Државни секретар за државну управу и локалну самоуправу, Февзија Мурић, који је у име владе Републике Србије поздравио формирање овог тела, потврдио владино опредељење да остварује оптималне услове за остваривање законским прописима загарантованих права националних мањина и изнео став да „влада Србије националне мањине сматра кохезивним фактором, спонама и мостовима с њиховим матичним државама у размени, пре свега у ономе што је и у ингеренцијама националних савета – култури, информисању, образовању, али и политичком и економском смислу“.⁴⁰⁰

Формирањем Националног савета Немаца у Србији, ова мањина је поступила у складу са постојећим законским оквирима који се односе на права мањина и створила повољније претпоставке у погледу заштите и ревитализације сопственог етничког и културног идентитета. Упркос бројним проблемима са којима се сусрећу њихови чланови приликом настојања да побољшају друштвену праксу локалних немачких заједница у Војводини, њихове активности дале су позитивне резултате, а један од најважнијих свакако се огледа у повећању броја Немаца у неким срединама. Захваљујући раду локалних удружења у Суботици и Сремским Карловцима, забележен је пораст броја Немаца у тим општинама већ на првом следећем попису становништва спроведеном након њиховог оснивања. Илуструјући ту појаву Стјепан Седер, председник Немачког удружења за добросуседске односе „Karlowitz“, каже:

³⁹⁹ Видети: <http://www.rtv.rs>, 10.05.2010.

⁴⁰⁰ *Gradanski list*, www.gradanski.co.yu, 16.12.2007.

На попису становништва спроведеном у априлу 2002. године, свега два месеца након оснивања Удружења, 71 лице изјаснило се да припада немачкој националној заједници, што представља велики успех, поготово ако се узме у обзир чињеница да се у претходном периоду само 11 лица изјашњавало као Немци. Верујем да би, уколико би у овом тренутку био спроведен попис становништва, тај број био знатно већи, јер су се људи у таласу демократских промена мало ослободили, као и кроз едукацију која је у њему омогућена, тако да је кроз њу један део лица спознао своје порекло и упознао се са историјом и културним наслеђем заједнице којој припада. У том процесу „етничке едукације“, међу Немцима у Сремским Карловцима важну улогу одиграло је наше удружење, на сличан начин као што је то био случај и са осталим удружењима војвођанских Немаца. Ја сам чак једном приликом, у разговору са једним од бивших функционера ОО Демократске заједнице војвођанских Хрвата, добио критику јер ми је замерио да сам „одвукао“ један број Хрвата у немачку националну заједницу, тако да су они скоро потпуно морали да обуставе свој рад.

3. Ми смо Немци: етнички идентитет припадника немачке националне мањине у Војводини

3.1. *Ја сам Немац*: самоидентификација и критеријуми припадности Немцима у Војводини

Једно од најзначајнијих питања које се намеће приликом проучавања етничког идентитета јесте питање самоодређења сваког припадника проучаване заједнице.

Немци у Војводини, са којима сам током истраживања имао прилику да јавно и приватно разговарам, наглашавају да себе виде двојако. Себе истовремено доживљавају као саставни део немачког народа, али и као лојалне грађане Србије, интегрисане у њен друштвени, економски и културни живот.

Ми (Немци – прим. аутора) знамо се држати основних људских и цивилизацијских вредности, као и закона државе у којој живимо и живети у миру са својим комшијама. (м, 44, Суботица)

Иако је било усијаних глава, гарантујем вам својим животом да су којим случајем Немци остали у Југославији, били би лојални држави и комунистима који су њом владали. (м, 67, Сомбор)

Двоструку природу њиховог „немства“ могуће је илустровати помоћу два концентрична круга – једним ужим и другим ширим, у чијем се средишту налази појединац. Њихово осећање припадности немачком националном корпусу заснива се на припадности немачкој заједници, која је на простору јужног Подунавља и тлу данашње Војводине присутна од 18. века. Због свог вишевековног присуства у војвођанској равници и препознатљиве културе, чије је

богато наслеђе још увек видљиво на поменутом простору, Немци у Војводини себе данас сматрају, како неки од њих с поносом истичу, „маћином с историјским трајањем“.

Као што је случај са великим бројем житеља Војводине, код овдашњих Немаца присутна је свест о томе да су потомци досељеника – у конкретном случају колониста насељених у Панонску низију из различитих делова данашње Немачке, Луксембурга и Аустрије. О томе један од испитаника каже:

Сви смо ми у Војводини дошљаци, и колонисти досељени после Првог светског рата и они који су насељени после Другог светског рата. Дошљаци су били и Немци када су стигли пре 250 година. Један новинар, Србин који је у Војводину избегао из Хрватске, написао је најлепши текст о дошљацима у Војводину и изрекао највећу истину, јер прави разлику између дошљака и дођоша. Он каже да су се дошљаци у Војводини одувек трудили да се што успешније прилагоде средини и начину живота који је за њу карактеристичан и да прихвате њихово материјално, социјално и културно наслеђе. Они тако временом престају да буду дођоши. За разлику од њих, они дошљаци који покушавају да староседеоце и њихов начин живота прилагођавају себи и својим потребама, заувек остају дођоши. (м, Сомбор, 67)

Посебно место у немачком колективном памћењу заузима аустријска царица Марија Терезија, као централна фигура, због улоге коју је одиграла у колонизацији јужног Подунавља и заслуга које је имала за масовно досељавања Немаца на поменути простор. Упркос томе што је већина испитаника упозната са историјском чињеницом да поменута аустријска владарка није креатор пројекта колонизације јужног Подунавља (већ да је реч о дугорочном пројекту

аустријске царевине) у чијој су реализацији учествовали и други хабсбуршки владари, период њене владавине оставио је најдубљи печат у њиховом колективном сећању. Веома мали број испитаника, изузев ретких изузетака, био је у прилици да се током свог редовног школовања детаљније упозна са доступном историјском литературом која се односи на период колонизације јужне Угарске. Овај податак, уз чињеницу да су војвођански Немци у другој Југославији били лишени могућности да се путем школског програма (макар и у облику допунске наставе) упознају са елементима националне историје и културе, говори о томе да је постављање Марије Терезије у средиште њиховог колективног сећања резултат неговања наратива који су се преносили унутар те заједнице на млађе нараштаје.

У настојању да објасне због чега је баш Марија Терезија историјска личност која је, по њиховом мишљењу, имала највећи утицај на историју овог подручја, испитаници у својим одговорима наглашавају да се време њене владавине поклопило са „златним периодом“ аустријске царевине, да је оно било обележено „доласком Немаца на ове просторе“ и да је убрзо дошло до његовог „економског, технолошког, друштвеног и културног процвата“. Они сматрају да њој припадају навеће заслуге за стварање мултиетничке, вишејезичке и мултикултурне природе овог дела Старог континента, у коме су од „тог доба“ верска и национална толеранција, те вишејезичност – неки од најзначајнијих принципа на којима почива данашња Европска унија – на подручју јужног Подунавља сматране највишим друштвено пожељним вредностима.

Сада нам бриселске и берлинске бирократе говоре о томе да треба говорити језик свога комшије. То је сада врло популарно. Они не схватају да смо сви тако одрастали и да тако васпитавамо и своју децу, да скоро сви говоримо језик својих комшија. Тако се у Војводини живело вековима пре тога. Наши дедови и

прадедови причали су језиком својих комшија. Гледано очима тих бирократа, наши дедови били су политички коректни, али они су то радили само због тога јер су тако били васпитавани и јер се тако живело. Требало би да схвате да је Војводина есенција мултикултурног друштва о коме се сада прича у Европи, а да се у њој тако живело још пре 200 година. (м, 44, Суботица)

Отац ме је научио једној јако доброј ствари, а то је да поштујем комшију. Он ми је увек говорио: „Сине, ти живиш у средини која је (национално) мешовита и немој ни случајно да ти се догоди да када твој комшија, рецимо Србин, слави неки празник, тада тресеш тепихе или га на било који други начин ометаш у његовој прослави. Ја сам сретан кад дође мој Бадњи дан и Божић, 24. и 25. децембра, али се исто тако радујем да идем код зета на православни Божић, 7. јануара. Ми уживамо у сваком празнику, поштујемо и волимо све. Тако је било од давнина. (м, 68, Сомбор)

На директно питање о томе како се изјашњавају о својој припадности, моји испитаници листом су се изјаснили као Немци, односно Немице, чиме је потврђена њихова развијена свест о припадности немачком народу који, виђен њиховим очима, чини јединствену целину. Код њих је далеко присутнија свест о припадности немачком народу као интегралној целини неголи регионално и/или партикуларно осећање посебности у односу на друге етничке заједнице из окружења, које би било имплицирано формулацијом „подонавски Шваба“. С друге стране, добијени резултати јасно показују да се испитаници одлучују да слободно изразе своје немство, што није био случај у време када су се због различитих облика притисака и страха опредељивали за етничку мимикрију, о чему је већ било речи. У том контексту треба посматрати чињеницу да се нико од њих није изјаснио ни као „Југословен“, иако је та етничка категорија у прош-

лости била релативно чест избор војвођанских Немаца у јавној или приватној комуникацији, као погодна заштита од потенцијалних непријатности.

Немци у Војводини с којима сам имао прилику да разговарам, с поносом истичу да су, упркос снажним притисцима којима су били изложени током пуне четири деценије, успели да очувају присуство своје заједнице на овим просторима. Многи од њих су се, захваљујући попуштању друштвених стега и деловању удружења, осмелили да се јавно декларишу као Немци тек крајем 20. века. Због тога су свесни важности улоге коју су процесу „етничког освешћивања“ одиграла локална немачка удружења и, у већини случајева, наглашавају да су управо она генератор њиховог осећања припадности заједници према којој гаје позитивна осећања као што су понос и љубав. Они су такође свесни чињенице да један број њихових чланова има активну улогу у удружењима, за разлику од других који су потпуно пасивни посматрачи. Пасивно држање својих сународника оцењују лошим и сматрају да оно угрожава опстанак заједнице, јер представља „најлакши и најкраћи пут“ којим се може обавити процес асимилације преосталих Немаца у Војводини.

Њихов став разумљивији је уколико се сагледа у контексту демографских прилика у Војводини, обележених депопулацијом становништва услед континуираног смањења наталитета и емиграција. На то се надовезује и раширена појава, присутна од деведесетих година 20. века, посебно међу војвођанским Немцима млађе генерације, напуштања земље и одласка у иностранство, углавном у земље Европске уније, на школовање или у потрази за послом. Тада највећи број младих војвођанских Немаца, суочен са приликама које владају у новој средини, модификује сопствену свест о етничкој припадности у складу са својим новим потребама.

Кћерка има 26, а син 27 година. Са њима не можете обавити разговор, јер не живе у Суботици, него у Будимпешти, где студирају и раде.

Знали су помало немачки језик, али сада га говоре врло слабо. Комуницирају на мађарском, тако да су заборавили немачки језик. Једно време изјашњавали су се као Немци, али мислим да то сада није случај. Док су били овде били су пола Немци – пола Мађари, јер им је мајка Мађарица, а од када живе у Мађарској, сада су више Мађари него Немци. Видећемо да ли ће тако бити и у будућности, али чини ми се да хоће, јер син је већ ожењен Мађарицом, а кћерка живи са једним Мађарем и очекујем да се ускоро венчају. Имају намеру да тамо остану и да добију мађарске пасоше. Временом ће се сигурно помађарити. Неће остати Немци. (м, 67, Суботица)

Мој син са својом супругом и сином живи у Мађарској. Сада се изјашњава као Мађар. С обзиром да је и мој покојни супруг, његов отац, био Мађар, то је разумљиво. Национално се определио по очевој линији. То је његов тренутни избор и немам ништа против тога. Моја снаха изјашњава се такође као Мађарица, иако је чиста Буњевка. Претпостављам да су таквој одлуци доста допринели економски разлози, јер су свесни да немају где да се врате. Овде (у Војводини) је тешка економска ситуација, а тамо (у Мађарској) су се снашли. Једино бих волела да свом детету, мом унуку, омогући да научи немачки језик. (ж, 65, Суботица)

Од како смо се вратили из Сарајева у Сомбор, нашој старијој кћерки, која пре избијања несретног рата у Босни похађала машински факултет у Сарајеву, на Машинском факултету у Београду нису хтели да признају ниједан испит, иако је већ стигла до статуса апсолвента у Сарајеву. Пошто никако нисмо могли да нађемо решење

тог проблема, одлучили смо да пробамо да га решимо у Загребу, где су јој признали део испита, а део је морала додатно да положи. Међутим, тада су јој рекли да ако се изјасни као Немаца, за њу важе правила игре која се односе на стране студенте, тако да би била у обавези да плати комплетне трошкове уписа семестара и полагање испита. Уколико се изјасни као Хрватица имала би статус домаћег студента и била би ослобођена плаћања. Тог момента она је постала Хрватица, иако се до тада изјашњавала као Немаца. Исти случај је био и са мојом млађом кћерком, коју смо уписивали у средњу школу. Олакшавајућа околност је та да им је мајка Хрватица. Данас живе у Канади са својим породицама и изјашњавају се као Хрватице. (м, Сомбор, 68)

Слична је судбина и младих војвођанских Немаца и Немаца који ступају у брак са супружницима из других етничких заједница из окружења. Они, у највећем броју случајева, са супружницима и децом не комуницирају на немачком језику, а деци дају имена која су карактеристична за супружникову етничку заједницу.

Моја кћи се удала за човека који потиче из национално мешовитог брака. Отац му је Србин, а мајка Хрватица. Иако је моја кћи и послом везана за немачки језик, јер ради као представник једне немачке фирме у Суботици, они у кући говоре искључиво српски језик. Због тога моји унуци говоре само српски. (ж, 82, Суботица)

Млади војвођански Немци и Немеце, уколико ступе у брачну заједницу са православним супружницима, најчешће обележавају верске празнике и по јулијанском и грегоријанском календару.

Кћерка се изјашњава као Немица, а њен муж је Србин. Обележавају и католичке и православне празнике због деце. Тако се радило и код нас у кући. Међутим, више значаја придају православним него католичким празницима. (ж, 82, Суботица)

Иако све наведене чињенице упућују на закључак да Немци у Војводини морају да уложе доста напора да би се одржали као посебна етничка категорија, руководство и активни чланови локалних немачких удружења не одустају од покушаја да очувају и ревитализују њен етнички идентитет.

3.2. Процес усвајања етничког идентитета Немаца у Војводини унутар породице, удружења и цркве

Када говоре о (пре)носиоцима садржаја који се везују за етнички идентитет, испитаници сматрају да се осећање припадности код њихове деце развијало готово искључиво захваљујући улози коју је одиграла примарна социјализација, односно породица. У породичним оквирима малишани овладавају својим матерњим (немачким) језиком и учествују у обележавању најзначајнијих верских празника међу војвођанским Немцима (Ускрса и Божића). Значај породице у процесу преношења садржаја који се односе на етнички идентитет и њиховог усвајања од стране појединца потврђују примери из послератних деценија када су војвођански Немци свесно прикривали сопствени етнички идентитет. Родитељи су своју децу усмеравали на етничку мимикрију, а уколико је била реч о деци која потичу из национално мешовитих бракова – на етничку и/или културну идентификацију са групом из које потиче родитељ који није Немац/Немица.

Мајка ми је увек говорила да је мој отац био Немац, да је то један диван и вредан народ, али да се због тога никада пред другима, јавно, не бусам у груди. Говорила ми је да, ако је већ

изгубила мужа, није потребно да изгуби и мене и то само због немачког презимена. Због тога сам дуго задржао мађарску варијанту свог имена и мађарско презиме свога очуха, за кога се мајка после смрти мог оца удала, да се не би открило да сам Немац. (м, 68, Суботица)

Супротно томе, највећи број саговорника сматра да су управо њихови родитељи најзаслужнији за то што се данас изјашњавају као Немци/Немице. Многи од њих покушавају да на своје унукe пренесу елементе свог етничког идентитета. Будући да су родитељи њихових унука етнички хетерогени, то није нимало лак и једноставан задатак, јер деца истовремено упијају различите понуђене садржаје који их могу одредити за припадност некој од етничких група из окружења. Због тога, најстарија генерација настоји да своје унукe научи бар основама немачког језика, али и у том настојању наилази на разне тешкоће, које се понекад манифестују и у виду отпора саме деце.

Моји унуци говоре само српски језик. Желела сам, бар за мог живота, да старији унук почне да учи немачки језик. Пошто и сама одлично говорим и пишем немачки језик инсистирала сам да долази два пута недељно код мене на часове. Међутим, није хтео. Долази он код мене, то није проблем, али неће да учи. Онда сам му обећала да ће од мене добијати сто евра месечно, ако га подучавам. Договор је трајао само месец дана. (ж, Суботица, 80)

С обзиром да припадници немачке мањине у Војводини не остварују право на оснивање сопствених школа у којима би похађали наставу на матерњем језику, друга значајна институција која утиче на формирање њиховог етничког идентитета јесу њихова локална удружења. Учешћем најмлађих припадника заједнице у различитим активностима преносе се садржаји који утичу на формирање њихове

етничке оријентације. Удружења су организатор и „извођач“ течајева немачког језика, кроз чије похађање деца и одрасли имају прилику да стекну основно знање или да унапреде своје знање матерњег језика. Сличну намену имају и приредбе чији су актери деца – чланови хора, драмске и фолклорне секције, у којима се, често на немачком језику „оживљавају“ теме из немачке митологије, фолклора и историје, праћене извођењем немачких песама. Захваљујући оваквим организованим напорима, чији је циљ усмеравање етничке оријентације њихових чланова, немачка удружења у Војводини могу се, поред породице, окарактерисати као најзначајније институције у социјализацији деце, али и у процесу формирања етничког идентитета одраслих војвођанских Немаца.

Овде бих напоменуо да извесну улогу у формирању немачког идентитета има и црква. Организују се мисе на немачком језику, али због релативно малог броја немачких верника, посебно у градским срединама, њима често заједнички присуствују евангелисти и римокатолици, без обзира на то у чијој се цркви одржавају. У великом броју случајева њима присуствују и верници из других етничких група. Након службе на немачком језику, миса се наставља на мађарском, српском или хрватском језику, тако да се религија никако не може узети као фактор динстинкције војвођанских Немаца у односу на етничке групе из окружења. Уколико се томе дода и одређени број атеиста који егзистира унутар немачке мањине, није једноставно утврдити природу корелације религије и етничког идентитета код данашњих Немаца у Војводини, али се може закључити да она није пресудан фактор у процесу усвајања њиховог етничког идентитета. Став – да се може бити Немац и уколико се редовно не одлази у цркву – заступа један број мојих саговорника, уз навођење разлога свог удаљавања од цркве:

Моје рођаке, које су редовно ишле у цркву и добро познавале нашег попа, разговарале су о

могућности да се венчам у цркви са мојом садашњом супругом која је Српкиња, православна. Он им је рекао да је то могуће једино ако она пређе у католичку веру. У супротном, могли смо да се венчамо у православној цркви, ако ја пређем у православље. Пошто нисмо желели ни једно од та два, одлучили смо да се венчамо у општини, а попа сам поздравио и замолио рођаке да му поруче да ми он неће одређивати са ким ћу се венчати. После смо сина, кад је већ порастао, венчали код католичког попа у Дорослову, јер је он венчавао и комунисте када то није смело да се ради – кад је био мрак. (м, 69, Сомбор)

Формирање осећања етничке припадности посебно је осетљиво у условима какви владају у градској средини, у којој живи највећи број лица која се изјашњавају као Немци/Немице у Војводини. Међутим, иако се чланови немачке зајднице деценијама уназад сусрећу са непостојањем етнички ендегамних породица унутар компактних локалних заједница (каких је у извесном броју било до Другог светског рата) и школа у којима би се настава одвијала на матерњем језику, недостатком економске елите и политичких странака, али и недовољно развијеном етничком толеранцијом у друштву, они су, бар за сада, успели у настојању да очувају свој етнички идентитет и да га развију међу припадницима следеће генерације. Ситуације у којима се васпитавају деца разликују се од случаја до случаја, а на коначан резултат процеса усвајања етничког идентитета утичу разноврсни фактори, при чему његов коначан исход може бити одређен само сплетом околности. Тако, рецимо, резултат може зависити од тога колико је дете везано за оног родитеља који се изјашњава као Немац/Немица, да ли је тај родитељ запослен и колико времена проводи са дететом, као и да ли је заинтересован и мотивисан и умешан да учествује у процесу формирања етничког идентитета свог детета. У том процесу значајну улогу могу одиграти и групе вршњака

– војвођанских Немаца, са којима се дете сусреће, дружи, игра и заједнички учествује у, сходно њиховом узрасту прилагођеним, активностима удружења или у оквиру посебних програма учења немачког језика, који је од скора почео да се изводи у неким сомборским предшколским установама.

Одржавање колективног идентитета на нивоу појединца на дуже стазе подразумева и непрестано освежавање социјалних веза и заједничких емоција кроз заједничко доживљавање и испољавање етничких симбола.

У наставку овог поглавља следе животне приче двојице мојих саговорника из Сомбора, које представљају својеврсну илустрацију међусобног преплитања и повезивања индивидуалних и колективних фактора који утичу на формирање етничког идентитета појединца.

3.3. Етнички идентитет и аутобиографија: две животне приче војвођанских Немаца

3.3.1. *Моја три почетка*

(Животна прича Едуарда Гролингера)

Зовем се Едуард Гролингер (Eduard Grolinger). Рођен сам у Гакову, 19. маја 1939. године. Гаково је село у непосредној близини Сомбора, од њега удаљено око 14 километара. Немци су у њега досељени пре отприлике 250 година. У њему је све до Другог светског рата, живело седам-осам генерација потомака тих немачких колониста. Мој отац звао се Антон, као и његов отац, мој деда.

Мајка се звала Тереза. Њено презиме је било Вебер (Weber). Исто је била Немица. Ја немам разних корена. Деда, баба, прадеда, и са очеве и са мајчине стране, сви су били Немци. Дедина

кућа, у којој смо живели, налазила се на крају села. У њој су, у њеном фронталном делу, биле смештене кафана, у власништву мога деде, и трговина коју је држао мој отац. На бочној страни, такође са улице, налазила се кројачка радња моје мајке. У кући смо имали, осим просторија у којима смо живели, још и једну просторију у којој се налазила куглана, а у подруму смо имали складиште леда. У то време није било фрижидера, а месо се морало на неки начин сачувати и вино охладити, па је мој отац тај лед, који се зими вадио по околним мочварама, продавао у трговини. Иза куће, налазила се наша башта, а поред тога поседовали смо и земљу. Упоредо са венчањем мојих родитеља, венчали су се очев отац и мајчина мајка, дакле мој деда по оцу и баба по мајци, јер су им умрли супружници, а они остали удовци. Склопили су брак да се имање и покретна имовина коју су стекли не би делила на више делова, што је међу војвођанским Немцима био чест мотив за склапање бракова. Тако су сви понели презиме Гролингер.

Када смо већ код мог презимена, постоје две теорије одакле су моји преци стигли овамо из Немачке. Једна је да су дошли из околине Улма, а друга је да воде порекло из Чешке. Покушао сам да у документима која се налазе у католичкој бискупији Калоча, поред Печуја, којој је припадало и Гаково – некадашњи Гадор, утврдим своје порекло. Том приликом, открио сам да се презиме моје породице јављало у три варијанте: Громлингер (Gromlinger), Грилингер (Grilinger) и Гролингер (Grollinger). Да ли је реч о три огранка исте, или је реч о различитим породицама, нисам успео да сазнам.

Село у коме смо живели, Гаково, иако је по броју становника било мало, економски је било врло развијено. У њему је било 11 трговачких радњи, имало је чак 10 столара и 11 бербера. Нисам сигуран да ли данас у Сомбору има толико бербера, колико их је у то време било у нашем селу. Поред тога било је шест ковача, седам кројача, осам кафана и – што је у односу на величину села, готово потпуно невероватно – пет млинова. Наше село је још од тридесетих година прошлог века имало електричну централу. Она је, нажалост, каснијих година изгорела заједно са млином који је покретала. Све је то било у власништву богатих сељака из Гакова. Према подацима са пописа становништва спроведеног 1931. године, село Гаково имало је 2.797 стнаовника. Од тога је било 2.593 Немаца, односно у њему је било настањено око 95% немачког живља, док су оних пет преосталих процената чинили Срби, Мађари, Буњевци и остали. Слично као и у самом граду Сомбору. Непосредно пре почетка Другог светског рата почела је изградња новог млина и електричне централе, преко пута гробља. Иако су грађевински радови завршени, са изузетком фасаде, они никада нису пуштени у погон, јер је избио рат. Они и данас тако стоје недовршени и напуштени.

Када је почео Други светски рат, а Краљевина Југославија окупирана, скоро сви пунолетни мушкарци били су на неки начин укључени у војне јединице, током различитих временских периода. Неки су одмах по његовом избијању отишли у добровољце, други су отишли нешто касније, а било је и оних који су пред сам крај рата присилно мобилисани. Ови последњи, међу

којима је био и мој отац, одведени су кад је већ било густо и када је било јасно да ће Хитлер изгубити рат. То је био моменат када су купљени дечаци од петнаест и шеснаест година, али и сви одрасли који до тада нису отишли на фронт. То је посебно обрадовало „велике хитлеровце“, који су их због тога анатемисали и силно им замерали држање по страни. Отац је мобилисан у неку од СС јединица и убрзо рањен код Будимпеште. Рана му се инфицирала, па је остао без леве руке. Код нас у кући од тога нико није правио проблем. Моја мајка му је помагала у одевању и свему ономе што он једном руком сам није могао да уради.

Када је дошло до повлачења немачких јединица 1944. године, са њима се повукло 25 породица из Гакова, а сви остали становници села су у њему остали.

Недуго по уласку партизанских јединица у Гаково, тачније – 25. новембра 1944. године, у њему је формиран један од логора за интернирање војвођанских Немаца. Он се официјелно водио као радно насеље, али је у свим званичним немачким књигама, информативним билтенима, означаван као логор за истребљење.

Суседно село Крушевље, такође је претворено у логор за Немце. На простору који је обухватао Гаково и Крушевље, на коме је у мирнодопским условима живело 2.000 људи, одједном се нашло 17.000 људи. Многи су у њему страдали. Неки су умрли због болести, други су у њему убијени, трећи су страдали несретним случајем. Све укупно, у масовној гробници поред гаковачког логора, сахрањено је око 8.500 људи. Ова гробница налази се иза „Новог гробља“, или боље

речено иза старог гробља, у том неком четвороглу где данас имамо подигнут споменик.

О данима проведеним у логору, из личног искуства, не могу много причати, јер сам био дете и не сећам се свега, али из тог времена памтим баш две тешке ситуације. Једна је када је моја мајка одређена да са групом људи из нашег логора буде депортована у Русију на принудни рад. Срећом, надлежни су се сетили да је кројачица и понудили јој да шије капе – „титивке“, што је она прихватила и тако се спасила. Други пут је мој деда могао да страда, већ је био испред стрељачког вода. Његова кривица била је у томе што је једну столицу из своје кафане сломио да би нама заложиио ватру. Било је јако хладно. Умало да настрада због тога. Спасио га је мој отац, у задњи час, али не знам детаље. Знамо само да је било и случајева организованог бежања из логора, када се давао новац неким људима да би били изведени из логора и уз помоћ водича илегално прешли југословенско–мађарску границу. Таквих случајева је било све до првог марта 1948. године, када је званично расформиран логор.

Сви чланови моје породице имали су среће да дочекају тај тренутак. Добили смо дозволу за напуштање логора, такозвану „Објаву“ у којој стоји да нас петоро, моји родитељи, деда, баба и ја идемо код наших рођака у Сомбор, који ће нас издржавати до даљег. У једном другом папиру пише да не смемо напустити град Сомбор, а да претходно о томе не обавестимо милицију, чак и за случај да желимо да отпутујемо до бившег села. Стицајем околности, укрцали смо се у воз и међу последњима напустили Гаково. Све оно

што смо имали, осим ствари које смо могли понети, нашим одласком из села, одузето нам је.

Одмах по нашем доласку у Сомбор, моји родитељи су поднели пријаву за упис у књигу држављана за себе и мене, јер ми ослобођени из логора нисмо имали никакав статус. О томе како смо живели најбоље говори следећи догађај. Када сам једном приликом био позван од стране једне наше комшинице да јој помогнем у неком послу око куће, дала ми је нешто бело да једем. Нисам знао шта је то. Када сам мајци испричао да сам добио нешто за јело, а да нисам знао шта је то, она се, као и свака мајка, уплашила. Када је питала комшиницу о чему је реч, испоставило се да је то био бели хлеб. Ето, ја до тог момента нисам знао шта је бели хлеб.

Живели смо код наших рођака, а у соби у којој смо спавали било нас је чак једанаесторо! За то време у нашем селу насељени су Македонци из Грчке, а од 1952. године у њему су систематски насељавани колонисти из Далмације, Лике и Босне. Већина кућа у Гакову је срушена, а материјал са њих искоришћен да би се градиле куће и објекти у суседним местима.

Мој отац је у Сомбору након неког времена добио посао. Почео је да ради на рецепцији хотела „Слобода“. Ово радно место добио је из једноставног разлога јер је знао мађарски, српски и немачки језик. Мој деда, који је говорио углавном само немачки, а врло слабо српски, добио је посао у винском подруму. Мајка је свега пет, максимално шест година радила у једној занатској радњи, јер се разболела и морала да напусти посао. Моји родитељи су од очевих скромних

примања и кредита који је он подигао почели да граде кућу. Њу смо завршили 1959. године.

Мене су уписали у основну школу у Сомбору. Пошто је у то време на снази био закон да немачка деца не могу да похађају школу у којој се настава одвија на српскохрватском језику, ја сам се у школску 1947/48. годину уписао у мађарски разред, иако сам по изласку из логора знао само немачки језик. У том кратком периоду, од марта до јуна, похађао сам први разред на мађарском језику, који нисам знао, али сам ипак успео да завршим разред, о чему говори сведочанство – папирић димензија 10x10 центиметара. Следеће године ступио је на снагу нови закон, којим је прописано да немачка деца морају да похађају наставу на српскохрватском језику. У школској 1948/49. години похађао сам други разред на српскохрватском језику. По његовом завршетку добио сам књижицу у којој, осим мојих података, стоји да сам по народности Немац, а моје презиме је написано онако како оно заправо и гласи у оригиналној верзији – Grollinger. Током другог разреда имао сам великих мука, јер нисам знао српскохрватски, а оно мало мађарског што сам за кратко време научио није ми било од помоћи. Учио сам градиво свих предмета напамет, не знајући шта то значи. Ја тај језик, у то време, уопште нисам разумео, него ми је учитељица касније преводила на немачки оно што сам ја механички одговарао. Срећну околност представља чињеница да ми је учитељица и сама била Немаца, па је имала разумевања за овакву ситуацију. У току основне школе сасвим добро сам савладао српскохрватски језик. Ми смо сви у кући говорили немачки, или швапски, гаковачки. То је локални дијалект.

Искључиво смо тако говорили. Када је моја супруга дошла у кућу, а она је Хрватица рођена у селу Преко на острву Угљан, отац је са њом говорио српско-хрватски, али га је мајка говорила јако слабо. Гађала се падежима и родовима, али је покушавала с њом да комуницира. Баба је знала само немачки и тек нешто сасвим мало мађарски. Због тога је моја жена била приморана да научи немачки.

У петом разреду основне школе родитељи су ме уписали у основну музичку школу и почео сам да свирам виолину. После завршене основне школе, завршио сам гимназију у Сомбору, а упоредо са тим похађао сам и завршио средњу музичку школу у Новом Саду. Све време свирао сам виолину у сомборској Филхармонији, а истовремено сам свирао на бубњевима у шесто-чланом оркестру у разним салама у Сомбору и на тај начин зарађивао свој цепарац. За време школовања, због моје националности нисам имао ама баш никаквих проблема. Оно јесте да су ме у основној школи звали Шваба, јер су знали да сам Немац. Али иако велики број људи и данас мисли да је то погрдни назив за Немце, тај израз означава становнике једне немачке покрајине. Био сам повучено дете, посвећено искључиво учењу и кући. Избегавао сам дружења, а ако их је и било, то је било међу нама, младим Немцима, који су у то време живели у Сомбору.

Доласком у гимназију, почео сам мало озбиљније да се бавим спортом. Тренирао сам рукомет, одбојку, кошарку и стони тенис.

Војску сам служио у Свилајнцу. За њу ме везују лепе успомене. Захваљујући дипломи средње

музичке школе постао сам шеф војног оркестра. У војсци пушку нисам видео, а у угојио сам се око 30 килограма. Нисам имао никаквих проблема око своје националности, чак сам постао десетар.

По одласку на студије у Београд, 1959. године, убрзо сам се сплетом околности, обрео у Кошаркашком савезу Београдског универзитета, а недуго затим и у Савезу организација спортова Београдског универзитета – популарној СОФКИ. Тада сам почео активно да се бавим, да тако кажемо, политиком спорта и спортског живота, а већ 1961. године, у својој 22. години, као вођа пута, водио сам гимнастичку репрезентацију на Универзијаду у Софију. Следеће године био сам вођа пута нашој фудбалској репрезентацији на Универзијади у Стразбуру. Тим путовањима почела је моја каријера спортског радника. Београд сам напустио 1963. године када сам на позив кошаркашког клуба Босна отишао у Сарајево.

Један сам од ретких Немаца који је из Војводине отишао у Босну. Један од неколико разлога мог одласка у Босну јесте тај што је мој венчани кум, рођени Сомборац, добио посао на Економском факултету у Сарајеву. Његово име је Александар Калман, а он је доцније постао декан Економског факултета у Сарајеву. Други разлог је био тај што је у то време женски кошаркашки клуб Босна, тражио тренера, па је њихов избор пао на мене. Тако сам напустио Београд, дошао у Сарајево и преузео екипу. Ту сам упознао своју супругу, Кармен Валчић, која је у то време била играла у њој. Она је у Сарајеву играла кошарку и студирала право. Када је дипломирала одлучили смо да се венчамо и останемо у Сарајеву. Тада се посветила породици и почела да ради у једној

сарајевској општини. Међутим, пошто сам ја био први тренер у БиХ који се оженио играчицом, од тога се у новинама направила велика афера и мени су у тим текстовима придодати најразличитији епитети. У то време, то се сматрало исто као кад би професор оженио ученицу, иако ја тврдим да није тако. Тек касније, када је било још сличних случајева, када се Богдан Воша Тањевић оженио Јасном, Ранко Жеравица оженио Загом Симић, то је било нормално, али ја сам био први који је „налетео на луди камен“, тако да кажем, и био сам „испрозиван на сва звона“. Ми смо били први кошаркашки пар који се венчао у Босни и Херцеговини, а због тога сам имао ту част да будем нападан и извређан – зато што сам се оженио. То је било 1963. године и било је такво време. На тренингу сам имао проблема да натерам жене да играју у шорцу, посебно муслиманке, које су захтевале да тренирају у хула-хоп чарапама. Деца су завиривала у свлачионице да би неке видеа голе ноге. У то време је тако то било.

Нисам дуго остао на месту професионалног тренера, јер је мени било привлачније да радим организационе послове у кошаркашком клубу или при Кошаркашком савезу, што се врло брзо и остварило. У Кошаркашком савезу БиХ почео сам радити као стручни сарадник, а касније сам долазио на разне функције при овом савезу и при Кошаркашком савезу Југославије. Када сам почео да радим у Кошаркашком савезу Босне и Херцеговине, затекао сам 12 мушких и четири женска клуба, а када сам због почетка рата напустио БиХ, оставио сам 177 клубова. На жалост, данас их нема толико, јер су неки од њих

угашени. Сви остали су подељени у три савеза – федерацијски, српски и хрватски.

За време мог боравка и рада у Сарајеву, у интервалу од 1963. до 1992. године, имао сам прилике да будем присутан на четири Олимпијаде, седам Европских кошаркашких првенстава и три кошаркашка Светска првенства. На њих сам углавном ишао као члан вођства пута југословенске репрезентације.

За све то време, боље да кажем у мом радном веку, нисам имао већих проблема због моје националности, иако је никада нисам тајио, иако то није увек било zgodно, пожељно и корисно. Једино је у два одвојена случаја постављено питање мог учешћа у вођству наше кошаркашке репрезентације. У оба случаја није постављано питање моје стручности, него моје националне припадности. У првом случају постављено је питање како један Немац може да води репрезентацију Београдског универзитета. У другом случају, нешто касније током мог рада у Сарајеву, поставило се питање како ја могу да будем делегат кошаркашког савеза Босне и Херцеговине у органима Кошаркашког савеза Југославије, а да нисам Србин, Хрват или Муслиман, него Немац. У оба случаја успео сам да задржим те функције, без обзира на притисак, али сам био прилично повређен и разочаран, јер је проблем настао око моје националне припадности. Но, све скупа то ме је само додатно ојачало. Морам да вас подсетим да је у Босни све ишло по националном кључу. За неку функцију једном је био делегиран Србин, други пут Хрват, трећи пут Муслиман. Ја сам увек био четврти. Интересантно је и то да када сам дошао у Сарајево, мени тада потпуно непознату средину, са обича-

јима о којима готово ништа нисам знао, говорио сам екавски. Мојој секретарици, дактилографкињи сам често говорио: „Ако ја кажем нешто екавски, ти то преведи, па напиши како треба.“ Касније сам почео да говорим јекавски, а сада говорим мало овако, мало онако.

Када је избио рат у Босни и Херцеговини, 1992. године, са породицом сам напустио Сарајево. Морао сам да одем, јер нисам припадао ниједној струји, ни срској, ни хрватској, ни босанској. Један наш пријатељ официр, мој школски друг из сомборске гимназије, помогао ми је да изађемо из града. Старију кћерку сам успео да укрцам у војни авион и да је тим транспортером евакуишем из Сарајева. Супруга, млађа кћерка и ја успели смо да се извучемо из града аутом преко неких гудура и да у мају 1992. године стигнемо у Сомбор. Успели смо да се извучемо, али смо остали без игде ичега. Једино што смо успели да извучемо је тај ауто којим смо се довели код мојих родитеља у Сомбор. Живели смо са мојим родитељима у њиховој кући. Они са тим малим пензијама нису могли да издржавају ни себе, а камоли нас четворо. У једном моменту сам морао да од Црвеног крста затражим хуманитарну помоћ.

У Сомбору смо кренули од нуле, јер ништа нисмо имали. То је, након нашег изласка из логора, за мене било други пут да породица креће испочетка. То је био други пут да смо остали на ледини. Мој отац је изгубио све 1948. године, а ја 1992. године. У размаку од непуних 50 година моја породица је у две генерације, изгубила буквално све. На моју несрећу, све то, а посебно све што сам доживео приликом одласка из Сарајева и извлачења преко гудура,

допринело је да моји родитељи умру један за другим у кратком временском року 1994–95. и да ја останем сам. Тешко је почети нешто изнова, поготово ако је човеку преко педест година, колико је мени било у то време. Уз то, до јуче су читали моје изјаве по новинама, а сада ме гледају као избеглицу и причају: „Види сиромаша!“ Мени је то тешко пало, а мојим родитељима још теже. То психички нисам могао дуго да издржим. Срећом, таква ситуација није дуго потрајала. Можда месец дана, ни толико. Пошто сам се разумео у кошарку, а Сомбор у то време није имао јаку екипу, од људи из градског руководства сам добио понуду да формирам професионалну кошаркашку школу. Ја сам то одмах прихватио и, на моје велико изненађење, у року од две године у тој школи је било већ близу 400 ученика. Нормално, нисам могао постићи да сам држим све те тренинге, те сам ангажовао седам људи, наставника физкултуре, који су водили поједине селекције. У то време, распао се и сениорски кошаркашки тим, па сам се прихватио и његове реорганизације. На срећу, имао сам невероватну подршку Кошаркашког савеза Југославије и Кошаркашког савеза Србије, уз чију помоћ сам успео да, у договору са осталим кошаркашким клубовима у сомборском округу, формирам регионални кошаркашки савез. Следеће године преузео сам сениорски кошаркашки тим и водио га све до 2000. године, до мог пензионисања у Сомбору. Једно време био сам и кошаркашки судија, све до момента када је један колега из Београда поставио питање: „Шта ће нама на судијској листи из Србије човек из Босне?“

– Значи, Ви као војвођански Немац „испадосте“ Босанац?

Испадох Босанац, а рођен сам у Србији. Пошто жени у Сомбору никако нисам могао обезбедити посао, она је отишла у своје родно место. Тим пре, јер је имала оца, коме је у то време било 92 године и неко се морао бринути о њему. Тако смо моја жена и ја живели растављени, пуних осам година, од 1992. до 2000. године. У међувремену, деца која су била са њом завршила су школу, факултет. Тек кад смо њих извели на пут, онда смо се поново спојили у Сарајеву. Сада смо заједно. Старија кћерка Катарина је дипломирала машинство, и одмах након тога и магистрирала у Загребу и након тога је отишла у Канаду. У Канади је одбранила још један магистериј и докторску дисертацију у Лондону (Канада). Млађа кћерка Гертруда, након завршетка студија у Загребу, исто је отишла у Канаду где је поново завршила студије информатике и одмах након тога магистрарала на факултету у Торонту. Након завршетка магистерија преселила се у Немачку и данас живи и ради у Минхену.

У Сарајеву сам се вратио јануара 2001. године. То је мој трећи почетак. Иако сам људе из кошаркашког света обавестио о свом повратку, нико од њих није желео да обнови контакт са мном. Као да су се бојали мог повратка. Када сам, приликом једне посете мом бившем радном месту, схватио да ме гладјају попреко, прекинуо сам контакт са њима. Они су само желели да сачувају своја места и фотеле, то није било узроковано мојом националношћу. Након тога, добио сам понуду од неких кошаркашких клубова из Босне и Херцеговине са хрватским националним предзнаком понуду за сарадњу. Ја сам је прихватио, међутим људи из Загреба су се томе успротивили, јер су сматрали да за тај

посао могу да ангажују свој кадар и да некога пошаљу на територију Босне и Херцеговине да ради са том децом. После тога, добио сам понуду од Славије, клуба са територије источног дела града Сарајева, из српског дела, коју сам прихватио. Славија је била солидна екипа. Са њом сам имао успеха и мало је недостајало да је уведемо у јединствену кошаркашку лигу Босне и Херцеговине. После ње више нисам у кошарци и заиста се осећам као пензионер.

Упоредо са тим, у Сарајеву сам радио на повратку нашег стана, у који су се, у нашем одсуству, уселили неки људи. Након његове деложације, затекао сам потпуно девастиран стан. У њему није било прозора, врата, намештаја, ничега. Ипак сам успео да га обновим и доведем у ред захваљујући помоћи хуманитарних организација Каритас и грађевинској оперативи при једној јединици СФОРА, СИМИС-у. У томе су ми помогли савети које сам добио од људи из немачке амбасаде у Сарајеву. Морам да кажем да сам пре него што сам се одлучио да се њима обратим за помоћ, написао преко 25 молби разним хуманитарним организацијама. У амбасади су ми дали врло fine правне савете коме да се обратим, како да поступим. Ја бих слободно рекао да су они били пресудни. Убрзо су послали и комисију да утврди чињенично стање. Били су брзи и ефикасни. Све су поправили до најмањих ситница, а ја сам један од сретника у граду коме је стан у потпуности бесплатно обновљен, искључиво захваљујући помоћи међународне заједнице. Када су завршили са грађевинским радовима и када је све било спремно за уселење, људи из немачке јединице који су реновирали стан питали су ме: „Да ли сте задовољни?“ Одгово-

рио сам им: „Да, али ја на паркету не могу спавати. Немам кревет, немам ништа!“ Онда сам од хуманитарних организација добио гвоздени кревет, душек, три ћебета, судове. Тиме је завршена обнова мога стана и то је био мој трећи почетак. То је вероватно позитивна страна мога изјашњавања да сам Немац. Када је другима у папирима писало Југословен, код мене је писало Немац. Тог момента је била предност. Када смо већ код тога, велики број људи у Сомбору и данас мисли да се декларишем као Мађар. Када ме сретну почињу да разговарају самном на мађарском језику. Када су у питању Мађари, ја им одговорим на мађарском. Међутим, када то нису Мађари, а обратe ми се на мађарском језику из мени сумњивих разлога, одговарам им на српском или немачком језику.

- *С обзиром да сте Ви читав радни век провели у спорту, тачније кошарци, занима ме како коментаришете често испољавање етничких и/или националних осећања на спортским манифестацијама? Сетимо се само сукоба Динамових и Звездиних навијача на загребачком стадиону Максимир, који су нагостили трагичан распад СФРЈ. Каква су ваша искуства с тим у вези?*

Сматрам да у спорту нема места национализму. Постоје само лоши или добри играчи, слабије или квалитетније екипе. Нажалост, није тако. Чак и када се у бившој СФРЈ увелико причало о братству и јединству њених народа и народности, итекако је било трвења на националној основи, која су била видљива на спортском пољу. О томе могу да говорим, јер сам био сведок неких од тих дешавања. Кад год је током завршнице кошаркашког шампионата Југославије долазило до судара јаких екипа Партизана и

Црвене Звезде са Цибоном и Југопластиком, било је варница. Интересантно је да у Београду и Загребу није било толико проблема, колико их је било у Сплиту, Задру или Шибенику. Тамо је атмосфера била уби боже. У таквим случајевима, кад се на таквим утакмицама састају једна екипа из Србије, а друга из Хрватске, с обзиром да сам био босански кадар, у 90% случајева био сам делегат или контролор на њима. У тим случајевима очекивали смо велике проблеме и углавном смо били спремни на њих, али једна утакмица је била посебно проблематична. Играла се у Шибенику, а противник домаћој екипи био је Партизан. Пошто су за записничким столом помоћне судије крале време, тако што су га према потребама домаће екипе убавали или успоравали, а уз то су и лажирали резултат, морао сам, силом прилика, све да их удаљим са утакмице. Нико од колега из Кошаркашког савеза Хрватске није желео да помогне и пронађе још помоћних судија, па сам морао у исто време да мерим време, пишем записник и будем делегат меча. Кад је утакмица завршена, судије су нормално напустиле терен, а ја сам остао да састављам извештај. Руководство Шибенке је уложило приговор на мој рад, јер сам у исто време био делегат, записничар и помоћни судија, али су надлежни из КСЈ одбили њихов приговор. Када сам хтео да изађем из спортске дворане, испред ње ме је чекало бар 3000 навијача Шибенке, да не кажем зашто. У тој ситуацији сам тражио помоћ милиције. Дошла је њихова „марица“, којом су задњим вратима пришли улазу спортске хале, да утрчим у њу, али шта даље? На аутобуску станицу не могу, јер ће они зауставити успут аутобус и биће проблема. Онда ме је милиција опратила до

сплитског аеродрома. Испред „марице“ у којој сам био, био је један милицијски ауто, а други иза ње. У наставку колоне било је још стотину кола. Све време су нас пратили до сплитског аеродрома. И данас имам видео-снимак тог догађаја, јер је био телевизијски извештај о том догађају.

Полиција ме је чувала док нисам ушао у први авион који је летео из Сплита за Београд. Оданде сам одлетео за Сарајево. Имао сам срећу, те су ме тако извукли. Пет-шест година након тога нисам ишао у Шибеник. Онда је дошао један њихов тренер, не бих да спомињемо имена, који ме је позвао да дођем у Шибеник да се помири-мо. Казао сам му: „Ја се нисам свађао са Шибенком, него Шибенка самном. Ако желите да се помиримо – дођите у Сарајево, па ћемо се помирити!“ Тако је и било. Дошао је тај тренер, у пратњи новог председника клуба и капитена екипе. Сви заједно попили смо пиће за помирење, „за братство“, оно преко руке. После месец дана добио сам задатак да будем делегат на утакмици у Шибенику. Било је звиждања из публике, али није се ништа драматично догодило.

Било је таквих ствари, али мислим да у спорту национализму нема места.

– Да ли и данас пратите спорт?

Пратим кошарку. Она ме је одувек интересовала. Међутим, више је не гледам на онај начин како сам то чинио раније, док сам се професионално бавио њоме. Тада сам, док су жена и деца гледали на једном телевизору неки филм или серију, ја на другом гледао кошарку и „хватао“ акције које екипе одигравају или сам пратио рад

судија. Сада утакмицу посматрам као сваки гледалац и радујем се ако победи екипа за коју навијам. Што се тиче односа моје националности и немачких тимова, пошто је немачка кошарка дуго била у запећку, нисам имао неки посебан однос према њој. Погледам по неку фудбалску утакмицу. Не пратим га нешто посебно. Али, кад је било Светско фудбалско првенство у Немачкој 2006. године мој зет ме је питао: „Чика Еди, за кога Ви навијате?“ Он је то питао са једном одређеном намером, нећу рећи лошом, јер смо у јако добрим односима. Хтео је да се одредим између Хрватске и Србије, јер је он Хрват, а ја живим у Србији.

Онда сам му ја одговорио: „Навијам за Немачку!“ Први разлог је тај што сам Немац, а други зато што сам тог момента заиста мислио да Немачка има најјачу репрезентацију на том светском првенству. Што она није успела (... да освоји титулу првака света код куће, прим. аутора) то је нешто друго. Али навијао сам за Немачку. Од свих спортиста највише ценим и поштујем кошаркаша Дирка Новицког. Да ли је то зато што је Немац, или зато што је изванредан играч, о томе ја много не размишљај. То што је Немац, то ми је драго, а да је изванредан играч, јесте.

3.3.2. Како сам заволео мињоне

(Животна прича Рудолфа Кумеркрамера)

Зовем се Рудолф Кумеркрамер (Rudolf Kummerkrater). Рођен сам 28. октобра 1938. године у Словенским Коњицама, данас Република Словенија. По оцу и мајци сам Немац. Татина прабака је била Пољакиња – Рстовска. Мајка ми је рођена у Словенији, потиче из немачке породице

Везеншег (Wesenschegg) која има словеначке корене. У породици има такође Срба и Хрвата. Зет ми је Србин, па у мојим унуцима тече немачка, мађарска, пољска и српска крв. Прави космополити.

Моја супруга је родом из Новог Сада, из национално мешовитог брака. По очевој линији је пола Мађарица, пола Немица, а по мајчиној је Мађарица. Дакле, иако се изјашњавам као Немац, ја сам „мешовита роба“. У породици влада љубав и слога, поштујемо и славимо заједнички своје националне и верске празнике. Ту љубав и поштовање националних и верских особености пренео сам и на своје унуке. Због тога никако нисам оптерећен националном припадношћу.

Своју кћерку и унуке васпитао сам тако да сви буду свесни да постоје само две нације на свету: нација поштених и нација бараба. Тога се гесла и даље сви придржавамо.

Податке о досељавању мојих предака у Сомбор пронашао је наш сомборски новинар, хроничар и историчар завичаја, Миленко Бељански. Нашао је податак да се мој предак доселио у Сомбор негде почетком 18. века, око 1710–1715. Он се пријаво на конкурс за пушкара, конкурс који је расписао тадашњи сомборски магистрат. Поседовао је мајсторско писмо и – пошто је то био тада дефицитаран занат, био је примљен, доселио се у Сомбор и основао породицу. Поседујем још и данас његову слику, не фотографију, него слику цртану тушем и воденим бојицама коју је свако ко се упутио на неки пут морао да носи са собом.

Наше презиме доживело је током тих тристо година боравка у Сомбору више трансформација

(вероватно због тадашњих полуписмених чиновника), тако да се задржало садашње – Кумеркрамер.

Када је у питању презиме, један занимљив податак се налази у књизи професора Павла Васића из 1984. године „Уметничка топографија Сомбора“. У њој пише да је извесни Михаел Кумикрамер (Michael Kumikramer) око 1821. био градски скулптор – вајар. Након тога имам податке тек о мом прадеди Андрији Кумеркрамеру који је и започео нашу фризерску традицију у Сомбору. Да би неки занатлија добио мајсторско писмо, морао је извесно време да ради у иностранству, да иде у „френт“, односно да иде на учење заната у свет.

Тако је мој отац, Андрија Кумеркрамер, провео око двадесетак година по европским градовима усавршавајући занат. Најпре је био у Будимпешти, затим у Берлину, Лондону, где је најдуже боравио, па у Паризу, где је на Европском такмичењу фризера, одржаном 1928. године освојио наслов европског првака са моделом фризура „Фантазија“. Златну медаљу са тог такмичења још и данас поседујем и чувам. Потом је радио у Сент Морицу, Бечу, Напуљу, Риму и затим се вратио у Сомбор, где је преузео радњу од свог оца и модерно је уредио. Увео је до сваког радног места у поду, воду и струју. Радња је била најмодерније уређена у то време на нашим просторима.

Међу занатлијама, не само сомборским, него аустроугарским, било је нормално и обавезно да иду у „френт“, у свет на усавршавање заната. Израз „френт“, је немачког порекла, потиче од речи *Fremde*, што значи – туђина, иностранство.

У тадашњем Сомбору, на главној улици, нико није могао да учи неки занат – да буде шегрт – и да постане мајстор ако није говорио три језика: мађарски, немачки и српски.

Радња мога оца имала је више одељења: берберско, фризерско, дрогерију, власуљарницу, а касније и маникир и педикир. У њој је радило око 27 запослених. Отац је имао чак и трговачке путнике који су продавали производе које је он сам справљао, као и робу коју је набављао из целе Европе.

Ја сам, такође, са својим старијим сестрама, после завршене гимназије, у њој учио фризерски занат. Само тада то више није била наша радња већ задруга.

Боравећи по иностранству, мој отац је научио и стране језике. Сем мађарског, српског и немачког, течно је говорио још и француски. Годинама је са организаторима фризерских такмичења водио живу кореспонденцију на тим језицима јер је био угледан међународни фризерски судија.

До избијања Другог светског рата породица је живела мирним, грађанским животом у Сомбору. Почетак рата нас је затекао у Сомбору, а када се мој деда, мамин отац, који је живео у Словенији, у Словенским Коњицама (некада *Gonobitz*) разболео, отпутовали смо 1943. у Словенију. Њега није имао ко да двори. У тим ратним данима пут нас је водио преко Будимпеште, Беча, Граца, Марибора, јер су сви мостови на Дунаву били срушени. Ту, у Словенским Коњицама нас је затекао и крај рата.

Тамо сам похађао немачко забавиште и први разред на немачком језику, па када се рат завршио нисам успео да упишем следећи разред на словеначком јер су почеле послератне страхове. Не сећам се да је током рата било неких борби у околини. С времена на време појављивали су се партизани у шумама око места, долазило је до пушкарања, али се већих борби не сећам.

Када је немачка војска почела да се повлачи, са њом су се повлачили и Козаци, који су се борили у саставу немачке војске. Недуго затим, после неколико дана, у град су ушле партизанске јединице. Неки су ушли у нашу кућу и претили да ће нас све побити. Направили су преметачину, однели све што им је требало и одвели деду. Он је био велепоседник, па им је вероватно сметао. Био је веома богат. Поседовао је ливаде, шуме, винограде, каменолом, велики парни млин, куће, вилу у винограду. После две недеље, позвали су маму и предали јој његове ствари. Ја и данас још знам ко је учествовао у тим убиствима угледнијих домаћина. На жалост, никада нису кажњени за та дела извршена без суђења. Сазнали смо да је убијен са осталима на ивици наше шуме која се налази на 200 метара од села.

Деда је, осим моје мајке, имао и три сина, који су тада били у немачкој војсци. Они су после рата због тога одробијали неко време и били пуштени на слободу.

После неког времена одвели су моју мајку у затвор, зато што је Немица. Ја сам остао сам. Вероватно су мислили да има неко да се стара о мени, да је ту нека рођака, али никога није било. Остао сам сам.

Деда је био страствени ловац и имао је неколико ловачких паса. У време када сам остао сам, спавао сам са њима у њиховим кућицама које су биле високе око 70–80 цм. Касније су и они нестали. Нешто хране сам добијао од комшија и дединих познаника. Била је тада оскудица у свему. Јео сам отпад, нађен на ђубришту по сеоским кућама. Била су то за мене заиста тешка времена, можда најтежа у мом животу. Био сам мали, имао седам година, препуштен сам себи.

Мајку нисам смео да посећујем него сам је кришом тражио погледом на прозорима жупског двора, где је била затворена. Срећом, једног дана се вратила. У нашој кући остављена нам је нека просторија у коју смо се сместили. Два-три дана по њеном повратку власти су издале наредбу да се сви Немци окупе на железничкој станици. У градићу Словенским Коњицама већину становништва од укупно три до четири хиљаде чинили су Немци. У предвиђено време сви су се тачно окупили пред станичном зградом, плашили су се, дрхтали од страха. Нарочито деца, која су махом стално плакала. Сместили су нас у сточне вагоне и одвезли нас у Цеље, а оданде у Марибор, са намером да нас изруче Енглезима. Ови нас нису пустили у Аустрију, јер је цела Европа била пуна избеглица. Тражили су од наших власти нашу одузету имовину у доларима, како бисмо могли од нечега живети и почети нов живот. Аустрија је већ била пуна избеглица и прогнаника и плашила се да ће бити преплављена, што би изазвало још већу беду.

То натезање, договарање, трајало је неколико дана, а композиција је била смештена на неки споредни колосек станице у Марибору.

Наравно, није било ни хране, ни воде. У углу кабао, који је нон-стоп био препуњен. Све у свему, после неколико дана смрдели смо од измета и урина. Композиција је била преусмерена назад у Птуј. Ту су нас искрцали те смо морали даље пешице. Пошто смо били преоптерећени нашим стварима, које нам тада још нису биле одузете, колона несретника се упутила пешице према периферији Птуја и даље неких двадесетак километра да места које се звало Стрнише. Ту, иза тог места је почињала мочвара у којој су сместили већ припремљен логор. Реч *strnišče* на словеначком значи – ђубриште. Ту се одлагало смеће околних места.

Овде, на том месту, у тој мочвари су подигли логор, који је по дисциплини био јако, јако строг.

На улазу су нас претражили од главе до пете. Тражили су злато или неке друге вредне предмете. То је трајало сатима. Сећам се, било је јако кишовито, и ми смо стајали на киши чекајући да дођемо на ред.

Треба напоменути да су после рата постојале три врсте логора: сабирни, радни и такозвани логори смрти. Пошто је тај логор смештен усред мочваре, јасна је била намера организатора логора. Требало је, исто као у Гакову и Книћанину, да се Немци физички издвоје од осталог становништва и да буду буквално елиминисани. Сем тога, имовина коју су оставили Немци била је леп плен и врло примамљива.

Добро се сећам свега што се тамо дешавало јер сам у то време, када смо стигли у логор, како сам већ раније навео, имао седам година. Након прегледа, распоредили су нас по групама, веро-

ватно по неком критеријуму и одвели у једну велику просторију на туширање и шишање. Били смо после тог марша јако уморни, прљави и смрдљиви, али уследило је пријатно изненађење, било је топле воде. Но, радост је била кратког века. Приликом следећег туширања, топле воде више није било, те смо се после тога прали и туширали – хладном. Такво је било наређење. Смештени смо у дрвене бараке које су биле уздигнуте од земље. Око барака је био травњак, који су мушкарци уређивали и био је окружен оградом од стабала младих јелки, нешто попут наших „бунарских мотки“. Седење на њима је било забрањено.

Једном приликом сам седео са неколико дечака на тој забрањеној огради око травњака. Одједном сам чуо моју мајку како виче: „Бежи!“. Скочио сам и почео да трчим и онда сам зачуо пуцањ. Дечака, који је седео поред мене, „скинуо“ је неко са стражарског торња и он је пао мртав.

Сем тога, цео логор је био ограђен, а било је и неколико стражарских торњева. Део логора према мочвари је био отворен, јер је било илузорно бежати на ту страну у мочвару. Храна је била слаба, нередовна. Онај ко је имао још нешто новаца могао је од шверцера да купи неки кромпир или део главице купуса. Од неколико чиода, које је мама пронашла у торби, направио сам специјалне пецаљке за жабе. На крак једног подужег прута привезао сам чиоду концем и искривио њен крај. Када бих угледао неку жабу ја бих ударио по њој и после неколико покушаја имао сам десетак жаба. Скинули бисмо јој задње ноге, скували и јели те батачиће. То је био прави деликатес. Зиме жаба није било.

Недалеко, на око тридесетак метара од наше баре су била самице. У њима су били логораши који су нешто скривили. Из њих се врло често чуо јаук, дерњава, урликање. Био је то знак да су логораши били „обрађивани“.

О нељудским приликама у логору се прочуло и једнога дана се појавила некаква комисија, која је обилазила логор у фијакеру и проверавала наше услове живота. Била је то швајцарска делегација Црвеног крста. Наравно, нико од логораша није смео да се пожали јер су последице биле јасне. Но, делегација је ипак схватила о чему се ради. Иза тог фијакера ишло је још неколико чланова делегације који су деци и слабима делили мињоне. Тада сам први пут у животу јео мињоне, и пошто смо сви били изгладнели то ми се толико урезало у памет, да и сада, после 69 година, сваки пут када негде видим мињоне – ја их наручим.

У логору сам са својом мајком остао само неколико месеци, а онда је дошла наредба да се сва деца старија од три-четири године одвоје од родитеља и да се упуте у дечији логор. (Само да напоменем да је након неколико година на месту где је био логор изграђен алуминијумски комбинат „Кидричево“.)

Настала је вриска, кукњава. Децу су сакривали где год су могли, али их је затворска стража проналазила и силом одвајала од родитеља. И тако смо следећег дана кренули.

Путовали смо возом до Орможа, малог, лепог градића на Драви. Станица је била изван места па смо пешице ишли и ишли и никако да стигнемо. Место се налази на средини између Марибора и Вараждина. Недалеко од центра

града налази се брдашце на чијем се врху налазио неки дворца. Око њега се налазио леп парк. Приликом боравка у њему чули смо да су власника дворца партизани стрељали на Похорју. Из дворца је био однет сав раскошан намештај, па је дворца био потпуно празан. Остала је само велика библиотека са дивним изрезбареним полицама за књиге и књиге.

У доњем делу дворца су се некада налазиле просторије за послугу. Ту је била смештена наша кухиња. Када смо стигли, постројили су нас и сваком детету турили у шаке неку чашу од лоше печене глине. Неки стражар нас је одмах упозорио оштрим гласом: ко чашу поломи или изгуби, неће више добити другу, нити ће добити храну. Није прошло ни пет минута а мени је чаша исклизнула из руку, пала и поломила се. Вероватно од страха или хладноће. Неколико дана сам гладовао или налазио неки отпад за јело, све док се неки сиромашак није удавио у незаштићеном бунару, који се налазио у углу дворишта у које нисмо смели да ступимо. Онда сам ја преузео (отео од других) његову чашу.

Почеле су прве хладноће у октобру, новембру и, пошто нисмо имали чиме да се покривамо, били смо ујутру потпуно мокри од хладноће. Било нам је јако хладно. Сетили смо се књига у библиотеци, те смо cepали странице и њима се покривали. Много је мале деце умирало од хладноће, болести, исцрпљености. Стражари су ујутро обилазили собе, скупљали умрлу дечицу (највише од три до пет, шест година), њихова тела стављали у џакове и носили да их баце у Драву која је недалеко протицала.

Са већим дечацима сам неколико пута успео да се искрадем из дворца, па смо код околних сељака крали сламу, сено и довлачили у наше кревете. Стража је без опомена пуцала на нас. Када је једном приликом један дечак поред мене тешко рањен, одустао сам од тих опасних излета. Осим тога, када би стража ујутру видела сламу у нашим креветима одузимала ју је, а ми смо били кажњавани.

Када смо 1943. мама и ја отпутовали у Словенију код деде мој отац је остао у Сомбору и водио радњу. Са њим су остали мој полубрат и две полусестре. У то време је мој брат имао око 17–18 година.

Током рата је отац водио наш фризерски салон, јер је морало од нечега да се живи. Одмах након ослобођења, тата је са више угледних сомборских грађана био ухапшен и спроведен у подруме „Кроних палате“ из које се излазило само са „ногама напред“. Но, срећа је била на татиној страни, јер га је препознала једна партизанка као свог фризера. На основу њене гаранције он је пуштен кући. (Говорило се да су зидови подрума Кроних палате годинама после рата били попрскани крвљу људи, које је ОЗНА доле у подрумима мучила).

Убрзо након пуштања био је ангажован од стране војних власти да брије рањенике у сомборској ратној болници. Болница је била пуна рањеника, нарочито за време и после Батинске битке и битке код Болмана. Тако је мој отац неколико месеци био ангажован у тој болници.

Након ослобођења Сомбора, партизани су недалеко од наше куће ухватили мог брата, мобилисали га као „добровољца“ и са малом обуком и

припремом одвели на фронт. Учествовао је у Батинској бици и у бици код Болмана. Неколико дана пред крај рата погинуо је код Ђурђевца, у близини Копривнице.

Чим је мој тата добио потврду да му је син погинуо као борац 51. Војвођанске дивизије, упутио се у Словенију да нас помоћу ње избави из логора. Са том потврдом је прво избавио маму, а онда су кренули да траже мене. Центар са списковима све деце у логорима налазио се у Љубљани. Ту су дознали где се налазе деца депортирана у дејче логоре. Када су после неколико дана дошли по мене у логор Ормож, ја сам већ био јако болестан и морао сам најпре да се излечим. Помогао ми је и спасао ме један лекар, Јеврејин из Орможа.

Када смо на путу у Сомбор стигли до Осијека, пред носом нам је испловио брод за Апатин. Дозивали смо, махали, али брод није хтео да стане. На нашу срећу. Те ноћи је тај исти брод налетео на мину и нико се од путника није спасао.

Следећег дана смо стигли у Апатин и неким паорским колима – кући у Сомбор. Када смо стигли, кућа је била испражњена. Вероватно због тога што смо у очима комшија били „фашисти“. Неким чудом остали су ормани. Моји родитељи су их положили на под, испунили их сламом коју су купили од сељака. Тако су нам ормани служили као кревети. Неке поштене комшије су нам полако почеле враћати наше ствари које су однели током нашег одсуства, неке пак нису.

Временом смо се опорављали мало по мало. Отац је наставио рад у породичној радњи. Од ње

смо живели све до 1953. године када су нас од тог породичног власништва „ослободила“ нека господа у кожним капутима, која су мом оцу уручила решење о одузимању радње.

– *Хоћете ли да кажете да је Вашем оцу радња била одузета?*

Да била је одузета, отета. Дошли су једно вече и мом оцу саопштили да му се радња, као и сав алат и инвентар, опрема и материјал из радње одузимају и прелазе у друштвено власништво – односно да постаје фризерска задруга. Узели су дневни пазар, кључеве, тату избацили на улицу и отишли. Нама је исплаћивана нека симболична сума новца на име компензације за коришћење инвентара. Тата се после две–три године шлогирао од туге и бриге и убрзо умро у 67. години.

Исту судбину задесило је велико дедино имање у Словенији. Све је одузето, а помоћу рођака који су тамо остали добио сам фотокопију списка одузетих ствари. Све то чувам на добром месту, како бих могао наследницима да покажем шта нам је све неправедно одузето. Документа сам прибавио уз помоћ мојих рођака, деце мамине браће, који су остали да живе у Словенији. Она сведоче о вредности одузете имовине.

Као и сви дечаци, волео сам да играм фудбал и пинг-понг. То се у послератним годинама могло само у пионирском дому. Међутим, Сомбор је мала варош, а и презиме ми није било баш за то време најприкладније, тако да су ме, чим бих дошао, избацивали главачке уз „напомену“ да сам фашиста.

Након извесног времена, мој даљи рођак, више пријатељ него рођак, предложио ми је, да као и

он, постанем министрант у кармелићанској цркви у Сомбору. Говорио ми је да они тамо играју фудбал правом кожном лоптом. То ми се јако допало, јер у то време, четрдесет седме–осме, такву лопту су имали само фудбалски клубови. Пристао сам и нисам се покајао. Од своје осме године, до неких шеснаест–седамнаест година тамо сам проводио време. Био сам слободан после мисе и могао да се играм са осталом децом која су такође била министранти. Било нас је око четрдесетак дечака. Ту је било Хрвата, Мађара и нас неколико „Шваба“. Православна деца, разуме се, нису тамо долазила. Није ми било тешко да устајем рано за прву мису, јер смо након тога могли тамо да се играмо. Често су нас сељаци са околних салаша позивали приликом неког рада. То су били лаки послови, као, на пример, берба кукуруза, а после обављања послова били смо чашћавани ручком и играли фудбал. Свако је радио колико је могао, није било никакве присиле или норме. После ручка и фудбалске утакмице најчешће смо се кући враћали бициклом. Били су то дивни једнодневни излети, који су били организовани недељом, када нисмо ишли у школу. Могу да кажем да ме за све то време министрирања, никада ниједан свештеник није врбовао да студирам теологију. Заволео сам своје честе одласке у цркву и тамошње активности, тако да сам као дете једном приликом размишљао да постанем свештеник, али ми је отац ту идеју избио из главе напоменом: „Да имам сто синова, ниједан не би био ни поп, ни војник.“ Плашио сам се да ћу имати проблема што одлазим у цркву и министрирам, па сам након неколико година обуставио ту активност. Напомињем да се не кајем што сам одлазио у цркву да

министрирам. Тамо су нас само научили основним људским нормама, моралним правилима, којима се још и данас служим.

Временом, пошто сам био просветни радник, удаљио сам се некако од цркве, па се нисам чак ни венчао у цркви. Када сам одрастао, постао сам свестан грехова почињених у име цркве, од инквизиције па до продаје индулгенција, крсташких ратова и осталих верских прогона. То што сам се дистанцирао од цркве никако не значи да нисам остао религиозан, али све то са мером.

Код нас у кући говорила су се увек три језика: немачки, мађарски и српски. Није било специјалних прилика када ће се говорити који језик, него смо то чинили потпуно спонтано. Тако сам од малена говорио три језика. Током свог боравка у Словенији говорио сам немачки и словеначки, а српскохрватски језик, који политичари данас називају српски, односно хрватски, сам заборавио. Када сам наставио школовање у Сомбору, поново сам га учио и обнављао мало по мало. Након повратка из логора на улици је било забрањено говорити немачки. Ми смо се ипак на том језику споразумевали, па када би неко наишао, пребацивали смо се на српски или мађарски.

Међутим, сви смо се трудили да када неко дође код нас, неко ко не разуме један од тих језика, тада не комуницирамо на њему, него на језику или језицима које он разуме. Та навика ми је остала до данашњег дана. Тако је било и када је моја супруга Магда дошла у нашу кућу. У њеној породици се говорило мађарски или српски, јер је само њен отац знао немачки. Са Магдом и

њеном мамом смо говорили српски и мађарски, а са татом и немачки. Када смо били сви заједно говорило се само српски и мађарски.

– Да ли сте се одувек изјашњавали као Немац?

Не, нисам. Имам потврду из логора да сам био у њему. Те потврде су се издавале извесно време и када су власти схватиле да ће то бити једног дана доказ против њих, престале су да их издају.

Мада су сви знали да смо Немци, из страха од нових кажњавања, изјашњавао сам се у другом разреду основне школе као Хрват, а у трећем као Мађар. Тада ми је било свеједно шта сам. Било ми је само важно да не будем Немац, да нас не однесу опет у логор. Тако је било све до гимназије, где сам се окуражио и изјаснио као „Шваба“.

– Шта Вас је определило да се изјасните као Немац, иако сте могли да наставите да се декларирате као Мађар или Хрват?

Људи мисле да су Мађари имали повлашћени положај у односу на Немце. Није баш тако. Они су само били заштићенији од Немаца. Са друге стране, током свог школовања, мало по мало сам се сусретао са достигнућима светски признатих немачких филозофа, научника и уметника. У исто време почео сам да се занимам мало стручније за музику, похађао музичку школу и схватио сам да је међу Немцима било изванредних композитора и музичара. Наравно да ме је то откриће охрабрило да кажем: „И ја сам Немац!“ Тако сам постао национално свестан да припадам једној нацији која је много допринела развоју људске цивилизације. Такође сам схватио да немачка нација не почиње 1933. годином,

доласком Хитлера на власт. Постао сам свестан да сваки народ има „путера на глави“. С друге стране, када као дечак уђеш у пубертет, када имаш 14–15 година, мислиш да ти нико ништа не може и чиниш непромишљене ствари. Средом, у то време репресија према Немцима је попустила, тако да сам могао да се изјашњавам као Немац а да не носим неке веће последице.

Као гимназијалац почео сам у школи да учим немачки језик као други страни језик, с обзиром да је први страни језик за све био руски, који сам учио од петог разреда. По завршетку гимназије одлучио сам да студирам и то немачки језик. Тако је немачки језик постао мој животни позив, јер сам га од окончања студија па све до пензије предавао у школи. Поред тога, радио сам као преводилац и судски тумач за немачки језик.

Све до несретних деведесетих година нисам имао неке веће непријатности због националног опредељења, сем, можда, једног спорадичног случаја, када је једно дете у обданишту одбило да се игра са мојом кћерком због тога што је „фашиста“. Вероватно је то покупило од својих родитеља.

Када говоримо о периоду у коме је постојала СФРЈ могу вам рећи да је моје мишљење да држава није имала баш најкоректнији однос према националним мањинама у Војводини. На папиру гледано, све су имале подједнака права, али у пракси није било тако, јер су припадници неких мањина имали право да се школују – од основне до завршетка средње – на свом матерњем језику. Албанци на Косову имали су чак и свој универзитет, а да не говорим да су студирали на албанском језику. С друге стране,

у Војводини, где је била највећа концентрација припадника националних мањина, једина могућност студирања на матерњем језику националних мањина постојала је на Филозофском факултету у Новом Саду на катедри за мађарски језик и словачки језик. Многа деца, рецимо мађарска, словачка, била су принуђена да студирају на осталим факултетима на српскохрватском језику. То је била веома неправедна, боље рећи перфидна политика, која се спроводила „одозго“, а која је за циљ имала вршење суптилних облика асимилације. Међутим, то није патент комуниста. Слично је било и пре Другог светског рата. Немачке школе у Краљевини Југославији, а било их је у местима са немачким живљем, обилазио је школски инспектор из Београда са задатком да слуша шта се у њима ђацима предаје. То је било из страха, јер Срби до краја Првог светског рата нису били већински народ у Војводини.

Тек деведесете године донеле су нам веће непријатности. Избеглица ми је заиста било жао, јер су били жртве потпуно погрешне политике са обе стране. Деца избеглица су се појавила и у нашој школи, гимназији. Куповао сам им књиге, свеске, а неким сам плаћао и екскурзије.

Могао сам то да чиним јер сам имао професорску плату, давао приватне часове и био судски тумач. Са свом децом сам имао одличне односе. Међутим, појавио се неки мали којем сам више пута куповао школски прибор, али није хтео да учи. На крају школске године дао сам му јединицу и послао га на поправни. Пре завршне јунске седнице наставничког већа, појавили су се на мојој капији његови родитељи, банули у двориште и почели да ми прете. Тек када сам

оцу објаснио да је то моја кућа и да ће „бити свашта“ ако је одмах не напусти – напустили су мој дом. Следећег дана је дошао у школу, у зборницу, и пред наставницима изјавио да неће да допусти да фашиста васпитава српско дете. Пред свима сам га отерао, знате већ куда, отишао у социјално, поднео молбу за инвалидску пензију (имао сам услове) и за кратко време сам био пензионер. Након тога сам отишао у Немачку. Тај испад ме је јако увредио и тада сам решио да се иселим.

Наиме, још средином осамдесетих година носио сам се мишљу да поднесем захтев за стицање немачког држављанства, али сам тада био одустао.

Средином деведесетих кћерка је већ била са супругом и децом у Немачкој, па смо се и ми одлучили да одемо. Досадило ми је да сваки пут, када сам хтео да је посетим, сатима стојим пред немачким конзулатом како бих добио визу. На основу потврде да смо мајка и ја били у логору и на основу мог немачког порекла добио сам врло брзо папире и тако сам као касни повратник отишао са целом породицом. По закону, могао сам да задржим своје старо држављанство, тако да сада сви имамо и српско и немачко држављанство. Значи, држављанин сам и Републике Србије и Савезне Републике Немачке. Имам пасош, личну карту и право гласа у обе земље. Поштујем законе обе домовине.

Откако смо у пензији – боравимо и ту и тамо. Помажемо кћерки и унуцима у школи. Супруг моје кћерке је Србин, поштен и вредан дечко. Иако је поред нас у кући научила мађарски, али будући да сада са супругом говори српски –

мађарски полако заборавља. Мађарски говори само са мојом супругом када се посећујемо.

Међутим, ја страшно волим Сомбор и јако сам везан за њега. Мајка ми је сахрањена у Немачкој, а сви остали чланови породице на католичким гробљима у Сомбору. Сваког првог новембра кћерка посећује гроб моје мајке, своје баке, у Немачкој, а ми, супруга и ја, обилазимо гробове наших предака у Сомбору. Коначно, ту смо живели тристо година.

Заправо, мањи део године проводимо у Сомбору, а већи у Немачкој. Жао ми је што је остало тако мало Немаца у Сомбору и Војводини. У селима околине Сомбора живело је претежно немачко становништво, заједно са Србима, Мађарима. Посебно ми тешко пада то што су гробља у некада немачким селима запуштена и уништена. Надгробни споменици узидани су у темеље нових кућа. Изузетак је Пригревица, захваљујући томе што је први човек месне заједнице, један паметан човек, од ње направио фину и културну средину. Иако и сам колониста, супротставио се изградњи споменика којим би се обележио долазак послератних колониста. На његову иницијативу подигнута је спомен библиотека која ће користити следећим нараштајима.

Као резиме навео бих да сам ипак сретан човек. Имам лепу и вредну породицу, унуке и уживам у пензији. Мало у отаџбини, мало у *фатерланду*.

Рудолф Кумеркрамер, професор

3.4. Етничка дистанца/везаност (блискост) војвођанских Немаца према припадницима других етничких заједница из окружења

Етнички идентитет је веома комплексан феномен који се испољава кроз различите аспекте: етничке стереотипе,⁴⁰¹ етничку дистанцу, етничку везаност (блискост), тако да се сваки од њих може наћи у фокусу истраживача који се бави проблематиком етничитета.⁴⁰² Због тога истраживање

⁴⁰¹ Етнички стереотип – слика о другима – јесте скуп уверења о типичним особинама и начину понашања друге особе. Он представља подлогу на основу које људи развијају афективни однос према припадницима друге групе и понашају се према њој на одређени начин. У социјално-психолошкој литератури за „слике о другима“ одомаћен је термин „стереотип“, који се због њене усклађености са одговарајућим осећањима и понашањем, сматра когнитивном компонентом. У области испитивања етничких стереотиписа и даље је остала преовлађујућа оријентација да се стереотиписе изучавају у контексту предрасуда и међугрупних конфликта, али је когнитивистички приступ развио гледиште да су стереотиписе резултат когнитивних и мотивационих процеса и да могу имати различите функције које су одређене специфичним контекстом. D. Popadić i M. Biro, *Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji*, у: Етнички stereotipi, ур. Ђ. Vukadinović, posebno izdanje, Beograd, 2002, 33–35.

⁴⁰² Етничким стереотипима означавају се круте и веома поједностављене представе о некој етничкој заједници (повезани су са етничком дистанцом и етничком везаношћу, односно блискошћу). Они се у стручној литератури углавном везују за когнитивну компоненту односа према другим групама који одишу снажним емоционалним набојем, што их чини тешко променљивим. N. Rot, *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989, 392. Етничка дистанца је степен психолошке блискости која се изражава као спремност појединца и група да се у оквиру својих социјалних односа приближе другим појединцима и групама. Z. Golubović, B. Kuzmanović i M. Vasović, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Filip Višnjić, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1995, 191.

Под националном везаношћу социјална психологија подразумева системе међусобно повезаних ставова у којима до изражаја долази однос појединца према властитој нацији, сопственој националној држави и те-

етничког идентитета може бити усмерено на испитивање институционалног нивоа етничког идентитета (удружења и званичних организација, њихових програма и пројеката, медија и сл.), оно се такође може заснивати на опсервацији и анализи објективних идентитетских параметара у посматраној етничкој заједници – попут језика, религије и обичаја, али се оно може изградити на основу анализе субјективних доживљаја које њени припадници сами придају својим етничким симболима и друштвеној пракси.⁴⁰³ Узимајући у обзир чињеницу да је етнички идентитет релациона категорија која се формира кроз спознају односа „своје“ и „других“ етничких заједница, као и да се ради о веома комплексном феномену који се испољава кроз различите аспекте (етничке стереотипе, етничку дистанцу, етничку везаност/блискост) занимало ме је да ли и колики степен блискост и/или дистанце моји саговорници осећају према већинским етничким заједницама у њиховом окружењу (Мађарима и Србима) као и према њиховом матичном народу. Због тога сам их замолио да ми, по њиховом мишљењу, наведу оне карактерне особине, одлике менталитета и/или моделе понашања за које сматрају да су карактеристични за Немце у Војводини, а потом да ми наведу такве одлике Срба и Мађара из Војводине, као и Немаца у матици (СР Немачкој). Такође сам их замолио да ми након тога, по њиховом мишљењу, наведу сличности, односно различитости између припадника своје и наведених етничких заједница. За коришћење појма *менталитет* определио сам се, јер ми је био лако доступан и

риторији, својој националној култури, језику и историји, националним вредностима и симболима, затим према другим народима, као и према националној диференцијацији као социјалној појави. N. Rot, N. Havelka, *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Institut za psihologiju – Institut društvenih nauka, Beograd, 1973.

⁴⁰³ S. Nedeljković, *Čast, krv i suze – ogledi iz antropologije etniciteta i nacionalizma*. Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2007.

свима разумљив за разлику од стручних појмова, чије би ми појашњавање одузело доста времена.

На тај начин желео сам да добијем увид у њихову етничку аскрипцију (слику коју имају о сопственој групи) и етничку дескрипцију (слику коју имају о другим групама),⁴⁰⁴ посматрањем њиховог међусобног односа желео сам да добијем шири контекст за посматрање односа *ми – они*. Због тога сам саговорницима и испитаницима поставио следећа питања:

1) *Мислите ли да су особине менталитета Немаца у Војводини и Срба у Војводини ?*

а) врло сличне	1,7%
б) углавном сличне	7,3%
в) у неким карактеристикама сличне, а у неким веома различите	14,4%
г) углавном различите	23,6%
д) сасвим различите	48%
ђ) не знам	5%

2.) *Мислите ли да су особине менталитета Немаца у Војводини и Мађара у Војводини?*

а) врло сличне	8,8%
б) углавном сличне	10,2%
в) у неким карактеристикама сличне, а у неким веома различите	47,8%
г) углавном различите	14%
д) сасвим различите	12%

⁴⁰⁴ Етничка дескрипција је оперативни појам који се у литератури о етницитету може одредити као „етничка аскрипција припадника групе А од стране припадника групе Б“. Б. Жикић, *О разлици између етничког и културног идентитета Мађара у источној Бачкој*, у: Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама, Етнографски институт САНУ, посебна издања, књ. 44, Београд, 1998, 135.

ђ) не знам 7,2%

3.) *Мислите ли да су особине менталитета Немаца у Војводини и Немаца у матици, односно СР Немачкој?*

а) врло сличне 52%

б) углавном сличне 21,3%

в) у неким карактеристикама сличне, а у неким веома различите 14,7%

г) углавном различите 4,2%

д) сасвим различите 4,8%

ђ) не знам 3%

Добијени одговори недвосмислено упућују на закључак да моји испитаници (војвођански Немци) у највећем броју случајева осећају блискост према својим сународницима Немцима у матици (СР Немачкој), а да испољавају осећај делимичне блискости и делимичне дистанце према Србима у Војводини, док у случају Мађара негују амбивалентна осећања.

Осећај блискости војвођанских Немаца у Војводини према Немцима у матици подстакнут је убрзаним економским опоравком СР Немачке, праћеним снажним технолошким развојем. Идентификација војвођанских Немаца са сународницима у матици додатно је појачана променом политичке климе у свету, посебно након пада берлинског зида, у којој је промењен дискурс о Немцима искључиво као „милитантним изазивачима и виновницима највећег рата у историји човечанства“, већ се они посматрају у контексту економског опоравка након страдања која су их задесила у Другом светском рату, као и лидерске политичке и привредне улоге коју СР Немачка данас игра у Европској унији. Оваква трансформација перцепције Немаца у Европи и свету утицала је и на промену аутоперцепције војвођанских Немаца. Изазвала је процес одбацивања етничке мимикрије и прихватање стратегије јавне манифестације немачког етничког идентитета. Управо овај пример одлично показује колики је утицај друштвених прилика и историјског контекста на

аутоперцепцију припадника једне етничке групе, јер данас припадници немачке заједнице у Војводини за себе поносно кажу да су Немци/Немице и то одређење припадности прати позитивна конотација, за разлику од послератног периода, када је оно са собом носило изразито негативан предзнак. О томе сведоче речи једног од мојих испитаника:

Када су се страсти мало смириле после рата и када су се борци мало охладиле од идеологије, постали су свесни да су немачки технички производи квалитетнији. Тада су полако престали да купују руске и почели да купују немачке аутомобиле. Тада су Немци почели више да се цене. Почео сам да се пријатније осећам, јер припадам народу из кога је потекао Фолксваген, Сименс и Круп. Е, сад што је тај Круп правио оруђе којим су Немци у оба рата пуцали по свима, то је нешто друго. Тада је постало важно шта Немци могу да постигну у миру. Тај исти Круп је овде у сомборској уљари направио пресу коју кад видиш мораш да седнеш на тур. У таквим ситуацијама је лепо бити Немац. (м, Сомбор, 68)

С друге стране, одговори неких саговорника који су се иселили у СР Немачку и/или су у њу отишли на привремени рад, сведоче о постојању значајне дистанце већинског немачког живља у матици према досељеним подунавским Немцима. Ова дистанца, према сведочењу Немаца из Војводине, била је толика да је често примала облике отворене нетрпељивости, а повод за њу најчешће је била материјална помоћ коју су они као избеглице добијали од немачке владе. По њиховим речима, дистанца домаћег становништва према избеглицама је, уз носталгију за старим завичајем, изражену поготово код старијих лица, била најтежа препрека са којом су се суочавали током процеса адаптације на нову средину.

Када смо дошли у Немачку били смо колонисти, као и ови што су били кад су дошли у Војводи-

ну. Кренули смо из почетка. У нама нису видели Немце него потпуне странце. Морали смо да се докажемо и да створимо име. (м, Сомбор, 68)

Један од бројних војвођанских Немаца исељених из Југославије у СР Немачку шездесетих година 20. века, Стефан Барт, у својој књизи *Дечак из комшилукa* о дистанци староседелаца Немаца према досељеним војвођанским Немцима, каже следеће:

У Немачкој сам у почетку био мало разочаран јер нас нису примили раширених руку и са заставама, већ као неког ко хоће нешто да вам отме. Добили смо помоћ, а тамошњи Немци су умишљали да сви осим староседелаца добијају помоћ.⁴⁰⁵

Ми смо били исељеници и по закону СР Немачке имали смо право да у Немачкој живимо. Напустили смо Југославију зато што није било наде да ће нам комунисти вратити одузету имовину и да ћемо моћи своју културу слободно да развијамо. Осећали смо се као Немци иако смо имали добре односе са Србима, Мађарима, Словацима. Задржали смо свој језик, културну традицију и веру. С тим бременом смо у Југославији имали проблема. За нашу будућност је било важно да живимо у друштвеном систему у коме је владала духовна слобода и бољи услови за образовање и рад. Још увек смо добро говорили немачки језик, али с јаким швапским нагласком. Немачки староседеоци, и сами живећи под тешким економским условима, бојали су се да ће избеглице и исељеници да им отимају хлеб. На крају рата,

⁴⁰⁵ S. Bart i N. Radović, *Dečak iz komšiluka*. Životna priča Stefana Barta, Nemačko udruženje za dobrosusedske odnose *Karlowitz*, ur. Stjepan Seder, Sremski Karlovci – Erlangen, 2005–2006, 133.

када су избеглице нагрнуле у Немачку, морали су староседеоци да их примају у своје куће и станове. Ту су се код неких појавили први ресантимани против избеглица. Државна помоћ за почетак под новим условима у новом завичају изазвала је код многих завист, и они су ту помоћ у причама у крчми бескрајно увеличавали. У Југославији су нас сматрали фашистима, а овде комунистима. Луди свет! Ја сам се трудио да избегавам швапски нагласак и само сам га још код куће употребљавао. Временом су се млађи људи суочили са сасвим другим проблемима. Око 15 милиона избеглица из разних крајева Европе су добили све већи значај у економији Немачке, чак су постали неопходни за њен економски развита⁴⁰⁶к.

Неки од добијених одговора упутили су на постојање контрадикторних ставова о Србима у Војводини. Наиме, моји испитаници наглашавају динстинкцију између Срба „староседелца“ и Срба „колониста“. Њихово је мишљење да се припадници ове две, условно речено, групе међусобно разликују по својим културним идентитетима и доминантним карактерним особинама.

Занимљиво је да учесници испитивања нису испољили дистанцу према Србима „староседеоцима“, јер их доживљавају као своје комшије са којима се њихов међусобни однос заснива на етничкој и верској толеранцији, уз тврдњу да њихов суживот на овим просторима, обележен међусобним поверењем и узајамним поштовањем, није „нарушен ни у тешким ратним данима током Првог и Другог светског рата, нити поремећен након окончања социјалистичке револуције“. Испитаници свој позитиван однос према Србима „староседеоцима“ у Војводини испољавају због тога што су се, иако

⁴⁰⁶ Исто, 139.

су у једном тренутку били „дођоши“, временом „у потпуности адаптирали на војвођански начин живота“, односно граде га на њиховој заједничкој културној повезаности.

С друге стране, из добијених одговора испитаника уочава се дистанца према српским колонистима који су организовано насељени у Војводину по окончању Другог светског рата, углавном из Хрватске, Босне и Херцеговине и Србије, као и према лицима која су у њој пронашла своје уточиште у последњој деценији прошлог века, пошто су избегла са ратом захваћених подручија бивше Југославије.

Основни разлог за испољавање оваквог односа према Србима колонистима из четрдесетих година прошлог века, моји испитаници виде у културној различитости новопридошлих лица, која су отежано и споро прихватала облике друштвено пожељног понашања и културне моделе карактеристичне за Војводину.

Једна од најважнијих разлика између Немаца и колониста је та што су се наши стари дизали пре изласка сунца и радили све док не падне мрак. Тада су се враћали својим кућама. Ови што су дошли после рата (колонисти – прим. аутора), на њиву су одлазили у девет сати, радили до подне, онда су играли коло, па су ишли кући. (м, 68, Сомбор)

Степен дистанце према колонистима смањивао се упоредо с њиховим постепеним усвајањем културних модела карактеристичних за нову средину, да би се скоро у потпуности изгубио у односу на потомке колониста рођене у Војводини и васпитаване у „војвођанском духу“. Попуштање етничке дистанце према колонистима условљено је бројним контактима који су остваривани у комшилуку, на радном месту и у школској клупи. До међусобног приближавања ове две групе, посебно припадника млађих нараштаја, дошло је захваљујући заједничком учешћу у дечијим играма. Најзначајнији фактор који је условио слабљење етничке

дистанце свакако представљају бракови склопљени између припадника ових етничких заједница.

У последњој деценији прошлог века поново се јавило осећање дистанце међу припадницима заједнице војвођанских Немаца, али је оно овога пута било усмерено према расељеним и избеглим лицима српске националности размештеним по колективним прихватним центрима или самоиницијативно досељеним код својих рођака широм Војводине, током или по завршетку ратова који су обележили распад друге Југославије. Своју дистанцу према њима испитаници нису оправдавали само евидентном културном разликом, већ и великим страхом да се национални и верски сукоби не пренесу на Војводину. У својим одговорима испитаници као основни разлог за формирање дистанце наводе понашање једног дела ових лица, које се може окарактерисати као ширење националне и верске нетрпељивости. Испитаници су, после одређене временске дистанце, данас свесни да је овакво понашање српских избеглица у Војводини током деведесетих година 20. века добрим делом настало као последица ратне психозе и претрпљеног страха којима су били изложени у срединама из којих су избегли.

Интересантно је да учесници испитивања током разговора нису директно износили своју етничку дескрипцију Мађара. На основу личних запажања, стечених током истраживања, сматрам да ту чињеницу треба тумачити у контексту њиховог „дојучерашњег“ боравка унутар граница мађарске мањинске заједнице у Војводини, када је она коришћена као „етничка камуфлажа“, али и садашњим настојањем да „изађу“ из ње. Период у коме су се војвођански Немци листом изјашњавали као Мађари већини немачких породица донео је културне преференције усмерене на идентификацију са културом мађарске заједнице. У конкретном случају „културна преференција“ је подразумевала употребу мађарског језика у јавној и приватној комуникацији, похађање наставе на мађарском језику, одабир културно-забавних садржаја (литературе, позоришних представа, музике, филмова), спортских и оста-

лих активности везаних за слободно време, одабир медија који се прате, избор пријатеља и брачних другова, али је утицала и на политичка опредељења и избор професионалне делатности. Следствено томе, у срединама у којима живи већи број Мађара, каква је рецимо Суботица, међу припадницима немачке заједнице наглашена је културна идентификација са културом мађарске заједнице. С обзиром да обе заједнице деле исти културни идентитет, као и да већина чланова тамошње немачке заједнице боље влада мађарским него немачким језиком, а да је присутна евидентна потреба да се они, без обзира на блискост двеју група, издвоје и у извесном смислу дистанцирају од локалне мађарске заједнице, тамошњим Немцима окупљеним око локалног удружења отежан је избор адекватних маркера помоћу којих би јасније обележили своје симболичке границе. Њима предстоји дуготрајан процес одређивања и наметања нових културних преференција, да би се културни идентитет војвођанских Немаца модификовао у складу с потребама процеса (ре)конструкције њиховог етничког идентитета. Из тога проилази потреба руководства и активиста локалног немачког удружења да, поред неговања немачког језика, организује различите културне манифестације (књижевне и поетске вечери посвећене великанима немачке књижевности, пројекције најзапаженијих остварења немачке кинематографије, изложбе слика, фотографија и скулптура немачких ликовних уметника и концерте музике немачких композитора) чијим би садржајем требало да се оплемени културни живот војвођанских Немаца и да их приближавањем „немачких културних достигнућа“ усмери ка усвајању нових културних вредности.

Према томе, Немци у Војводини у односу на припаднике мађарске мањине истовремено гаје амбивалентна осећања, јер због заједничких културних одлика према њима испољавају блискост, али и дистанцу, јер чине напоре да омеђе етничке границе према Мађарима.

Резултати истраживања који се односе на дистанцу/везаност (блискост) припадника немачке националне

мањине према другим етничким заједницама из окружења говоре о томе да се највећи број испитаника, када је у питању формирање дихотомије *ми* и *други* на основу етничке дескрипције, одредио као ближи Немцима у матици (СР Немачкој) него ли Србима и Мађарима у свом непосредном окружењу. Овакав став поткрепљују тврдњама да су „по менталитету, културном идентитету, животном стилу“ блиски својим сународницима у матици. Дистанца према Србима израженија је према колонистима досељеним након Другог светског рата и избеглим и расељеним лицима која су деведесетих година 20. века уточиште пронашли у Војводини. Њих испитаници доживљавају као „дођоше“ – односно носиоце другачијих културних вредности. Упоредо са тим, постоје и знаци солидарности и културне идентификације са Србима „староседеоцима“ које сматрају ближим, јер са њима деле „сличан менталитет, културне вредности и начин живота“. Према својим суседима Мађарима испољавају у исто време контрадикторна осећања, блискост због сличних културних преференција, бројних родбинских веза и идентичног религијског опредељења, али у исти мах изражавају и дистанцу због потребе да се „чвршће ограде од њих“ у процесу реконструкције и ревитализације сопственог етничког идентитета.

3.5. Кључни симболи етничког идентитета војвођанских Немаца: немачки језик и избор и употреба личних имена

3.5.1. Говорите ли немачки ? Употреба немачког језика као симбола етничког идентитета војвођанских Немаца

Конституисањем „Die Donau“-а, окончан је период етничке мимикрије у коме је дошло до скоро потпуног нестанка етничког и културног идентитета војвођанских Немаца на овом простору. Убрзо су формирана слична удружења и у другим урбаним војвођанским срединама у којима жи-

ве Немци, а њихова руководства и активисти нашли су се пред сложеним задатком – (ре)конструисањем етничког идентитета немачке заједнице у својим локалним срединама, а затим и јавним манифестовањем његових најзначајнијих симбола. Интересантно је да су сва удружења у којима сам спровео теренско истраживање посебну пажњу усмерила на очување и обнову употребе немачког језика – као једног од најзначајнијих симбола немства на овим просторима.

Упркос чињеници да термин *језик* одликује широк спектар значења, овом приликом пажња ће бити усмерена на онај његов део који се односи на социолингвистику и етнологију/социјалну антропологију, тачније на његову „способност друштвеног општења путем артикулисаног система вербалних знакова који омогућавају обликовање мисаоних садржаја и њихово преношење у виду сувислих говорних порука“.⁴⁰⁷ Језик има кључну улогу у мисаоном процесу људских бића, тачније у њиховој спознаји, тумачењу и промишљању света у коме битишу. Она језике користе за креирање сопственог друштвеног живота, односно као важно средство за остваривање сопствене друштвене интеграције и међусобне комуникације.

Поред своје основне функције, када се користи унутар друштвених заједница као систем конвенционалних знакова за остваривање комуникације између њених чланова

⁴⁰⁷ Језик је систем конвенционалних знакова, који у друштвеној заједници обавља одређене функције. Процењује се да је у данашњем тренутку у свету присутно око 6.000 идиома, од којих већину чине језици малих заједница којима прети опасност од гашења, уз примедбу да тај број мора бити прихваћен с резервом с обзиром на сложеност процеса прецизног раздвајања језика и њихових дијалеката. Језици се класификују према пореклу (генетски), просторно (ареално), структури (типолошки), и функцијама (социолингвистички). Језике карактеришу синхронијске варијације (територијалне, социјалне и функционалне) и сталне дијахронијске промене свих нивоа структуре. R. Bugarski, *Jezik i kultura*. ur. Ivan Čolović, XX vek, Beograd, 2005, 10–11.

или са припадницима других заједница, језик често преузима улогу знака за распознавање етничке, конфесионалне, професионалне или неке друге групне припадности, а у том случају њихови чланови често развијају посебан емотивни однос према језику или језицима које користе.⁴⁰⁸ Управо та способност језика да изражава и преноси осећања чланова групе која га говори, чиме они потврђују свој колективни идентитет, не само да чини темељ симболичког повезивања чланова групе, већ снажно привлачи и за себе чврсто везује њихове колективне емоције и субјективне вредносне судове, због чега се језик често користи као ефикасно средство у процесу националне еманципације или националистичке манипулације,⁴⁰⁹ па управо због тога „језик има смисао често унутар једне групе“.⁴¹⁰

С обзиром да се језик готово непрекидно налази у процесу трансформације, синхронијским и дијахронијским посматрањем његових промена и њиховом анализом често се уочава да су оне изазване променом идентитетских стратегија етничке заједнице која га користи. Наведене особине језик, поред религије, обичаја и културног наслеђа, сврставају у ред најзначајнијих елемената и објективних показатеља етничког и/или националног идентитета, тако се њихова проучавања често међусобно преплићу.

Језичке, верске и културне разлике ових колониста, досељених из Баден-Виртенберга, Алзаса, Лотарингије, Саксоније, Тирола, Шлезеије и Прусије и других делова данашње Немачке, биле су изражене и било је потребно да прође доста времена да би тек њихови потомци, одбацивши инсистирање на разликама, почели да се окрећу културним елементима

⁴⁰⁸ R. Bugarski, *Jezik i kultura*, 11.

⁴⁰⁹ Исто, 11.

⁴¹⁰ S. Nedeljković, *Čast, krv i suze – ogledi iz antropologije etniciteta i nacionalizma*, 197.

који су могли да их повежу у јединствену етничку целину на простору јужног Подунавља – *подунавске Швабе*.⁴¹¹

Лакоћа с којом су мобилисане подунавске Швабе, распоређене у бројним аустроугарским региментама широм источне Европе захваћене вихором Првог светског рата, користећи свој матерњи немачки језик остваривале комуникацију са војницима из Аустрије и Немачке, допринела је стварању утиска да припадају немачком народу, што је имало великог утицаја на формирање националне свести њихових млађих нараштаја.⁴¹² Књижевни облик немачког језика је од досељавања подунавских Шваба на простор јужне Угарске до окончања Првог светског рата обавио два значајна задатка у друштвеном животу ове заједнице. Он је најпре послужио као средство за превазилажење идиомских разлика⁴¹³ међу немачким досељеницима и одвијање неометане комуникације, а потом је, временом, како су се разлике између немачких колониста уједначавале, послужио као важно средство у процесу њихове етничке идентификације и постао препознатљив симбол њиховог етничког идентитета.

⁴¹¹ Овај термин први је употребио немачки географ Херман Ридигер (Hermann Rüdiger) да би њиме нагласио разлику између Шваба у Швапској и оних који су насељени у Угарској (Трансилванији и Сатмару). Према: Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 15.

⁴¹² Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 82.

⁴¹³ Термином *идиом* у овом случају означавају се „сви језички кодови које чланови заједнице (...) имају на свом репертоару. T. Petrović, *Srbi u Beloj Krajini, Jezička ideologija u procesu zamene jezika*. Posebna izdanja Balkanološkog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti i Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Београд, 2009, 29.

У првим годинама након окончања Првог светског рата, нове власти су подржале јавну употребу немачког језика и рад школа на немачком језику у срединама у којима су Немци живели, у жељи да их, јачањем њихове националне свести, избеаве од утицаја мађаризације и у извесној мери успоставе баланс мађарском национализму. Други важан чинилац који је припадницима немачке националне мањине у Југославији између два светска рата олакшао очување и развој матерњег језика јесте изузетно плодна издавачка делатност на немачком језику.

Издавачка делатност немачких просветних и културних институција тога доба, не само да је бројем дневних и недељних листова објављиваних на немачком језику потврдила висок степен организованости, већ је у интеракцији са добро организованом просветном мрежом одиграла кључну улогу у продору немачког књижевног језика у сеоску средину. С обзиром да је још од њиховог досељавања у јужну Угарску највећи број подунавских Шваба живео у сеоским срединама које су показивале јасне знаке малих, релативно затворених агрокултурних заједница, чији су се чланови руководили верским начелима и придржавали се поштовања обичаја у њима се лакше очувао специфичан дијалекат немачког језика, познатији на овим просторима као „швапски дијалекат“. Овај специфичан дијалекат, објединио је језичко наслеђе неколико различитих дијалеката немачког језика карактеристичних за појединачне области из којих су колонисти досељавани, говорио се и у Војводини у којој је до Другог светског рата био концентрисан највећи број Немаца.

Упоредо са тим, у војвођанским градским срединама, у јавном говору немачки језик је постепено узмицао пред све наглашенијом употребом језика етничких група из окружења: српскохрватског и мађарског. Ова појава, иако се на први поглед чини парадоксалном, посматрано у контексту мултикултурне и мултијезичке природе војвођанских административних средина, заправо је представљала логичну последицу прерасподеле снага унутар простора јавне комуникације, јер

немачки језик у Краљевини СХС није уживао статус службеног језика, као што је то био случај у Аустроугарској. Ова појава као да је својеврстан весник каснијег, другим разлозима иницираног, повлачења немачког језика из јавне употребе на том подручју.

Немци у Југославији, након периода репресије који је уследио непосредно по окончању Другог светског рата, определили су се за етничку мимикрију – односно стратегију свеног прикривања и одбацивања сопственог етничког идентитета. Ова идентитетска стратегија довела је до потпуног одсуства немачког језика из јавне, а у доброј мери и приватне комуникације у Војводини све до деведесетих година 20. века. У том периоду, припадници немачке заједнице похађали су наставу на неком од службених језика, српскохрватском или мађарском. На радном месту, како у комуникацији са припадницима етничких заједница из окружења, тако и међусобно, они су се такође служили српскохрватским и/или мађарским језиком. Страх је међу војвођанским Немцима био толико присутан да су свој матерњи језик избегавали и приликом разговора са блиским сродницима, па чак и са члановима породице. Уместо на немачком, комуникација се одвијала на језику или језицима етничких заједница из окружења.

Овај процес узрокован је пре свега променом у односима моћи између мањинске немачке и већинских група из окружења и негативним односом према вредностима мањинске немачке групе и њеном језику, изражених како код припадника већинских група, тако и код припадника мањинске заједнице.⁴¹⁴ Његов ток и крајњи исход био је

⁴¹⁴ Као најважније факторе који позитивно или негативно утичу на очување матерњих идиома мањинских заједница и начину на који детерминишу њихову социолингвистичку ситуацију, Рајс (Reitz) означава: одржавање чврстих веза са етничком групом, идентификацију са групом миграната, ендогамију и религијску припадност. За разлику од њега, Фишман (Fishman) наглашава значај

олакшан великим бројем егзогамних бракова, који су својом билингвалном природом погодовали лакшем прихватању већинских идиома.

Стидљиво и постепено „пробијање“ немачког језика из сфере приватне комуникације и његовог „изласка“ на улице бачких места отпочело је упоредо са почетком процеса буђења војвођанских Немаца из периода „етничке хибернације“ крајем прошлог века. Евидентно одсуство употребе немачког језика у јавној и приватној комуникацији у претходних пет деценија упадљиво је умањило степен језичке компетенције немачког језика. Вођени овим сазнањем, руководиоци немачких удружења у Бачкој, непосредно по оснивању, одлучили су да степен његовог (не)познавања никако не сме бити пресудан критеријум за чланство. Са овом одлуком сагласила се већина њихових чланова која је, упитана да ли је, по њиховом мишљењу, значајнији критеријум припадности по објективном пореклу (изграђен на критеријуму рођења) или критеријум припадности на основу слободног опредељења појединца и усвајања одређених културних образаца, дала примат осећању самосвести и личног избора.

Пошто је постигнут консензус у вези са питањем – да ли се неко може изјашњавати као Немац/Немица а да не зна немачки језик, у свим локалним бачким удружењима Немаца ургентно су предузете мере за очување и ревитализацију немачког језика, како у вези са подизањем нивоа његовог познавања, тако и са његовом јавном употребом. О томе председник једног од локалних бачких удружења Немаца, лидер „Немачког народног савеза“ из Суботице господин Рудолф Вајс каже:

три групе фактора који условљавају замену језика: промене у начину живота које имају за последицу слабење социјалних мрежа, промене у односима моћи између мањинске и већинске групе, негативни односи према вредностима мањинске групе и њеном језику, како код припадника већине тако и код припадника мањинске заједнице. Према: Т. Petrović, *Srbi u Beloj Krajini*, 43.

Примарни услови за чланство у нашем удружењу јесу да се кандидат који жели да нам се придружи изјашњава као Немац и да има немачке корене, односно порекло, а не језик. Језик ће лако научити на курсевима. Познавање немачког језика није примаран услов, јер имамо у виду све оно што се дешавало у овим крајевима последњих 60 година и шта је све наш народ преживео. Сретни смо да неко каже за себе да је Немац, чак и ако не говори добро немачки језик. Тачно је да многи наши људи не познају најбоље немачки језик, али су у срцу и по ономе како живе, заиста прави Немци. Онај ко има немачко порекло и изјашњава се као Немац, лако ће научити језик, то је техничко питање.

Једна од првих активности у свим локалним удружењима непосредно по њиховом конституисању, била је усмерена на организовању течајева немачког језика, које су осим њихових чланова и симпатизера могли бесплатно похађати и сви заинтересовани грађани, без обзира на своју етничку припадност. Кроз курсеве је у сваком удружењу прошло више десетина полазника разврстаних у три основне групе: за основношколски узраст, за средњошколце и за одрасле. Одрасла лица су на основу степена познавања језика распоређена на курсеве за почетни и/или виши ниво. Предавачи на курсевима су професори немачког језика (најчешће у локалним средњошколским установама и/или гимназијама) који сопствени волонтерски рад виде као лични „допринос оживљавању локалне немачке заједнице“. Курсеви трају једну школску годину, уз могућност да њихови полазници након успешно савладаног нивоа упишу следећи. Сви полазници курсева, по њиховом завршетку, полагали су тестове на којима је утврђиван степен стеченог знања и потврђиван дипломама. Наставна средства за њихово извођење често су обезбеђивана уз помоћ Немачког културног центра „Гете“ (Goethe). Поред тога, сва удружења су, у циљу афирмације

немачког језика и културе, организовала поетске и књижевне вечери на којима су песници и писци са немачког говорног простора имали прилике да упознају све заинтересоване са својим делима. Упркос томе што су све активности у удружењима биле идентичне, нека од њих одважила су се да направе искорак и да у својим срединама уприличе додатне активности. „Немачки народни савез“, као прво и једино немачко удружење у Војводини, покренуо је радио емисију на немачком језику и тако искористио право на информисање на матерњем језику, загарантовано уставним и правним оквирима.⁴¹⁵ Стиче се утисак да је ово удружење оснивањем богате библиотеке, у којој сви заинтересовани грађани имају прилику да на практичан начин унапређују своје знање немачког језика – читајући књиге немачких класичних и савремених писаца, стручних часописа и дневних листова на немачком језику, опремањем ТВ сале за праћење телевизијских програма са немачког говорног подручја путем сателита и покретањем рада драмске секције за најмлађе, учинило највише на плану његове обнове и заштите на простору Војводине.

Дакле, напори који су уложени у активности везане за очување и ревитализацију немачког језика у локалним немачким удружењима у Бачкој имплицирају закључак да немачки језик за њих не представља само пуко „техничко питање“, него да је реч о питању од виталног значаја за опстанак немства на том простору.

Током теренског истраживања које сам спровео међу активистима и члановима локалних немачких удружења у Бачкој, сви испитаници су се изјаснили да немачки сматрају својим матерњим језиком. Оваква етноекспликација заправо

⁴¹⁵ А. Крел, *Промене стратегије етничког идентитета Немаца у Суботици у другој половини 20. века*. Гласник Етнографског института САНУ, LIV, Београд: Етнографски институт САНУ, 2006, 319–332.

више осликава њихов субјективан став који представља један од најјачих темеља на основу кога изграђују сопствени осећај припадности немачкој заједници, него што је реч о објективном стању.

Наиме, током истраживања спроведених у немачкој заједници нисам регистровао ниједан случај идеалтипског модела војвођанског Немца/Немице, чему доприноси висок проценат етничке егзогамије у Војводини⁴¹⁶ и малобројност немачке заједнице у њој, тако да је број појединаца који немачки језик могу сматрати својим матерњим језиком у класичном смислу те речи, као језик оба родитеља, изузетно мали. Међутим, чињенице да немачки језик није једини, а често ни први језик⁴¹⁷ комуникације унутар породица, те да

⁴¹⁶ Резултати бројних истраживања спроведених у бившој Југославији у периоду од 1953. до 1989. потврђују тезу да је склапање етнички мешовитих бракова било у сталном порасту. Николај Ботев оспорио је веродостојност добијених података због присутности два лимитирајућа фактора која су пратила сва извршена истраживања у вези са порастом етничке егзогамије у Југославији у наведеном периоду. Спровodeћи сопствено истраживање, у коме је посматрао интеракцију етничитета и образовања, дошао је до резултата који су негирали непрекидни пораст етничке егзогамије у Југославији после Другог светског рата. Интересантно је да су његови резултати означили Војводину као једини део бивше Југославије у коме је проценат склопљених мешовитих етничких бракова био у сталном порасту. У периоду од 1962. до 1964. овај проценат је износио 22,5%, да би се у раздобљу од 1987. до 1989. попео на 28,4%. N. Botev, *Pogledi preko barikada: etnički mešoviti brakovi u bivšoj Jugoslaviji 1962–1989.* u: *Susedi u ratu: Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa*, priredili: Dž. M. Halpern, i D. A. Kajdikel, Samizdat, B 92, Beograd, 2002, 285–290.

⁴¹⁷ Првим језиком комуникације сматрам онај којег је испитаник прво научио у свом детињству, а не језик који сада користи као први језик комуникације, јер се не искључује могућност да се „нечији први језик може под одређеним животним околностима временом променити, уступајући место неком другом језику.“ R. Bugarški, нав. дело, 22. Честа је пракса да испитаници матерњим језиком сматрају језик својих родитеља, не обазирјући се на чињеницу да ли је он њима први језик или не.

ђаци немају могућност да на њему похађају наставу, немачком језику ипак нису одузеле вредност. Сасвим супротно, члановима локалних немачких заједница немачки језик је послужио као значајно средство групне идентификације, чија снага почива на његовој субјективној вредности.⁴¹⁸

Упитани како оцењују сопствену компетенцију немачког језика, највећи број испитаника сматра да га лоше познаје. Само неколицина њих могла се похвалити dobrим владањем немачким језиком, односно изјавила је да нема потешкоћа приликом вођења конверзације или читања текстова. Слабо познавање немачког језика већине припадника немачке мањинске заједнице у Војводини, саговорници објашњавају историјским и друштвеним приликама које су их задесиле, али и одсуством помоћи из матице, која је присутна тек у последње време.

Генерално наши људи слабо знају немачки језик, али се труде да га науче на курсевима. То није никакво чудо, јер у протеклом периоду, дугом између 40 или 50 година, нама Немцима у Војводини нико није послао ниједну књигу, ниједан часопис, ниједне новине нити плочу са божићним песмама из којих бисмо учили немачки језик. Мислим да је много чудније што, када затражите повратак у Немачку, надлежне службе

⁴¹⁸ Тања Петровић разликује објективне и субјективне факторе који детерминишу социolingвистичку ситуацију мањинске заједнице. У објективне факторе сврстава њихову религијску припадност, број говорника, социјални статус и густину интеракцијских мрежа, док субјективне факторе чине: вредности које говорници придају свом идиому или идиому већине, њихови ставови према језику и интерпретације сопственог језичког понашања. Осим тога, ова ауторка посебну пажњу поклања и самом језичком понашању припадника одређене етнолингвистичке заједнице, односно „стратегијама које употребљавају у свакодневној комуникацији, њиховој језичкој компетенцији у употреби матерњег идиома и већинског језика, као и њиховом лингвистичком репертоару“, Petrović, *nav. delo*, 44.

траже да се он перфектно зна. Ништа друго их не занима. (м, 68, Сомбор)

Само један испитаник из Апатина је рекао да познаје швапски дијалект и да је, поред својих укућана, мајке и баке, имао прилике да на њему води разговор са пар старијих чланова локалне немачке заједнице, али је и сам свестан да је дијалекат готово у потпуности нестao.

Сви учесници испитивања су билингвални и/или мултилингвални, јер поред немачког говоре и српски језик (како сами истичу – некадашњи српскохрватски), а скоро сви се служе и мађарским језиком.⁴¹⁹

Замољени да упореде своју језичку компетенцију за та три језика испитаници су дали одговоре на основу чијих резултата⁴²⁰ се уочава да припадници немачке мањине скоро подједнако добро владају српским и мађарским језиком. Да ли боље владају српским или мађарским језиком зависи од

⁴¹⁹ Житељи Војводине по својој језичкој компетенцији већинских и мањинских језика у свом окружењу, поседују највише потенцијала за остваривање прокламованог циља Европске Уније у југоисточној Европи, а који се огледа у интенцији да сваки њен грађанин познаје и у одређеној мери, поред свог матерњег, користи бар још два службена језика. R. Bugarski, *Evropa u jeziku*, ur. Ivan Čolović, XX vek, Beograd, 2009, 24.

⁴²⁰ Да бих сазнао како испитаници оцењују сопствену језичку компетенцију српског, мађарског и немачког језика, поставио сам им следећа питања и понудио могуће одговоре:

По вашем мишљењу, како говорите српски језик ? а) добро, без проблема 32%; б) углавном добро, али некад не можете да се изразите на прави начин 68%; в) средње 0%; г) лоше 0%.

По вашем мишљењу, како говорите мађарски језик ? а) добро, без проблема 22%; б) углавном добро, али некад не можете да се изразите на прави начин 78%; в) средње 0%; г) лоше 0%.

По вашем мишљењу, како говорите немачки језик ? а) добро, без проблема 4%; б) углавном добро, али некад не можете да се изразите на прави начин 9%; в) средње 13%; г) лоше 84%.

тога да ли Мађари или Срби чине већину у њиховом окружењу, густине интеракцијских мрежа коју остварују са члановима мађарске и/или српске заједнице, али и њихових личних потреба и културне преференције. Нешто већи број испитаника изјаснио се да од та три језика најбоље познаје српски, затим мађарски, док су на последње, треће место поставили немачки, њихов матерњи идиом, што сведочи о асиметричном билингвизму у корист српског и мађарског језика.

Сви испитаници свој билингвизам или мултилингвизам оцењују као једну од највећих вредности у својој средини и изражен асиметрични билингвизам у њиховој средини не би требало да представља препреку у учењу немачког језика. Овакво тумачење појаве требало би сагледати у светлу става присутног код већине житеља у Војводини, по коме се вишејезичка ситуација, као део културног и историјског наслеђа, по правилу оцењује као вредност, а не као хендикеп.

Пошто се у највећем броју случајева комуникација унутар породице одвијала и/или одвија упоредо на више језика (немачком, српском, мађарском), што је потпуно логично с обзиром да испитаници и сами потичу из национално мешовитих бракова, неки од њих нису били у стању да са сигурношћу одреде да ли су проговорили на мађарском, односно на српском језику, нити да одреде тачно време када су спонтано и несвесно почели усвајати оба два језика. Међу њима постоји мали број оних који су заиста проговорили на немачком језику, али је по правилу реч о најстаријим испитаницима, рођеним пре Другог светског рата.

Приметна су настојања да се немачки језик врати у породичну комуникацију бачких Немаца. Међутим, ова настојања и поред ентузијазма отежана су недовољним степеном његовог познавања, односно слабијим лингвистичким репертоаром бачких/војвођанских Немаца, тако да су како сами испитаници признају, услед непознавања неког термина или немогућности да изразе своју мисао на немачком, прину-

ђени да започету конверзацију, у зависности од околности, наставе на српском или мађарском језику.

Насупрот томе, забележио сам и неколико породица у којима један од родитеља (који се декларише као Немац/Немица) инсистира да са својом децом разговара искључиво на немачком језику. Они од своје деце такође очекују да им се обраћају на немачком језику, док његов/њен брачни друг са њима комуницира на свом матерњем језику. Пораст броја оваквих случајева, иако они не чине правило и већини чланова заједнице навикнутих на билингвизам/мултилингвизам делују помало радикално, чине искорак у погледу очувања и ревитализације немачког језика на овим просторима. Разлози за овакву појаву су бројни. Најпре, она кореспондира са оснивањем и покретањем активности локалних немачких удружења, од којих се по значају издваја покретање бесплатних течајева немачког језика на којима њихови чланови, посебно најмлађи имају прилику да значајно поправе степен језичке компетенције, односно да науче немачки језик. Стечено знање, које додатно развијају и усавршавају учешћем у драмској секцији, боравком у језичким камповима или путем добијања стипендије за дужи боравак у матици, имају прилику да примене у приватној комуникацији са својим укућанима. Руководиоци појединих удружења и њихови истакнути активисти, посебно они чија су деца предшколског узраста, у жељи да својим примером подстакну остале чланове удружења и своје сународнике, одлучују се да комуницирају са њима искључиво на немачком језику. Дакле, у заједници бачких Немаца приметно је да један број родитеља свесно усмерава и мотивише своју децу да од малих ногу уче немачки језик и инсистира да учешћем у активностима локалних немачких удружења, школским и ваннаставним активностима (боравком на студијском усавршавању), стекну завидан степен језичке компетенције.

Интересантно је да сви испитаници настоје да њихова деца што боље овладају немачким језиком, јер сматрају да ће им његово познавање, уз све друге квалификације и знања

која буду стекла током свог образовања, бити кључни услов који ће им омогућити наставак школовања и стручног усавршавања у некој од земаља немачког говорног подручја, а затим широм отворити врата Европске Уније и омогућити да у њој потраже излаз из економске и друштвене кризе у Србији.

Данашњу праксу, која се одликује свесним настојањем родитеља да код своје деце подстакну њихову емотивну везаност за немачки језик и развију њихову свест о немству, апсолутно незамисливу од окончања Другог светског рата до данашњих дана, треба тумачити у контексту проевропске политике владе Републике Србије која је, у извесној мери, допринела промени медијске слике о Немачкој као матичној држави војвођанских Немаца, али и потребама извесног броја војвођанских Немаца. У средствима јавног информисања и наступима српске политичке елите простор који је посвећиван „историјском непријатељству са Србијом“ и кључној улози коју је Немачка одиграла у „разбијању Југославије“, постепено је смањиван. Насупрот томе, у очекивању значајне политичке подршке коју би Немачка, као неформални лидер Европске Уније, требало да пружи Србији на путу њеног прикључивања „европској породици“, као и њене потенцијалне улоге у опоравку посрнуле српске привреде, електронски и штампани медији у својим извештајима све више пажње поклањају заједничким интересима из области привредне и културне сарадње. Тако је у српском друштву створена знатно повољнија клима за јавну манифестацију симбола етничког и културног идентитета војвођанских Немаца, а у исто време немачки језик постаје важан комуникацијски код за остваривање и олакшавање комуникације са потенцијалним партнерима из СР Немачке, од којих се очекује сарадња на реализацији бројних пројеката државног, регионалног и локалног карактера. Због тога незапослени чланови локалних немачких удружења у Бачкој на немачки језик, односно његово добро познавање, гледају као вештину чије познавање може имати пресудну улогу у добијању новог

радног места, а они који га већ имају, познавање свог матерњег идиома, доживљавају као могућ предуслов у погледу његовог задржавања, односно потенцијалног напредовања у служби.

Упркос уложеном труду локалних удружења процес ревитализације немачког језика међу бачким Немцима додатно отежава чињеница да законски прописи, с обзиром на изразиту малобројност Немаца у Војводини, не предвиђају могућност да се они могу користити својим матерњим језиком приликом комуникације у званичним ситуацијама. Због тога оживљавање језика зависи од његовог међусобног односа са осталим симболима њиховог етничког идентитета, али и од мотивације чланова локалних заједница, а какав ће бити крајњи исход овог подухвата, показаће време.

3.5.2. *Име и знак: лично име као симбол етничког идентитета војвођанских Немаца*

Бавећи се друштвеном историјом социјалистичке и постсоцијалистичке свакодневице у Југославији и Србији, историчар Предраг Ј. Марковић је у својој књизи *Трајност и промена*,⁴²¹ између осталог изнео анализу избора и употребе личних имена у наведеном периоду. У својој студији Марковић је изнео убедљиве доказе друштвене и културне одређености⁴²² антропонимије или друштвене праксе избора

⁴²¹ P. J. Marković, *Trajnost i promena, Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji*, ur. Slobodan Garilović, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

⁴²² Десплан и Беснар заступају становиште по коме избор личних имена директно зависи од модног тренда, тачније од цикличне промене колективног укуса. Они сматрају да се лично име појављује, да затим фреквентност његове употребе расте до тачке климакса, након њеног достизања нужно следи њено опадање, које се одвија споријим ритмом од раста, до скоро потпуног нестанка имена. Догађа се да нека имена поново оживе у одређеном цикличном ритму, у зависности од

и јавне употребе личних имена и утврдио да на њу знатно већи утицај врше макрофактори као што су прихваћене друштвене и културне вредности, него ли микрофактори попут утицаја породичног наслеђа.⁴²³

Посматрајући корелациони однос антропонимије и етничке припадности појединаца П. Ј. Марковић је установио да се избор личних имена често врши у складу са етничком припадношћу родитеља детета коме се име намењује и да лично име може бити први и један од најважнијих симбола етничког идентитета његовог носиоца.⁴²⁴ Оваква тенденција давања у избору личних имена није новијег датума и није карактеристична само за нашу средину, већ датира од почетка процеса формирања модерних нација у последња два века.⁴²⁵

Својеврсну потврду правила да је значај личног имена као етничке одреднице израженији у етнички хетерогеним срединама него што је то случај у срединама које карактерише етничка хомогеност становништва, пронашао сам у емпиријској грађи коју сам прикупио приликом истраживања спроведеног у локалним удружењима војвођанских Немаца. Слично као и јавна употреба немачког језика, избор и јавна употреба личних имена, од стране руководства, активиста и чланова локалних удружења препознат је и означен као један од најважнијих симбола њиховог немства. Због тога њихова изражена интенција да избору и јавној употреби личних имена поклањају велику пажњу не би требало да представља велико изненађење.

фонолошких и семантичних услова. Према: П. Ј. Marković, *Trajnost i promena*, 70.

⁴²³ Исти, 69.

⁴²⁴ Исти, 84–110.

⁴²⁵ Исти, 84–85.

Антропониимија војвођанских Немаца је у другој половини 20. и почетком 21. века, услед промена њихове идентитетске стратегије, трпела знатне трансформације. До окончања Другог светског рата избор личних имена припадника немачке националне мањине обављан је углавном на основу слободне воље и афинитета њених припадника који је био условљен њиховом културном и породичном традицијом, а његова употреба у јавности није наилазила на негативне реакције. Деца војвођанских Немаца добијала су лична имена углавном на основу религијске припадности својих родитеља. Конфесионално одређење имена није појава новијег датума јер она на просторима бивше СФРЈ датира још од 16. века, када је захваљујући снажним утицајима католичке противреформације и исламизације дошло до потискивања словенских имена у корист имена карактеристичних за вернике римокатоличке и/или исламске религијске оријентације.⁴²⁶ У складу са том праксом, Немци римокатолици су се углавном одлучивали да својим потомцима на крштењу доделе имена библијског порекла или она која стоје са њима у вези (Петер, Даниел, Јохан, Томас, Јосеф, Јаков, Ана, Марија, Катарина), док су се њихови сународници евангелисти одлучивали за „народна“ имена чији корен потиче из немачког фолклора и/или митологије (Зигфрид, Готфрид, Фридрих, Хајнрих, Астрид, Ингрид). Оваква појава тумачи се интернационалном природом Римокатоличке цркве, која од својих верника захтева да сопствени етнички идентитет подреде религијском идентитету, за разлику од Хришћанске евангелистичке цркве која је својим верницима одобравала избор жељених имена. Један од мојих саговорника такву појаву тумачи на следећи начин:

Евангелисти или лутерани, како су некада били називани, увек су били национално свеснији. Приликом крштења у католичкој цркви деца су

⁴²⁶ D. Drljača, *Lično ime kao oznaka etničkog identiteta*, Etnološke sveske, IX, 1988, 73–81.

могла добити само библијска имена. Код евангелиста то није био случај јер нису постојале препреке да се детету додели име из немачке фолклорне традиције. Док је Римокатоличка црква због своје наднационалне оријентације потпуно занемаривала национално биће, што је видљиво на конкретном примеру немачке заједнице у Војводини, то није био случај са Евангелистичком црквом. (м, 1966, Суботица)

Током периода етничке мимикрије у социјалистичкој Југославији дошло је до евидентних промена у погледу избора личних имена војвођанских Немаца. Током скоро читаве друге половине 20. века припадници ове националне мањине су се, у складу са идентитетском стратегијом свесног одбацивања и/или прикривања сопственог етничког идентитета, одлучили да својим потомцима бирају етнички неутрална имена. У том периоду међу Немцима у Војводини доминирају антропоними на основу којих се, бар на први поглед, није могло наговестити њихово немство. У то време деца су добијала и етнички транспарентна имена⁴²⁷ карактеристична за припаднике етничких заједница из окружења, Мађара, Словака, Чеха, Хрвата. Поред тога, одрасла лица, у страху да не одају своју етничку припадност, у великом броју су се одлучивала за привремену и/или трајну супституцију својих личних имена – која су сматрала очигледно немачким⁴²⁸ и узимање интернационалних и/или имена која су им олакшавала прикривање припадности Немцима у Војводини. О тим данима један од мојих испитаника каже:

⁴²⁷ О транспарентним националним именима код Срба видети у Р. Ј. Marković, нав. дело, 86–95.

⁴²⁸ Не улазећи у етимологију, под овим именима подразумевам она лична имена која су уобичајена међу Немцима у Војводини и која сами испитаници квалификују као „немачка“ (Јохан, Густав, Георг, Дитрих, Хорст, Валтер, Франц итд).

То је било време страха и мимикрије узроковане њиме. Тада су многа немачка деца добијала библијска или мађарска имена. Родитељи су се трудили да деци надену имена са којима могу „проћи“ и у другим етничким заједницама. Није била реткост да дете има три облика истог имена. За чланове породице и рођаке Немце оно је било „Unsere Johan“, у школи и међу српском децом „наш Јоца“, а међу мађарским комшијама „Ito Janos“. (м, 1966, Суботица)

Оваква пракса избора личних имена напуштена је упоредо са променом идентитске стратегије, односно одмах по оснивању првих локалних немачких удружења у Војводини. Њихови руководиоци, препознајући снагу која лична имена у себи носе као симболи етничког идентитета, од самог почетка су охрабривали све чланове да врате своја крштена имена, а у неким случајевима чак и презимена, и на тај начин потврде свој повратак и приврженост немству.

Пошто ми се мајка преудала након очеве смрти, носио сам очуово презиме, мађарско. Име које сам имао било је такође мађарско. Међутим, оно није било право. Када сам се учланио у удружење, председник ме је убедио да ако се осећам Немцем, прво што треба да учиним јесте да вратим своје име и презиме и да се не стидим њих и да их с поносом носим. Када сам се вратио кући разговарао сам са члановима породице и одлучили смо да тако поступимо. Они су променили презиме, а ја сам вратио своје крштено име и очево презиме. (м, 1943, Суботица)

Тако су антропоними војвођанских Немаца намах постали један од најизражајнијих маркера за исцртавање њихових симболичких граница у односу на етничке заједнице из непосредног окружења. Имена су до данашњих дана остала један од најзначајнијих инструмената у процесу

реконструкције и ревитализације немачког етничког идентитета. Данас највећи број мојих саговорника носи немачка имена – која су у званичним документима транскрибована на српски језик и сматра их видљивим и неоспорним знаком немачког етничког идентитета.

Није свеједно када се неко представи именом и презименом, јер се о њему, макар на подсвесном нивоу, на тај начин доноси закључак. (м, 1966, Суботица)

Један део мојих испитаника, у договору са својим сугрупушницима, одлучио се да својој деци изабере лична имена која недвосмислено сугеришу њихову етничку припадност, па су својој деци доделили типично немачка имена.

Када смо већ код тога, погледајте, рецимо, пример Немаца и Мађара у Румунији, у Ердељу или Трансилванији. Међу њима нема библијских имена. Зашто? Разлог је једноставан. Они су се трудили да својој деци дају што оригиналнија и што старија народна имена да их Чаушеску не би могао лако превести на румунски језик, односно заменити одговарајућим обликом румунских имена и тако им одузети један важан симбол етничког идентитета. То би било као да се ја рецимо зовем Петер, а да ме свако зове Пера. У случају да су деци давли библијска имена, то би било врло лако изводљиво, али овако је то мало теже. Због тога су међу Немцима у румунском делу Баната распрострањена мушка имена: Дитрих и Хорст, а међу женама Ингрид и Астрид. Никога не треба да чуди што Немци у Војводини данас деци поново дају карактеристична имена. Како бисте Ви, рецимо, протумачили име Густав? То је једно старо немачко, право германско име. Да ли можемо да га преведемо? Наравно да не можемо. Дакле, нисам ја про-германски на-

стојен ако сам кћерима дао имена Ингрид и Астрид, већ је то резултат стратегије која је присутна и у другим срединама. (м, 1966, Суботица)

Пракса избора старијих, готово архаичних антропонима, није карактеристична само за Немце у Војводини, већ је уочљива током различитих историјских периода и међу припадницима других етничких заједница. Наиме, избор оваквих имена у етнички хетерогеним срединама представљао је и вид политичке борбе за остваривање националних права,⁴²⁹ а у извесним случајевима имао је и снажну идеолошку мотивацију.⁴³⁰

Резултати истраживања говоре о томе да постоји изванредан број, додуше нешто мањи, чланова удружења који се, због још увек присутне бојажљивости, упркос преовлађујућој тенденцији у избору антропонима ипак определио да својој деци додели имена која имају „једнаку прођу“ у етнички шароликом војвођанском окружењу. Оваква пракса је потпуно разумљива када се у обзир узме етнички мешовита, односно егзогамна, природа њихових бракова, али и чињеница да деца којима се име бира живе у етнички хетерогеној средини, јер је име – осим његове прве ознаке идентификације – и својеврсна „карта“ за стицање

⁴²⁹ П. Ј. Марковић је навео пример да су Срби у Војводини, у време мађарске управе намерно својој деци давали лична имена која се нису могла мађаризовати, због сталне интенције мађарске администрације да уписује лична имена на мађарском језику и да их мења према постојећим мађарским именима. Због тога је, како он наводи, било организовано и једно српско удружење за неговање националних имена. Исти, 84–85.

⁴³⁰ Говорећи о „национализацији“ имена исти аутор подсећа да је у зениту нацистичког режима 1940. године дошло до енормног пораста личних имена из германске митологије. Након присаједињења Аустрије Немачкој очекивано се смањио број традиционално католичких имена (Марија, Франц), неочекивано порастао број неутралних имена (Кристина, Петер), али да, супротно очекивањима, није забележен значајнији пораст броја старогерманских имена. Исто, 85.

повољнијег друштвеног статуса. Забележио сам и примере да се приликом избора личног имена детета води рачуна о томе да име буде усаглашено са презименом.

Први муж моје кћерке, која се изјашњава као Немица, био је Србин, колонизовани Личанин. Из тог брака има једну кћерку, моју прву унуку која има чисто српско име и презиме. Мој други зет, такође је Србин, родом из српске Крајине. Када су добили сина, кћи је желела да му да немачко име, с обзиром да и живе у Немачкој. Желела је да се дете зове Роберт или Клаус. Наравно, мој зет је био за то да се детету да неко српско име. Рекао сам јој да је сасвим логично да се детету, уз српско презиме да и одговарајуће име, јер му је отац Србин. Било би смешно да се мали, рецимо, зове Клаус Петровић. Дали су му име Лазар. Ко зна како ће се мој Лаза изјашњавати с обзиром да му је отац Србин, мајка Немица, да живи у Немачкој, а да има три пасоша: српски, хрватски и немачки. (м, 68, Сомбор)

Током боравка на терену забележио сам и један, готово невероватан случај. Ради се о веома истакнутом члану једног од локалних немачких удружења у Војводини, са којим сам, додуше кратко, имао прилике да разговарам. Јасно се представио немачким личним именом и презименом. Њиме су га јасно ословљавали и остали присутни чланови удружења. Пошто смо разменили визит-карте, замолио ме је да уколико се одлучим да га позовем на службени број телефона у обраћању искључиво користим назначено мађарско име. Као разлог за овакву молбу навео је чињеницу да га нико у радном колективу не познаје по немачком имену. Схватио сам да је овде реч о примеру конформизма, који је потпуно разумљив и оправдан са људског становишта, али је исто тако потпуно контрадикторан ако се узме у обзир да је његов актер угледан члан локалне немачке заједнице која настоји

да стимулише своје чланство да врати своја немачка лична имена и да их даје својој деци.

Истраживање о избору личних имена међу припадницима немачке националне мањине показало је да његов исход не само што је условљен „породичном традицијом која увек диктира устаљене пропозиције по којима се поштује породични поредак и правила породичне структуре“, ⁴³¹ већ зависи од сложеног сплета општеприхваћених друштвених и културних вредности. Избор личних имена Немаца у Војводини у данашње време, поред употребе немачког језика, чини најефикаснији, а усудио бих се да кажем – и једини прави маркер за ефикасно и препознатљиво означавање њихових етничких граница у симболичкој комуникацији са етничким групама у окружењу.

⁴³¹ М. Лукић Крстановић, *Срби у Канади*, 142.

Закључак

Насељавање Немаца на просторе садашње Аутономне Покрајине Војводине, на северу Републике Србије, представља резултат историјских околности. Они су на тај простор досељени у време масовне колонизације јужне Угарске и средњег тока Дунава, током 18. и 19. века. Ова колонизација, извршена са циљем привредног опоравка и јачања војне одбране крајева који су након серије аустријско-турских ратова припојени Хабсбуршкој монархији, видно је променила етничку карту овог дела Европе. У склопу овог изузетно сложеног миграторног процеса, велики број занатлија, земљорадника, чиновника и војних ветерана, привучен примамљивим олакшицама, доселио се из тадашњих немачких држава–кнежевина и стекао нове домове у Панонској низији. Досељеници су, све до 20. века, у највећем броју били насељени у сеоским срединама које су функционисале као мале и релативно затворене агрокултурне заједнице. Њихови чланови су били руковођени верским начелима и поштовали обичаје, што им је омогућило да очувају своје локалне дијалекте немачког језика и створе специфичне културне одлике. Део становништва насељен у градским срединама дао је изузетан допринос економском и културном развоју данашње Војводине.

По окончању Првог светског рата и распаду Хабсбуршке монархије, Немци у Војводини, Хрватској, Словенији и Босни улазе у састав новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и у њој убрзо стичу статус националне мањине. Немачка заједница је у периоду између два светска рата уложила приличан труд да очува своју етничку и културну посебност. У том периоду је у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (која је 1929. године преименована у Краљевину Југославију) деловао велики број немачких културних и

политичких организација које су успешно партиципирале у јавном и политичком животу тадашње државе. Завршетак Другог светског рата и пораз Трећег Рајха Немцима на територији Војводине је донео велике тешкоће. Као што је то био случај са немачком националном мањином на простору целокупне југоисточне Европе, због учешћа великог броја југословенских Немаца у војним, паравојним и полицијским јединицама које су ратовале на страни поражене Немачке, скоро сви припадници немачке заједнице били су означени као сарадници окупатора и као такви изложени правом одијуму. У циљу њиховог кажњавања, југословенске власти приступиле су оснивању логора у које су масовно затварале југословенске Немце. Упоредо са њиховом интернацијом, на основу усвојених законских регулатива, вршена је национализација њихове имовине и одузимање њихових грађанских права. Свега неколико хиљада припадника ове заједнице, углавном због личног или учешћа чланова породице у НОП-у, било је изузето од санкција и успело да задржи југословенско држављанство и своју приватну имовину. Почетком педесетих година извршен је процес распуштања логора, а затим и репатријације југословенских Немаца. Највећи број припадника ове заједнице одлучио је да напусти Југославију и да се исели у Немачку и Аустрију, тако да је до средине шездесетих година у Југославији остао мали број Немаца, концентрисаних углавном у Војводини. Њихов положај постепено се поправљао, али су се припадници немачке заједнице, поучени бројним недаћама којима су били изложени и снажним анти-немачким послератним расположењем, определили за етничку мимикрију. У том периоду, војвођански Немци свесно су прикривали сопствене и јавно манифестовали симболе етничког идентитета оних етничких заједница које су у том периоду имале повољнији друштвени положај. Етничка мимикрија војвођанских Немаца била је у великој мери олакшана изразито мултиетничком, вишејезичном и мултикултурном природом Војводине, а трансфер симбола етничког идентитета војвођанских Немаца појачан је и због великог броја етнички егзогамних бракова, као и поклапања религијских уве-

рења са припадницима других етничких заједница из окружења.

Деведесетих година прошлог века, са распадом СФРЈ и ратним сукобима вођеним на делу њене некадашње територије, дошло је до промене идентитетске стратегије војвођанских Немаца. Супституција стратегије етничке мимикрије стратегијом јавног манифестовања симбола етничког идентитета, одвијала се постепено и континуирано упоредо са формирањем нових држава на простору авнојевске Југославије и редефинисањем државе у којој су војвођански Немци живели. Иако је супституција те две идентитетске стратегије започета 1992. године у Новом Саду, оснивањем првог удружења војвођанских Немаца „Die Donau“, она је своју пуну реализацију доживела тек 2002. у време процеса транзиције српског друштва, када је српска влада приступила усклађивању уставно–правних парадигми које се односе на заштиту националних мањина са актуелним европским стандардима.

Промена идентитетске стратегије немачке заједнице праћена је променом друштвеног и политичког контекста у коме она данас живи у Србији и/или Војводини, чему је у значајној мери допринела последњих година у средствима јавног информисања и међу српском политичком елитом присутна промена јавног дискурса у коме СР Немачка – земља матица војвођанских Немаца – све више фигурира као значајан политички и економски партнер Републике Србије.

Немци у Војводини, у складу са општим друштвеним променама, користе своја законом прописана права и приступају оснивању својих удружења са задатком очувања, ревитализације и јавног испољавања симбола свог етничког и културног идентитета. Данас на територији Војводине постоји више од десет оваквих удружења, али у току је и формирање нових. Њихове активности углавном су усмерене на организовање течајева немачког језика, обележавања црквених празника и одржавање служби на немачком језику, полагање ве-

наца на спомен гробља и масовне гробнице војвођанских Немаца, обезбеђивање стипендија за средњошколце и успостављање сарадње са сличним удружењима из земље и иностранства.

Удружења војвођанских Немаца и Национални савет немачке националне мањине (конституисан на електорској скупштини одржаној у Новом Саду, 16. децембра 2007. године) данас представљају најзначајније институције ове мањинске заједнице. Посредством њиховог деловања у локалним срединама ова заједница ревитализује елементе свог етничког и културног идентитета.

Питање са којим се овом приликом сусреће истраживач јесте проблем одржавања посебног *етничког идентитета*. Етнички идентитет може бити дефинисан као облик колективног идентитета, изражен у односу према другима, базиран на метафоричном или фиктивном заједничком сродству, а етничка група је *замишљена заједница*, односно група људи заједничког порекла, заједничке културе и историје. У случају Немаца у Војводини, реч је о групи која има статус националне мањине, а под тим појмом се у овом раду подразумевају грађани једне државе, који неку другу државу сматрају матичном, који су у држави чији су грађани у недоминантном положају и који се репродукују као етничка категорија.

Када је реч о колективним идентитетима, у данашње време пажња се поклања принципу самодефинисања. Због тога сам питањем самоодређења припадника заједнице започео испитивања етничког идентитета Немаца у Војводини. Због вишевековног присуства на простору Панонске низије, што потврђују историјска документа, они себе сматрају мањином са историјским трајањем, која у односу на свој матични народ и остале заједнице из окружења има одређене специфичности. Они истовремено себе сматрају делом немачког националног корпуса, али и лојалним грађанима Републике Србије.

На директно постављено питање како се изјашњавају о својој припадности, највећи број испитаника у овом истраживању изјаснио се као Немац/Немица, што далеко премашује све остале понуђене одговоре. Овим је потврђено да је међу њима доминантна свест да припадају немачком народу као јединственој целини, а овај њихов осећај праћен је поносом.

Испитаници који су учествовали у овом истраживању били су сагласни у оцени да је најважнији критеријум на основу кога се неко може одредити као припадник немачке заједнице у Војводини свест те особе о припадности групи, на другом месту су навели њено порекло, а затим употребу немачког језика и личног имена. С обзиром да у данашње време нема етнички ендегамних бракова, свака особа прихвата се као пуноправни члан заједнице, с тим што мора да испуни и неке од објективних критеријума – да се јавно декларише као Немац/Немица, а нека од локалних удружења захтевају да им се на увид доставе оригинали црквених крштеница којима се потврђује њихово немачко порекло.

Сви испитаници изажавају толерантне ставове о етнички мешовитим браковима, а на њихово формирање утицала је чињеница да скоро сви потичу из таквих бракова. Они такође сматрају да уколико особа потиче из етнички егзогамног брака треба да поштује културно наслеђе обе стране, при чему је сасвим легитимно да емотивно може бити изразитије везан за једну од њих. С друге стране, познавање више културних традиција и употреба више језика у мултикултурној и вишејезичној средини каква је Војводина, међу припадницима немачке заједнице веома се цени, при чему је присутна емотивна везаност за свој језик и културу.

Резултати који се односе на дистанцу *ми* – *други* показују да Немци из Војводине сами себе по систему вредности и менталитету одређују ближе Немцима у матици него Србима и Мађарима. Дистанца према Србима појачана је према колонистима досељеним након Другог светског рата и

избеглим и расељеним лицима која су деведесетих година 20. века уточиште пронашли у Војводини, а испитаници их доживљавају као „дођоше“ – односно носиоце другачијих културних вредности. Упоредо са тим, постоје и знаци солидарности и културне идентификације са Србима „староседеоцима“ које сматрају ближим, јер са њима деле сличне културне вредности. Према Мађарима испољавају амбивалентна осећања, блискост због сличне културне преференције, али и дистанцу због потребе да се „чвршће ограде од њих“ у процесу ревитализације сопственог етничког идентитета.

Да би се свест о етничкој припадности уобличила и као таква сачувала у дужем временском периоду, она мора бити везана за одређене културне елементе који у одговарајућим контекстима попримају улогу симбола етничког идентитета. Њиховом употребом истиче се разлика између Немца у Војводини и других етничких група. На основу добијених одговора и личног посматрања, као најзначајнији симболи етничког идентитета војвођанских Немаца издвајају се јавна употреба немачког језика и избор личних имена. Њиховом јавном манифестацијом немачка заједница симболички наглашава своје етничке границе, а њени припадници испољавају емотивну везаност за њих.

Највећи број припадника немачке заједнице данас недовољно добро влада немачким језиком, што је добрим делом узроковано њеним деценијским боравком у стању етничке мимикрије, у коме се њихов матерњи језик налазио изван јавне, а у многим случајевима и ван приватне комуникације. Због тога су локална немачка удружења приступила стварању повољних услова за његово оживљавање у својим срединама. Сва удружења својим члановима обезбедила су похађање курсева немачког језика, а нека су отишла и корак даље створивши услове у којима путем писане или „живе“ речи припадници немачке заједнице у својим срединама могу усавршити стечено знање матерњег језика (оснивају се библиотеке које садрже дела немачких класичних и савремених писаца, стручне часописе и дневне листове штампане на немач-

ком језику, ТВ сале за праћење немачких телевизијских и радио програма, покренуто је емитовање полчасовне радио емисија на локалној радио станици и покренут је један часопис на немачком језику). Процес ревитализације немачког језика захтева одређено време. Иако су удружења војвођанских Немаца уложила огроман труд, његов позитиван исход није загарантован: због изразите малобројности Немаца у Војводини законски прописи не предвиђају службену употребу немачког језика, тако да подухват његовог оживљавања зависи искључиво од мотивације самих чланова.

Током периода етничке мимикрије, у страху да не одају свој етнитет, многи војвођански Немци привремено су „заборавили“ своја немачка имена и користили лична имена карактеристична за етничке групе из окружења. Одмах по оснивању локалних немачких удружења њихови руководиоци су своје чланове охрабривали да врате своја крштена имена, а у неким случајевима чак и презимена, и да тако јавно манифестују свој „повратак немству“. Данас је приметно да се приликом избора за лично име детета, у договору са својим супружницима, велики број чланова заједнице одлучује за типична немачка имена, која моји испитаници доживљавају видљивим и недвосмисленим знаком немачког етничког идентитета. Питање одржавања етничког идентитета захтева сагледавање стратегија којима се он одржава, а које су условљене променама општих прилика у друштву, тако и променама које се збивају унутар саме заједнице.

Истраживање спроведено у немачкој заједници у Војводини показало је да је етнички идентитет комплексан феномен, веома подложен променама које могу изазвати различити фактори. Из садашње перспективе веома је тешко проценити и сагледати трансформације којима ће етнички идентитет Немаца у Војводини бити изложен у будућности, али је сигурно да ће оне бити условљене ширим друштвеним, економским, културним и политичким контекстом.

Литература

- Anderson, B. *Nacija: zamišljena zajednica, Razmatranja o poreklu i širenju nacionalizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
- Bade, K. J. (Hrsg.), *Deutsche im Ausland. Fremde in Deutschland. Migration in Geschichte und Gegenwart*, Verlag C.H. Beck, München, 1992.
- Balaša, V. *Apatinski Nemci: konstrukcija etničkog identiteta*, magistarska teza, rukopis, Filozofski fakultet u Beogradu, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Beograd, 2007.
- Balaša, V. *Apatinski Nemci: etnička revitalizacija jedne skrivene manjine*, Antropologija 8, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2009, 129–144.
- Бандић, Д. *Етнос*, Етнолошке свеске IV, Београд, 1982.
- Bart, F. *Etničke grupe i njihove granice*, u: Teorije o etnicitetu, ur. F. Putinja i Ž. Stref–Fenar, Biblioteka XX vek, Beograd, 1997.
- Bart, S. i Radović, N. *Dečak iz komšiluka, Životna priča Stefana Barta*, Nemačko udruženje za dobrosusedske odnose Karlowitz, Sremski Karlovci, Erlangen, 2005–2006.
- Bašić, G. *Predgovor*, u: Demokratija i nacionalne manjine, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd, 2002.
- Bešlin, B. *Nemačka katolička štampa u Vojvodini i njen spor sa nacionalsocijalistima 1935–1941. godine*, Зборник за историју Матице српске XXIV, 59–60, Нови Сад, 1999.

- Bešlin, B. *Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933–1941. godine*, Platoneum, Novi Sad, Sremski Karlovci, 2001.
- Biber, D. *Nacizam in Nemci u Jugoslaviji 1933–1940. godine*, Ljubljana, 1966.
- Binder, F. *Promemoria*, u: Nenad Stefanović, *Jedan svet na Dunavu. Razgovori i komentari*, Donauschwäbische Kulturstiftung, München, Humanitäre Hilfe, 1996.
- Благојевић, Г. *Срби у Калифорнији, Обредно-религијска пракса и етницитет верника српских православних парохија у Калифорнији*, Посебна издања ЕИ САНУ 54, Београд, 2005.
- Благојевић, Г. *Срби у Солуну у првој половини 20. века. О религијској припадности и етничком идентитету*, System Intelligence Products и Етнографски институт САНУ, Београд, 2012.
- Божић, И. Ћирковић, С. Екмећић, М. Дедијер, В. *Istorija Jugoslavije*, Prosveta, Beograd, 1972.
- Босић, М. *Досељавање Срба у Војводину*, Етнолошке свеске 11, часопис Етнолошког друштва Србије, Београд, 1990.
- Botev, N. *Pogledi preko barikada: etnički mešoviti brakovi u bivšoj Jugoslaviji 1962–1989*, у: Susedi u ratu: Jugoslovenski etnicitet, kultura i istorija iz ugla antropologa, priredili: DŽ. M. Halpern i i D. A. Kajdikel, Samizdat, B 92, Beograd, 2002.
- Bugarski, R. *Jezik i kultura*. ur. Ivan Čolović, XX vek, Beograd, 2005.
- Bugarski, R. *Evropa u jeziku*, ur. Ivan Čolović, XX vek, Beograd, 2009.
- Вебер, М. *Привреда и друштво I*, Просвета, Београд, 1976.

- Бег, Ш. *Систем немачке окупационе власти у Банату 1941–1944*, Зборник Матице српске за друштвене науке 35, Нови Сад, 1963.
- Wassertheurer P. (Lektorat), *Die Donauschwaben in der Zwischenkriegszeit und ihr Verhältnis zum Nationalismus*, hrsg. vom Felix Ermacora Institut, Forschungsstätte für die Völker der Donaumonarchie, Wien, 2003.
- Weißbuch der Deutschen aus Jugoslawien. Erschiessungen, Vernichtungslager, Kinderschicksal*, München, 1995.
- Wüschel, J. *Jugoslawien und das Dritte Reich. Eine Dokumentierte Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehungen 1933 bis 1945*, Stuttgart, 1996.
- Гаћеша, Н. *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918–1941*, Матица српска, Нови Сад, 1968.
- Гаћеша, Н. *Аграрна реформа и колонизација у Срему 1919–1941*, Матица српска, Нови Сад, 1975.
- Гаћеша, Н. *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945–1948*, Матица српска, Нови Сад, 1984.
- Geiger, V. *Nestanak folksdojčera*, Nova stvarnost, Zagreb, 1997.
- Geiger, V. *Radni logor Valpovo 1945–1946*. Dokumenti, Volk-sdeutsche Gemeinschaft in Kroatien, Osijek, 1999.
- Geiger, V. *Njemci u Đakovu i Đakovštini*, Hrvatski institut za povjest, Dom i svijet, Zagreb, 2001.
- Geiger, V. *Folksdojčeri. Pod teretom kolektivne krivnje*, Njemačka narodonosna zajednica, Osijek, 2002.
- Geiger, V. i Jurković, I. *Što se dogodilo s folksdojčerima. Sudbina Nijemaca u bivšoj Jugoslaviji*, Njemačka narodonosna zajednica, Zagreb, 1993.
- Geiger, V. i Jurković, I. *Pisma iz Krndije*, Njemačka narodonosna zajednica, Zagreb, 1994.

- Geertz, C. *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York, 1973.
- Golubović, Z., Kuzmanović, B. i Vasović, M. *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd, 1995.
- Grundmann, K. *Deutschtumspolitik zur Zeit der Weimarer Republik. Eine Studie am Beispiel der deutsch-baltischen Minderheit in Estland und Lettland*, Hannover-Döhren, 1977.
- Dammang, A. *Die Deutsche Landwirtschaft im Banat und Batschka*, Novi Sad, 1931.
- Димитријевић, Д. Реситуција „стечених права“ припадника немачке мањине у бившој Југославији, Теме, часопис за друштвене науке, 3, Ниш, 2005.
- Donauschwaben*, Robert Lahr, Eggenfelden, i Društvo za srpsko-nemačku saradnju, Beograd, 2003.
- Domonji, P. *Položaj malih manjina u Vojvodini*, Habitus, Centar za multikulturalnost, Novi Sad, 2003–2004.
- Domonji, P. „Male manjine“, *Između načela i prakse*. Položaj „malih“ i „velikih“ manjina u Srbiji, ur. Sonja Bierko, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Helsinške sveske 24, Beograd, 2004.
- Drljača, D. *Lično ime kao oznaka etničkog identiteta*, Etnološke sveske IX, 1988.
- Dundes, A. *Defining Identity through Folklore* (Abstract), Journal of Folklore Research, vol. 21, 2–3, May – December, Indiana University Folklore Institute, 1984.

- Ђере, З. *Скица за промене етничког састава становништва на тлу данашње Војводине 1526–1910. године*, Истраживања 15, 2004.
- Ђукановић, Д. *Institucionalni modeli i demokratizacija postjugoslovenskih država*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2007.
- Енгел, Ф. Ш. *Опис краљевине Славоније и војводства Срема*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 19, св. 2, Нови Сад, 1971.
- Енциклопедија Британика*, сажето издање, Ф-Ш, Политика, Народна књига, Београд, 2005.
- Ericksen, T. H. *Ethnicity and Nationalism, Anthropological Perspectives*, Pluto Press, London, 1993.
- Eriksen, H. T. *Etnicitet i nacionalizam*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2004.
- Erikson, E. *Identity, Youth and Crises*, W.W. Northon, New York, 1968.
- Жикић, Б. *О разлици између етничког и културног идентитета Мађара у источној Бачкој*, у: Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама, Етнографски институт САНУ, посебна издања, књ. 44, Београд, 1998.
- Зундхаусен, Х. *Историја Србије од 19. до 21. века*, превод с немачког Томислав Бекић, Clio, Београд, 2008.
- Jankulov, B. *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*, Matica srpska, posebna izdanja, Novi Sad, 1961.
- Јањетовић, З. *Срби и Немци у Војводини и мађаризација*, у: Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама, Етнографски институт САНУ, Посебна издања, 44, Београд, 1998.

- Janjetović, Z. *Vajmarska republika i nemačka manjina u Jugoslaviji*, Tokovi istorije 1–4, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998.
- Janjetović, Z. *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*, Institute for Recent History of Serbia, Belgrade, 2000.
- Janjetović, Z. *Švabe u Vojvodini*, u: *Skrivene manjine na Balkanu*, Biljana Sikimić (ur.), Balkanološki institut, Posebna izdanja 82, Beograd, 2004.
- Janjetović, Z. *Deca careva, pastorčad kraljeva, Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2005.
- Janjetović, Z. *Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata*, Hereticus, Časopis za preispitivanje prošlosti, vol. 4, No. 3–4, Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd, 2006.
- Janjetović, Z. *Nemci u Jugoslaviji*, Studije i monografije, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2009.
- Jordan, S. *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München, 1967.
- Kalman, L. *Apatin i okolina*, Biblioteka Matice srpske, Novi Sad, 2004.
- Karner, S. *The Germanspeaking ethnic group in Slovenia. Aspects of its development 1939–1997*, Klagenfurt/Ljubljana/Wien, 1998.
- Kačavenda, P. *Nemci u Jugoslaviji, 1918–1945*, Institut za savremenu istoriju, studije i monografije, Beograd, 1991.
- Корица Аћимовић, З. *Пригревица*, Библиотека „Хронике села“, Београд, 1997.

- Крел, А. *Промене стратегије етничког идентитета Немаца у Суботици у другој половини 20. века*, Гласник Етнографског института САНУ LIV, Београд, 2006.
- Крел, А. *The German National Minority in Subotica: Symbols of Ethnic Identity*, <http://www.inst.at/trans/16Nr/144/krel16.htm>, Вiena, 2006.
- Крел, А. *Улога удружења „Герхард“ у ревитализацији етничког идентитета сомборских Немаца*, у: *Слике културе некад и сад*, Зорица Дивац (ур.), Етнографски институт САНУ, Београд, 2008.
- Крел, А. *Били бисмо и Кинези, само да нас оставе на миру: (ре)конструкција етничког идентитета Немаца у Војводини*, Антропологија, Часопис центра за етнологска и антрополошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд, 2009.
- Крел, А. *Ревитализација етничког идентитета Немаца у Сремским Карловцима*, Гласник Етнографског института САНУ LVII (1), Београд, 2009.
- Lebl, A. *Socijalno-istorijski aspekti etničkog pluralizma u Vojvodini*, Etnološki pregled IV, Beograd, 1962.
- Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien I-VI*, Sindelfingen, 1995–1998.
- Leach, E. *Political Systems of highland Burma*, Bell, London, 1954.
- Lič, E. *Kultura i komunikacija*, XX vek, Beograd, 1983.
- Лукић Крстановић, М. *Срби у Канади. Живот и симболи идентитета*, Посебна издања ЕИ САНУ 36, Београд, 1992.
- Мајсторовић, С. *У трагању за идентитетом*, Београд, 1979.

- Marković, P. J. *Trajnost i promena, Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
- Мартинов, З. *Немачки утицај на исхрану Срба у Банату*, Панчево, Mali Nemo, 2004.
- Maticka M. *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945 do 1948*, Biblioteka povjesna istraživanja, Školska knjiga: Zagreb, Stvarnost: Zagreb, 1990.
- Milleker, F. *Die erste organisierte deutsche Kolonisation des Banats unter Mercy 1722–1726*, Vršac, 1923.
- Milleker, F. *Geschichte der Banater Militärgrenze 1764–1873*, Pančevo, 1925.
- Milleker, F. *Die Besiedlung der Banater Militärgrenze*, Бела Црква, 1926.
- Милутиновић, В. *Срби и Немци у Војводини*, Етнолошки преглед 4, Београд, 1962.
- Милојевић, М. *Уједињене нације и заштита мањина*, у: Положај мањина у Савезној Републици Југославији: зборник радова са научног скупа одржаног 11, 12, 13. јануара 1995, М. Мацура и В. Становчић (ур.), Научни скупови, књига LXXXIV, Одељење друштвених наука САНУ, књ. 19, Београд, 1996.
- Mirnić, J. *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, knj. 6, Novi Sad, 1974.
- Meyer, H. C. *Mitteleuropa in German Thought and Action, 1815–1948*, The Hague, 1955.
- Naumović, S. *The Cultural Affirmation Strategy, Identity Symbols and the Change of Ritual Practice in South Banat*, Ethnological Review 26, 1990.
- Nedeljković, S. *Čast, krv i suze. Ogledi iz antropologije etniciteta i nacionalizma*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju

- Filozofskog fakulteta u Beogradu, Zlatni zmaj, Beograd, 2006.
- Нешовић, С. (ур.) *Законодавни рад Председништва Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије и Председништва Привремене народне скупштине ДФЈ (19. новембра 1944–27 октобра 1945)*, по стенографским белешкама и другим изворима, Президијум Народне скупштине ФНРЈ, Београд, 1951.
- Nešović, S. *Stvaranje nove Jugoslavije 1941–1945* (избор и припрема грађе), Partizanska knjiga Ljubljana, OOUR Izdavačko-publicistička delatnost Beograd – Mladost Zagreb, Beograd, 1981.
- Nikolić, G. *Nemci u Vojvodini između dva svetska rata*, u: Nenad Stefanović, *Jedan svet na Dunavu. Razgovori i komentari*, Donauschwäbische Kulturstiftung, München, Humanitäre Hilfe Donauschwaben, Robert Lahr, Eggenfelden i Društvo za srpsko-nemačku saradnju, Beograd, 2003.
- Павлица, Б. *Судбина Немаца у Србији*, Теме, часопис за друштвене науке, XXIX, бр. 3, Ниш, 2005.
- Павловић, М. *Срби у Чикагу, Проблеми етничког идентитета*, Посебна издања ЕИ САНУ 32, Београд, 1990.
- Павловић, М. *Срби у Темишвару*, Посебна издања ЕИ САНУ 78, Београд, 2012.
- Павловић, М. *Различитост и заједнички идентитет – Срби у Чикагу*, Гласник Етнографског института САНУ XLVII, Београд, 1998.
- Petrović, E. *Etnički identitet kao element teorije o etnosu*, Etnoantropološki problemi 3, Beograd, 1988.
- Petrović, T. *Srbi u Beloj Krajini, Jezička ideologija u procesu zamene jezika*. Posebna izdanja Balkanološkog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti 109, i Znanstveno-

raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Београд, 2009, 29.

Прелић, М. *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века*, Српски демократски савез, Издањ, Будимпешта, 1995.

Прелић, М. *(Ни) овде (ни) тамо: Етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књига 64, Београд, 2008.

Прелић, М. *Првих шездесет година Етнографског института САНУ (1947–2007) – осврт на пређени пут*, у: Слике културе некад и сад, Зорица Дивац (ур.), Етнографски институт САНУ, 24, Београд, 2008.

Promicer, K. *(Ne-)vidljivost skrivenih manjina na Balkanu. Neka teorijska zapazanja*, у: Скривене мањине на Балкану, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2004.

Promitzer, Ch. *Small is beautiful: The issue of “hidden minorities” in Central Europe and the Balkans*, in: Ch. Promitzer, K. J. Hermanik, E. Staudinger (eds.), (Hidden) Minorities. Language and Identity between Central Europe and the Balkans, LIT: Münster, 2006.

Пушић, Јб. *Друштвени оквири урбаног развоја градова у Војводини (1900–1955)*, Зборник Матице српске за друштвене науке 81, Нови Сад, 1986.

Putinja, F. i Stref–Fenar, Ž. *Teorije o etnicitetu*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1997.

Popadić, D. i Biro, M. *Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji*, у: Етнички stereotipi, Ђ. Vukadinović (ur.), posebno izdanje, Beograd, 2002.

Радојичић, Д. *Етнoлошка истраживања мањина у Србији, Пројекти Етнографског института*, у: Положај националних мањина у Србији, САНУ, Војислав Становчић (ур.), Научни скупови, књига XX, Одељење друштвених наука, књига 30, Међуодељенски одбор

за проучавање националних и људских права, Београд, 2007.

Радна група за документацију, *Геноцид над немачком мањином у Југославији 1944–1948*, Приредили: Херберт Прокле, Георг Вилдман, Карл Вебер, Ханс Зонлајтер, приређивач српског издања: З. Жилетић, Прилози за подунавско-швапско наслеђе и завичајну историју Подунавско-швапског архива у Минхену, Donauschwäbische Kulturstiftung, Deutschland и Друштво за српско-немачку сарадњу, Србија и Црна Гора, Београд, München, Београд, 2004.

Rihtman-Auguštin, D. *Etnos kao proces*, Zbornik 1. kongresa Jugoslovanskih etnologov in folkloristov, Rogaška slatina 5–9.10.1983, Ljubljana.

Rot N. i Havelka N. *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*, Institut za psihologiju – Institut društvenih nauka, Београд, 1973.

Rot, N. *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Београд, 1989.

Röder, A. *Deutsche, Schwaben, Donauschwaben: Ethnisierungsprozesse einer deutschen Minderheit in Südosteuropa*, N. G. Elwert Verlag, Marburg, 1998.

Rüdiger, H. *Die Donauschwaben in der südslawischen Batschka*, Auslands und Heimatverlag – Aktiengesellschaft, Stuttgart, 1931.

Seder, S. A. *Prvoj smrt, drugoj patnja, trećoj hleb*, Sremski Karlovci, 2002.

Seder, S. A. *Plitki grobovi*, Nemačko udruženje za dobrosusedske odnose Karlowitz, Sremski Karlovci, 2006.

Senz, I. *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg. Eine Entwicklung im Span-*

- nungsfeld zwischen Alldeutschtum und ungarischer Innenpolitik*, München, 1977.
- Senz, I. *Die Donauschwaben*, Langen Müller, München, 1994.
- Smit, A. D. *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
- Smith, A. D. *The Ethnic Revival*, Cambridge University Press, 1981.
- Стојковић, Б. *Европски културни идентитет*, Ниш, 1993.
- Schermerhorn, R. *Ethnicity and Minority Groups*, in: J. Hutchinson/A.D. Smith (eds.), *Ethnicity*, Oxford University Press, 1996.
- Scruton, R. *A Dictionary of Political Thought*, Pan Books, London, 1983.
- Supek, O. *Etnos i kultura*, Migracijske teme 5, 2–3, Zagreb, 1989.
- Тејлор, А. Ц. П. *Хабзбуршка монархија: 1809–1918. Историја Аустријске царевине и Аустроугарске*, превела с енглеског Мирјана Николајевић, Београд, Clío, 2001.
- Tonkin, E. *Introduction – History and Social Anthropology*, in: *History and Ethnicity*, ASA Monographs 27, Routledge, London&New York, 1989.
- Četković, N. i Sindelić-Ibrajter, D. *Dunavske Švabice*, Medijska knjižara Krug, Beograd, 2000.
- Ћупурдија, Б. *Суботица и њена околина*, Прометеј, Нови Сад, 1993.
- Heršak, E. *O etnosu u prošlosti i sadašnjosti*, Migracijske teme 5, 2–3, Zagreb, 1989.
- Hrečkovski, S. *Njemačka četa „Ernest Thälmann“ u jedinicama NOV i POJ*, Zbornik CDISB, I, Slavonski Brod, 1984.

Dženkins, R. *Etnicitet u novom ključu: Argumenti i ispitivanja*, XX vek, Beograd, 2001.

Šenoa, M. *Doseljavanje tuđinaca u Srijem*, Rad JAZU, knj. 201, razredi historičko-filologički i filozofičko-juridički, Zagreb, 1914.

Šulce, H. *Istorija Nemačke*, Filip Višnjić, Beograd, 2001.

We Are Germans

The ethnic identity of members of the German national minority in Vojvodina at the beginning of the twenty-first century

Summary

The presence of a German population in the Autonomous Province of Vojvodina, in the north of the Republic of Serbia, is the result of historical circumstances. They were settled there at the time of the mass colonisation of Southern Hungary and the Middle Danube region in the eighteenth and nineteenth century. This colonisation—aimed at boosting the economic and defensive military capacities of the territories annexed to the Habsburg Monarchy as a result of a series of Austro-Ottoman wars—changed noticeably the ethnic map of that part of Europe. During this highly complex migratory process, large numbers of craftsmen, farmers, public servants and army veterans, attracted by enticing benefits, left the German lands/principalities to settle and make a home in the Pannonian Plain. Until the twentieth century most settlers lived in rural areas, functioning as small and relatively closed agricultural communities. Their members lived abiding by religious principles and observing customs, which helped them to preserve their local German dialects and develop distinctive cultural features. Some of those settled in urban areas made a significant contribution to the economic and cultural development of present-day Vojvodina.

After the First World War and the disintegration of the Habsburg Monarchy, the Germans in Vojvodina, Croatia, Slovenia and Bosnia became citizens of the newly-created Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SCS) and were soon recognised as a national minority. In the interwar Kingdom of SCS (renamed Kingdom of Yugoslavia in 1929) the German minority made every effort to preserve its ethnic and cultural distinctiveness: many cultural and political organisations were active and produc-

tively participated in the public and political life of the country. The defeat of the Third Reich in the Second World War caused much trouble for the German community in Vojvodina. As was the case with the German minority in all of South-East Europe, the participation of many Yugoslavs of German origin in military, paramilitary and police forces which had fought on the side of the defeated Germany led to almost all members of the German minority being labelled as collaborationists and incurring widespread odium as such. For the purpose of punishment, Yugoslav authorities set up camps for mass internment of German Yugoslavs who had not fled before Yugoslav partisan and Soviet Red Army troops. Pursuant to newly-adopted regulations, the internment was combined with the loss of property and civil rights. Only a few thousand members of the German community were exempted from the sanctions and allowed to keep their citizenship and property, usually on account of their own or a family member's participation in the People's Liberation Movement (NOP). In the early 1950s the process of dissolving the camps and repatriation took place. As most members of the German minority chose to emigrate to Germany or Austria, in the mid-1960s there remained in Yugoslavia only a small number, and mostly concentrated in Vojvodina. Their position was gradually improving, but the hardships they had experienced and the strong anti-German sentiment in the wake of the war led them to opt for the strategy of ethnic mimicry. In that period, the Germans of Vojvodina consciously concealed their own and publicly demonstrated ethnic identity symbols of the ethnic communities that enjoyed an advantageous social status. Their ethnic mimicry strategy was made much easier by the markedly multiethnic, multicultural and multilingual character of Vojvodina, and the transfer of ethnic identity symbols was also bolstered by a high rate of ethnic exogamy and their shared religious affiliation with members of neighbouring ethnic communities.

During the 1990s, which saw the disintegration of the SFR of Yugoslavia and the wars of its succession in parts of its former territory, the identity strategy of the Germans of Vo-

jvodina underwent change. The shift from the strategy of ethnic mimicry to that of public manifestation of ethnic identity symbols was a gradual and continuous process which ran in parallel with the creation of new states out of the former Yugoslavia and the redefining of the state in which the Germans of Vojvodina lived. Although the switch from one identity strategy to another began with the establishing of the first association of the Vojvodina Germans, “Die Donau”, in Novi Sad in 1992, it did not see its full realisation until 2002, when the Serbian government, in the process of transition of Serbian society, set out to harmonise constitutional and legal provisions relating to the protection of national minorities with current European standards.

The change of the German community’s identity strategy coincides with the change in the social and political setting in which it now lives in Serbia and/or Vojvodina, which has been considerably influenced by a change in public discourse, of late observable in the media and among the Serbian political class, where the FR of Germany, the mother country of the Germans of Vojvodina, increasingly figures as an important political and economic partner of the Republic of Serbia.

In keeping with ongoing social change, the Germans of Vojvodina exercise their legal rights and set up their associations with the purpose of maintenance, revitalisation and public manifestation of their ethnic and cultural identity markers. There currently are more than ten associations of the type in Vojvodina, and others are in the process of formation. Their activities, because of the need for revitalising ethnic identity in many local communities, usually involve organising German language courses, celebrating religious holidays, holding religious services in German, laying wreaths at memorial cemeteries and mass graves of Vojvodina Germans, providing scholarships for high-school students, and establishing cooperation with similar associations in the country and abroad.

The associations of the Germans of Vojvodina and the National Council of the German National Minority (established at

the electoral meeting held on 16 December 2007 in Novi Sad) are the most important institutions of this minority community today. Through their activity in local environments the community revitalises elements of its ethnic and cultural identity.

An issue faced by this research is the issue of maintenance of distinctive *ethnic identity*. Ethnic identity may be defined as a type of collective identity which is expressed in relation to others and based on metaphorical or fictitious kinship, and an ethnic group as an *imagined community*, i.e. a group of people of common descent, culture and history. In the case of the Germans of Vojvodina, it is a group with the status of a national minority, the term which is used in this study to denote the citizens of a country who consider another country as their motherland, are not in a dominant position in the country of which they are citizens, and reproduce themselves as an ethnic category.

With much current attention being focused on the principle of self-definition as far as collective identities are concerned, my enquiries into the ethnic identity of the Germans in Vojvodina began with this question. On account of their centuries-long presence in the Pannonian Plain, documented by historical sources, they consider themselves a “historically long-standing” minority which has some distinctive features compared both with the mother country and with the neighbouring communities. They consider themselves at once as part of the German ethnic corpus and as loyal citizens of the Republic of Serbia.

In reply to a direct question as to their self-declared ethnic affiliation, the vast majority of the respondents declared themselves as Germans. By far the most frequent of all the options offered, this answer bears out that there prevails among them a sense of belonging to the German people seen as one distinct group, which also involves a feeling of pride.

The respondents who took part in this study all agree that the major criterion for a person to be defined as a member of the German community in Vojvodina is the person’s sense of belonging to the group. The second-ranking criterion is his/her ancestry,

followed by the use of German language and personal name. Given that today there is no ethnic endogamy, every person is accepted as an equal member of the group, provided that he/she has met some objective criteria: to declare himself/herself publicly as a German; some local associations require the presentation of original church-issued birth certificates as proof of German decent.

All respondents express a tolerant attitude towards ethnically mixed marriages, no doubt influenced by the fact that virtually all come from such marriages. They also believe that a person coming from an exogamous marriage should respect the cultural heritage of both sides, but also that it is quite legitimate to be more attached emotionally to one of the two. On the other hand, even though they are emotionally attached to *their own* language and culture, having familiarity with several cultural traditions and languages in a multicultural and multilingual environment such as Vojvodina is considered an asset.

The results concerning the *us–others* relationship show that the Germans of Vojvodina perceive themselves as closer to the Germans in the mother country than to the Serbs and Magyars in terms of mentality and value system. The distance to the Serbs has been increased by the settlement of colonists after the Second World War and by the inflow of refugees and internally displaced persons who found refuge in Vojvodina in the 1990s, and whom the respondents see as “incomers”, i.e. as bearers of different cultural values. There are, however, indications of solidarity and cultural identification with the “native” Serbs, whom they perceive as closer because they share similar cultural values. The attitude towards the Magyars is ambivalent: they feel closeness on account of similar cultural preferences, but also distance on account of the need to “fence themselves from them more strongly” in the process of revitalising their own ethnic identity.

For a sense of ethnic belonging to develop as such and persist over time, it needs to be tied to certain cultural elements which, in appropriate contexts, assume the role of ethnic identity

markers. Their use emphasises the difference between the Germans of Vojvodina and other ethnic groups. The responses and personal observation suggest that the public use of German language and personal names stand out as the most significant ethnic identity markers of Vojvodina's Germans. By manifesting them publicly the German community symbolically emphasises its ethnic boundaries, and its members show emotional attachment to them.

Most members of the German community have inadequate command of the German language, largely as a result of decades of ethnic mimicry when their mother tongue was out of use in public and, quite frequently, private communication. For this reason, many German associations have set out to create the right conditions for its "revival" in their own local environments. All associations provide language courses for their members, and some have taken a step further by enabling their members to improve the acquired knowledge of mother tongue through the written or spoken word (setting up libraries offering German classic and contemporary authors, trade journals and dailies in German; lounges for watching TV and listening to radio programmes in German; starting a half-hour radio broadcast in German aired on a local radio station, and a magazine in German). The language revitalisation process, however, takes time. The associations of the Vojvodina Germans have been putting tremendous effort into it, but the outcome is uncertain. Because of the very small number of Germans in Vojvodina, there are no legal grounds for the official status of German, and so the language "revival" undertaking depends entirely on the motivation of community members.

During the period of ethnic mimicry, many Germans of Vojvodina, lest they should betray their identity, temporarily "forgot" their German names and used personal names characteristic of other ethnic groups. Upon the establishing of local German associations, their leaders encouraged the members to reassume their baptismal names and thus publicly demonstrate their return to "Germanness". It is noticeable today that many

members of the community tend to choose, in agreement with their spouses, “typical” German names for their children, which the respondents perceive as a visible and unambiguous marker of German ethnic identity. The issue of ethnic identity maintenance requires an analysis of the maintenance strategies used, which are determined both by changes in society at large and by changes within the community itself.

The research conducted with the German community in Vojvodina has shown that ethnic identity is a complex phenomenon, subject to change caused by a variety of factors. From the present perspective it is difficult to assess and predict transformations the ethnic identity of the Germans in Vojvodina might undergo in the future, but they will certainly depend on a broader, social, economic, cultural and political, context.

О аутору

Александар Крел рођен је 1968. године у Београду. Дипломирао је (1993. године), магистрирао (2003. године) и докторирао 2011. године на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду. Ради у Етнографском институту САНУ у звању научног сарадника.

Аутор је више научних радова објављених у домаћим и иностраним научним и стручним публикацијама. Учествовао је на више научних конференција у земљи и иностранству. Поред ове, објавио је монографију *Дечије игре* (2005). Поље његових истраживачких интересовања обухвата етницитет, мултикултуралност и детињство.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
323.15(=112.2)(497.113)"20"

КРЕЛ, Александар, 1968-

Ми смо Немци : етнички идентитет немачке националне мањине у Војводини на почетку 21. века / Александар Крел. - Београд : Етнографски институт САНУ, 2014 (Београд : Академска издања). - 337 стр. ; 20 см. - (Посебна издања / Етнографски институт САНУ ; књ. 80)

На спор. насл. стр.: We are Germans. - Тираж 500.
- О аутору: стр. 337. – Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 315-327. - Summary: We are Germans : The ethnic identity of members of the German national minority in Vojvodina at the beginning of the twenty-first century

ISBN 978-86-7587-073-9

а) Немци - Војводина - 21в

COBISS.SR-ID 205233932